

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI**

ORTADOĞU'DA KİMLİK SORUNU VE KIPTİLER

Yüksek Lisans Tezi

ASLIHAN ARSLANTÜRK ŞİMŞEK

İstanbul

2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI**

ORTADOĞU'DA KİMLİK SORUNU VE KIPTİLER

Yüksek Lisans Tezi

ASLIHAN ARSLANTÜRK ŞİMŞEK

Danışman: Yard. Doç. Dr. ŞEBNEM GÜLFİDAN

İstanbul

2010

ÖZET

Ortadoğu, tarihin her döneminde politik, stratejik, kültürel, ekonomik ve genel dengeler açısından dünyanın en önemli bölgesi olarak insanlığın gelişmesinde aktif rol oynamıştır. Üç semavi dinin ve birçok medeniyetin doğduğu bu topraklar insanlık tarihi için tartışılmaz bir öneme ve değere sahiptir.

Bugün de aynı öneme haiz olan bu bölge, tarihinden aldığı mirasla topraklarında birçok medeniyetin varislerini barındırmaktadır ve günümüzde de tarihinde olduğu gibi farklı milletler, farklı kültürler, başka başka dini inanışlara sahip topluluklar ve/veya etnik gruplar ile birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinden biri olan Mısır, tarihin en eski medeniyetlerinden biridir. Coğrafi konumu, sahip olduğu bereketli toprakları ve en önemlisi insanlığın gelişimine katkıda bulunan köklü medeniyetiyle bu ülke, diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi, engin birikiminin doğal bir sonucu olarak, sayısal çoğunlukları az da olsa, farklı etnik grupları bünyesinde barındırmaktadır. Bu etnik gruplar içerisinde sayısal çokluk ve etkinlik açısından önde gelen grup Hıristiyanlık dinine mensup olan Kıptilerdir.

Kültürlerine, örf, adet ve en önemlisi dinlerine son derece bağlı olan bu etnik grup Müslüman bir coğrafyada kendi kimliklerini nesillerdir muhafaza edebilmiş ve bununla birlikte, Müslüman Araplarla beraber paylaştıkları Mısırlı üst kimliğine entegre olmuş, kökleri yaşadıkları toprakların atalarına dayanan ve bununla birlikte Hıristiyanlığı da kültürleriyle özdeşleştirmiş bir topluluktur.

Ortadoğu'da Kimlik Sorunu ve Kıptiler adı ile yaptığımız bu araştırma, çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede, Kıptilerin kimlikleri ve kimliklerinden doğan farklılıkların getirdiği problemleri konu edinmektedir. Bununla beraber araştırmada, buldukları bölge içerisinde Mısır Kıptilerini doğru değerlendirebilmek için Ortadoğu' da mevcut etnik kaynaklı gruplara ve sorunlara kısa da olsa yer verdik.

ABSTRACT

In every period of history being politically, strategically, culturally, economically and militarily the most important region in the world the Middle East has played a key role in the development and prosperity of humanity. As the birthplace of three major celestial religions and many civilizations these lands have an indisputable value and importance for the history of mankind. Similarly today it is hosting the inheritors of past civilizations with different nationalities, cultures, beliefs and ethnicities.

As a Middle Eastern country Egypt is one of the oldest civilizations of the world. As a natural outcome of its unique location, fertile lands and especially with its long established history, Egypt is housing different ethnic groups in small numbers like other Middle Eastern countries. Among these groups Copts are the foremost group in terms of population and dynamism.

This ethnic group, being faithful to its traditions, moral values and religion, has preserved its identity in a Muslim region for generations. At the same time, they have well adopted to their “Egyptian” upper identity keeping their Coptic background which goes long back to their Egyptian ancestors and they unified these two identities with Christianity in their own way.

Our research titled *Identity Problem in the Middle East and Copts*, focuses on Coptic identity and the problems Copts have been confronting due to their difference of identity as Christians in a majority Muslim country. In this research we have also examined other ethnicities in the region and their problems in order to evaluate and understand Coptic people better.

TEŞEKKÜR

Araştırma sürecinde gösterdiği bilimsel destek, ilgi, anlayış ve teşvik ile hep yanımda olan, yol gösterici tez danışmanım, değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Şebnem GÜLFİDAN'a öncelikle çok Şey borçluyum. Kendisine teşekkür ediyorum.

Araştırmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen ve her zaman manevi desteğini hissettiğim değerli eşim Cem ŞİMŞEK'e, teşekkürlerimi sunuyorum.

Tüm sıkıntılarımnda sevgi ve destekleriyle bana güç veren, çok sevgili aileme teşvik ve yardımları için Őükran borcum var. Hepsine Őükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
3. TEZ BAĞLAMINDA ARAŞTIRMANIN İDDİASI.....	3
4. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ KAYNAKLAR.....	4
5. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ.....	5
6. ARAŞTIRMA PLANI.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

1. KİMLİK.....	6
1.1.Kimlik Kavramı.....	6
1.2.Bireysel Kimlik.....	9
1.3.Sosyal Kimlik.....	10
1.4.Kimlik Sorunu.....	11
2. ETNİSİTE.....	12
2.1.Etnisite Kavramı.....	12
2.2.Etnik Grup.....	17
2.3.Etnik Kimlik.....	17

İKİNCİ BÖLÜM
ORTADOĞU COĞRAFYASI: ETNİK YAPI ve SORUNLARI

1. ORTADOĞU.....	19
1.1. Coğrafi Bölge Olarak Ortadoğu.....	19
2.1. Bir Kavram Olarak Ortadoğu.....	19
2. ORTADOĞU'DA ETNİK YAPI.....	21
2.1. Ortadoğu'nun Etnik Yapısı.....	22
2.2. Ortadoğu'da Osmanlı'dan Günümüze Etnik Gruplar.....	26
3. ORTADOĞU'DA ETNİK KARIŞIKLIĞIN	
NEDENLERİ.....	28

3.1. Olgunlaşmamış Ulus Devlet Yapısı.....	29
3.2. Kritik Coğrafi Konum ve Dış Güçlerin Müdahaleleri.....	30
3.3. Yapay Sınırlar.....	31
3.4. Arap Milliyetçiliği.....	31
3.5. Çoğunluğu Temsil Eden Azınlık Gruplar.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR KIPTİLERİ ve SORUNLARI

1. MISIR.....	33
2. KIPTİLER.....	34
2.1. Kıpti Kelimesinin Etimolojik ve Terim Olarak Anlamı.....	34
2.1.1. Kıpti Kelimesinin Etimolojik Anlamı.....	35
2.1.2. Kıpti Kelimesinin Terim Olarak Anlamı.....	35
2.2. Kıptiler'in Tarihi.....	36
2.3. Kıptiler'in Diğer Hıristiyan Topluluklardan Ayıran Özellikler.....	43
2.3.1. Kıpti Takvimi.....	44
2.3.2. Dini Hayat.....	45
2.3.3. Sosyal Hayat.....	45
3. GÜNÜMÜZ KIPTİLERİ	47
3.1. Günümüz Kıptiler'inin Özellikleri.....	47
3.2. Günümüz Kıptiler'inin Sosyal Hayattaki Durumları.....	59
3.3. Günümüz Kıptiler'inin Kendi Kimliklerine Bakışları.....	50
4. KIPTİ KİMLİĞİ.....	52
4.1. Kıptiler ve Mısır.....	52

4.1.1. Tarihsel Süreç.....	52
4.2. Kıpti Kimliği ve Kıptilerin Mısır’da Yaşadıkları Sorunlar.....	57
4.3. Problemlerin Sebepleri.....	61
4.3.1. İç Sebepler.....	61
4.3.1.1. Devletin Bakış Açısı.....	61
4.3.1.2. Kıpti Ortodoks Kilisesinin Çalışmaları	62
4.3.1.3. Radikal Dini Akımlar ve Müslüman Kardeşler Örgütü.....	62
4.3.2.Dış Sebepler.....	64
4.3.2.1. Batılı Ülkeler ve ABD’nin Tutumu.....	64
4.3.2.2. Kıpti Diasporası.....	68
4.4.Problemlerin Toplum Hayatına Yansımaları.....	70
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	75

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
i.i.b.f.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
BM	: Birleşmiş Milletler
Dr.	: Doktor
M.s.	: Milattan Sonra
USAID	: ABD Uluslararası Geliştirme ve Yardım Ajansı
UNESCO	: Eğitim Bilim ve Kültür Organizasyonu

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Ortadoğu Bölgesinin özelliklerine baktığımızda insanlığın tarihteki tecrübesinde, medeniyetlerin ortaya çıkışında en büyük katkıyı sağlayan üç semavi dinin doğup dünyaya yayıldığı bir bölge olarak sivrilmiş olduğu görülür. Tarihin her döneminde medeniyetlerin beşiği olan Ortadoğu, diğer bölgelerdeki medeniyetlerin dünyanın başka yerlerine yayılmasında bir tür kavşak ve intikal noktası olarak karşımıza çıkar. Doğu ile Batının buluştuğu bu kavşak noktası inançların, kültürlerin ve medeniyetlerin birbiriyle kavuştuğu ve aktarıldığı bir bölgedir¹

Bugüne kadar Ortadoğu coğrafyası; “dini ve etnik çeşitlilik, zengin petrol rezervleri, sınırlı su kaynakları, kontrolsüz silahlanma, ekonomik sorunlar, olgunlaşmamış politik kültür ve otoriter liderler gibi bölgeye has pek çok özellikten”² ve sorunlardan dolayı çok sayıda bilimsel çalışmanın konusu olmuştur.

Toplumla ilgili her problem sosyolojinin konusu olmasına rağmen özellikle bölgenin çok milletli, çok dinli ve çok kültürlü yapısından doğan etnik çeşitlilik ve bu çeşitliliğin beraberinde getirdiği çok kimlikli toplum yapıları ve sorunları sosyolojik açıdan bizi ilgilendiren problemler olarak karşımıza çıkmıştır. Milton J. Esman ve Itamar Robinovich de belirttiği gibi,

“etnik gruplar çoğunluk, azınlık, egemen veya boyun eğen konumda olabilirler, üyelikleri bölgesel devletlerin sınırlarını aşabilir. Bazıları bölgelerinin kadim sakinleri, bazıları da oraya yakın zamanda göçmüş halklar olabilir. Birçok etnik grup tek parça (monolitik) değildir. Kendi

¹ Davut Dursun, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, s.1240, iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf, (26.12.2009).

² Gamze Güngörmüş Kona, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”, **Akdeniz İ.İ.BF. Dergisi** (8), 2004, s.114.

içlerinde bölünmüşlerdir. Bu bölümlerin her biri kendi etnik özelliğini taşıyabilir. Düşman komşulardan veya devletlerden gelen dış baskıyla pekişen halk olma veya ortak kaderi paylaşma duygusu onları bir araya getirebilir.”³

Dünyanın her bölgesinde farklı etnik kimliklerin varoluşundan doğan sorunların Ortadoğu coğrafyası söz konusu olduğunda her zaman araştırılması ve belki tekrar tekrar tanımlanması gerekmektedir.

Bu araştırmanın konusu belirlenirken, ele alınacak probleme genel bir yaklaşımın yanı sıra problemi bir ülke ve/veya bir etnik gruba indirgemenin konunun çerçevesinin genişliği, araştırmanın kısıtlı zamanı ve yararlılığı bakımından gerekli görülmüştür. Bu bağlamda aslen Mısır’ın yerli halkı olarak tanımlanan ve aynı zamanda bir Hıristiyan etnik grup olan Kıptilerin, daha önce derinine araştırılmadığından dolayı, incelenmesine karar verilmiştir. Böylece araştırma konusu “Ortadoğu’da kimlik sorunu ve Kıptiler” olarak sınırlandırılmış; sosyolojik açıdan “Kimlik nedir?”, “Etnik kimlik nedir?”, “Bunlara bağlı olarak doğan sorunlar nelerdir?” gibi sorulara cevap aranmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ ve AMACI

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ortadoğu coğrafyası, içinde barındırdığı pek çok sorunla çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Jeopolitik açıdan dünyanın en önemli yerlerinden biri olan bu bölgedeki tüm sorunların yanı sıra etnik karışıklıklar da bölge güvenliğini tehdit eder boyuttadır. Bu bakımdan etnik kimlik sorunu konusunun genel olarak öneminin yanı sıra Ortadoğu’daki her bir etnik grup ve onunla ilgili problemlerin araştırılmasının sorunların çözümüne bilimsel düzeyde katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Bununla birlikte bir Ortadoğu ülkesi olan Mısır’da yaşayan bir etnik grup olan Kıptilerin hak talepleri ile ilgili gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. Mısır hükümetinin azınlık hakları konusunda uluslararası ortamda baskılara maruz kalması ve Mısır’da

³ Milton J. Esmen ve Itamar Robinovich, *Orta Doğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Avesta, İstanbul, 2004, s.17.

yaşayan Kıptilerin eylem ve faaliyetlerinde şiddet dozunu giderek arttırmaları, “Ortadoğu’da yeni bir çatışma noktası mı ortaya çıkıyor?” sorusunu akla getirmektedir. Bu bağlamda araştırmanın önemi Ortadoğu coğrafyasında çatışma unsurlarından biri olan etnik grupların kimlik sorunlarını ele alıyor olması ve yakın gelecekte Ortadoğu coğrafyasında yeni bir problem vesilesi olabilme potansiyeli taşıyan Kıpti meselesini mercek altına almış olması olarak ortaya çıkmaktadır.

Ortadoğu’nun iç dengeleri açısından önemli olan etnik gruplara genel bir bakışın yanı sıra, bu etnik gruplardan biri olan Kıptileri yakından tanımak, “Kıptiler kimdir?”, “Kendi kimliklerini nasıl tanımlamaktadırlar?”, “Talep ettikleri haklar nelerdir?” ve “Toplumsal hayattaki yerleri nedir?” sorularına cevap aramak ve Kıpti kimliği örneğiyle Ortadoğu’daki etnik grupların kimlik problemlerini sebep ve sonuçlarıyla ele almak araştırmamızın amacıdır.

3. TEZ BAĞLAMINDA ARAŞTIRMANIN İDDİASI

Araştırmanın genel iddiası, “Aslen Mısır’ın yerli halkı olarak kabul edilen ve günümüzde Hıristiyan olan Kıptilerin (Copts) Hıristiyan kimliklerini ön plana çıkartarak uluslararası platformda Hıristiyan bir azınlık olarak kabul görmeye çalışmalarına ve kendilerini, Müslüman Arap şeklinde tanımladıkları Müslüman Mısırlılardan ayırarak Hıristiyan bir azınlık olarak özgürlüklerle ilgili taleplerini gün geçtikçe arttırmalarına dış güçlerin etkisi ve desteği sebep olmaktadır” şeklinde belirlenmiştir. Bu genel yargıya dayalı olarak aşağıdaki alt problemler ve yargıların cevapları belgelere dayalı olarak araştırılmıştır:

Ortadoğu’daki etnik gruplar dış güçler tarafından desteklenmektedir/Kıptiler Hıristiyan oldukları için ayrımcılığa tabi tutulmaktadır.

Kıptiler’in sosyal yaşamdaki konumları Müslüman Araplar’dan farklı değildir/Kıptiler Müslüman Mısırlılarla aynı örf adet, gelenek ve kültürü paylaşan aynı milletin fertleri olarak yaşamaktadırlar.

Kıptiler talepleri konusunda dış güçler tarafından kışkırtılmakta ve desteklenmektedirler/mevcut şartlarda Kıptiler ayrılıkçı taleplerini arttıracaklardır.

4. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Araştırmanın ilk aşamasında konu ile ilgili kaynaklar taranmıştır. Literatüre bakıldığında görülmüştür ki ülkemizde yabancı dilde Ortadoğu’da etnisite, etnik gruplar ya da azınlıklarla ilgili pek çok yayınlanmış çalışma vardır. Bunlardan biri de çalışmamızda da sıkça yararlandığımız, “Milton J. Esman ve Itamar Robinovich tarafından hazırlanan ve pek çok yazarın da katkıda bulunduğu bir derleme eser olan “Ortadoğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet” isimli yayındır. Bununla birlikte pek çok etnik grubun varolduğu bu bölgede değişik etnik grupların kimlik problemleri ile ilgili yayımlar; İsrail-Filistin meselesi, Türkiye’de ve Ortadoğu’nun bazı ülkelerinde var olan Kürt ve Alevi sorunları, yine Ortadoğu’nun pek çok ülkesinde yaşayan, (Suriye ve Lübnan gibi) Dürzî azınlığın sorunları ve yine pek çok ülkede ve kimi ülkede azınlık kimi ülkelerde çoğunluk durumunda bulunan Şii ve Sünni’lerin problemleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ortadoğu’daki Hıristiyan azınlıklar hakkında ise çok fazla çalışmaya rastlanamamıştır. Özellikle Kıptilerle ilgili birkaç gazete makalesi dışında yayınlanmış çok az sayıda makale vardır. Bunlardan biri Mustafa Erdem’in Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayınlanan “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”⁴ isimli makaledir. Ayrıca Kıptiler’in tarihi konusunda İslam Ansiklopedisinin Kıpti Maddesinden⁵ de faydalanılmıştır. Sonuç olarak Kıptilerle ilgili Türkçe araştırmaların yetersizliğinden dolayı yabancı dildeki kaynaklara yönelmiş ve özellikle “Nationalism and Minority Identities in Islamic Societies”⁶ ve “Unity in Diversity”⁷ isimli kaynaklardan faydalanılmıştır.

⁴ Mustafa Erdem, “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.36, Ankara,1997, ss.146-178.

⁵ DİA, “Kıptiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara, 2002.

⁶ Maya Shatzmiller, **Nationalism and Minority Identities in Islamic Societies**, Mc Gill-University Press, Quebec City, 2005.

⁷ Mohammed Abu-Nimer, Amal Khoury ve Emily Welty, **Unity in Diversity**, United States Institute of Peace, Washington, 2007.

5. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmada belge tarama modeli çerçevesinde dokümantasyon metod ve teknikleri kullanılmış: konu ile ilgili kitap, süreli yayın, güvenilir internet kaynakları, ansiklopedi ve yayınlanmamış tezler Şeklindeki kaynaklar taranmıştır. Araştırma konusunu tasvir edecek ve problemleri test edecek belgeler ve bu belgelerden araştırma amacına uygun olan bilgiler fiŐleme tekniği ile toplanmıŐ araştırma planına uygun metodik ve sistematik konuma getirilmiştir.

6. ARAŞTIRMA PLANI

Araştırma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın konusu, amacı, iddiaları, sınırlılıkları ve metoduna yer verilmiştir.

İkinci bölümde, araştırmanın dayandığı temel kavramlar tanımlanmıŐ ve araştırma sürecinde hangi anlamların yükleneceği belirtilmiŐtir.

Üçüncü bölümde, Ortadoğu Bölgesi, coğrafi ve etnik yapısı ve etnik problemleri ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde ise araştırmamızın temel konusu olan Kıptiler, Kıptilerin kimler olduğundan yola çıkılarak, tarihleri, kimlikleri ve karşılaŐtıkları sorunlar üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

1. KİMLİK

1.1. Kimlik Kavramı

“Kimlik” genel olarak, güvenlik ve istikrar durumlarını ifade etmek için kullanılmış bir terimdir.⁸ Kimlik konusu psikoloji, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinin ayrı ayrı ele aldığı bir konudur çünkü kimlik, şahsiyet ve sosyo-kültürel yapı ile ilgili bir olgudur.⁹ Toplumsal olayların birçoğu, çok eskiden beri ele alınmış olmasına rağmen bunların kavramsallaştırılması, felsefesinin yapılması çok sonraları olmuştur. “Kimlik” konusu da bunlardan biridir. Yaşanan bir durum olarak eski ama kavramsallaştırılması, sistemleştirilmesi yenidir. Mazisi ancak kültürel kavramların yoğunlaştığı yirminci yüzyılın ortalarına gitmektedir. Batı Psikolojisi ve Sosyolojisinde kimlik arama olgusu 1950’lerden önce başlamamıştır. 1980’lerden sonra kimlik sorununun Antropoloji ve Sosyolojide de bir yan disiplin olarak yer aldığını görüyoruz.¹⁰

Kimlik, her şeyi ve herkesi nitelemez; belirli bir tarihte ortaya çıkmıştır ve belirli bir sürece işaret etmektedir. Kimlikler bir inşa ürünü olarak nitelendirildiğinde bu inşa, geçmişe ait her şey silinerek boş bir levha üzerinde bireysel aktörlerin keyfi taleplerine göre gerçekleştirilen bir etkinlik değildir. Kimlik olgusu, tarihsel bir nitelik taşır. Kimliklerin, bireylerin özneliğiyle ilgili boyutlara sahip olması bunun aksini göstermez, zira bireyin kendisi de tarihsel bir inşa ürünü olarak görülebilir. Kimlik

⁸ Enes İdriz ve Enver Uysal, “Üsküp’te Müslümanlar: Dini ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.18, S.1, Bursa, 2009, s.599.

⁹ Zeki Arslantürk ve Tayfun Amman, **Sosyoloji**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları:166, İstanbul, 1999, s.151.

¹⁰ Mehmet Bulut, “Din ve Kimlik”, http://www.diyabet.gov.tr/turkish/DIYANET/aylik_temmuz2000/toplum.htm

sosyal bilimler alanında, tıpkı bir zamanlar sınıf kavramının oynadığı role benzer bir şekilde, bazı yazarlar tarafından temel bir analiz aracı olarak kullanılmaktadır.¹¹

Kimliğin nasıl tanımlandığına gelince, kimlik kişinin yahut bir grubun çeşitli mensubiyetlerini açıklayan, onun tanınmasını sağlayan ve dış gözlemlerle kavranabilen özellikleridir diyebiliriz. Bunun dışında başka bir tanımda ise kimlik, bir insanın kendisini değişik açılardan tanımlaması, tarif etmesidir. Bir insanın kendini “kendisi” yapan özellikleri dile getirmesidir.¹² Kimliği “benlik duygusu” veya “toplumun diğer unsurlarının bize karşı tepkilerinden, tutum ve davranışlarından edinilen izlenimler” olarak da tanımlayabiliriz. Diyebiliriz ki en geniş anlamıyla kimlik, şahsiyet ve sosyo-kültürel yapı ile ilgili kişilerin grupların “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna verdikleri cevap ya da cevaplar olarak ifade edilmektedir.¹³

Tanımlar çerçevesinde kimlik kavramını biraz açmamız gerekirse, insanın kimliği, o insanın başkaları tarafından ve kendi gözüyle nasıl görülüp ona hangi değer biçildiğidir. Başka bir deyişle; insanın, kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl görüldüğünün ifadesidir. Kimlik, kişinin kendisini sosyal bir çevrede tanımlama ve konumlamasını içerir. İnsanın diğerleri ile ilişkilerinin ve dünya görüşünün çerçevesini oluşturur. Diğerleri ile ilişki, hem bireyler arası, hem de bireylerin ait oldukları gruplar arası ilişkide kendini ya farklılaştırma, ya da benzer kılma yönünde şekillenmektedir.¹⁴ “Ferdin kendisini nasıl algıladığı kadar, bu algılamada başkalarına nazaran durumunun ne olduğunun da farkında olması da gerekmektedir. Ben, biz ve siz hakkındaki bilgisi ferde ve gruplara bir şahsiyet ve kimlik kazandırır. Ferdin ve grupların bu kimliği sosyo-kültürel şahsiyetlerin oluşumu ile birlikte meydana gelir. Bu anlamda kimlik, belli bir toplumun kültürü ve grupları içerisinde teşekkül eden bir olgudur”¹⁵

Ferdin kimliği onun özelliklerini kapsar. Kişinin kendisi olarak algıladığı şeylerin toplamı kişiliğini de oluşturur. Kimlik, kişisel özelliklerin ve davranış

¹¹ Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007, ss.-18-45.

¹² Bulut, **a.g.m.**

¹³ Aslantürk ve Amman, **a.e.**, s.151.

¹⁴ Bulut, **a.g.m.**

¹⁵ Aslantürk ve Amman, **a.g.e.**, s.151.

biçimlerinin bütünleşmesiyle oluşur. Kimlik, bütünüyle bir yaşam biçimi olarak görülebilir. Siyasi, dini, ailevi, mesleki, sosyal mensubiyetleri belirten kimlik aynı zamanda ferdin sosyal rol ve statülerini yansıtır.¹⁶

Kimlik, kişinin içinde yaşadığı çeşitli gruplarla ilişkilerini ve bu gruplara olan ödev, hak ve bağlılık derecelerini tayin etmektedir. Bu hak ve bağlılıklar, kişiler arasında beraberlik ve dayanışma amacını güderler. Burada kimlikleri temel kimlikler ve sonradan oluşturulmuş sosyo-politik kimlikler olarak iki gruba ayırabiliriz. Temel kimlikler arasında aile-aşiret-soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler başta gelir. Sonradan oluşturulmuş kimlikler arasında millet, sosyal sınıf, vatandaşlık, mesleki kimlik gibi birçok sosyo-politik kimlikler yer alır.¹⁷

Kimlikler sabit değildirler, çoğulcu ve değişkendirler. Sürekli değişim gösteren kavramsal oluşumlardır. İnsan yalnız “ben”den ötelede bir kişilik ve kimlikler bütünüdür. Yalnız “ben” olma hakkına sahip olmadığı gibi yalnız yaşama hakkına da sahip değildir. Toplum içinde yaşamak ve başka kimliklerle ilişki kurmak durumundadır.¹⁸

Özetle kimlik, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşama, ilişki kurma-tanınma biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimizi ifade eden niteliklerin toplamıdır. Bireyler toplumsal hayata kimlikleri ile katılırlar. Meslek, gelir, yaş, cinsiyet bu manada kimliğe ilişkin olan ve toplumsal ilişkilerde kendilerine atıf yapılan belli başlı kriterlerdir. Bunlarla beraber bazı havadan değerler de (dürüstlük, cesaret, yetenek vb.) kimliğe ilişkindir. Kimliğimizin kabul görmesi için başkaları tarafından da teyit edilmesi gerekir. Bununla beraber geleneksel dünyada daha çok “verili” bir kimlik egemen iken, modern dünya bunu önemli ölçüde “kazanılma” yönünde değiştirmiştir. Toplumsal mobilite imkânları, yaygın enformasyon, eşitlikçi anlayışlar, temel hak ve hürriyetlerin yaygınlaşması vb. gibi gelişmeler kimliğe ilişkin “iradi” etkinliği önemli hale getirmiştir.¹⁹

¹⁶ Bulut, **a.g.m.**

¹⁷ Recep Yıldız ve Sakine Demir, “Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”, s.3, sbe.dpu.edu.tr/8/319.pdf, (21.11.2009).

¹⁸ Bulut, **a.g.m.**

¹⁹ Naci Bostancı, “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, **Türkiye Günlüğü**, Ankara, 1998, s.39.

1.2. Bireysel Kimlik

Benlik ve kişisel kimlik kavramları yüzyıllardır, felsefe, sosyal teori ve edebiyat alanında kalıcı büyük temalar arasında yer almakla birlikte, bilimsel çerçevede psikoloji ve özellikle sosyal psikolojide başlı başına bir araştırma alanı oluşturmuştur. Ancak kavramların belirsizliği nedeniyle tanımlarında ve oluşumlarının belirlenmesinde karşılaşılan güçlükler ve konuya özgü bir metodolojinin geliştirilmemesi, bu alandaki çalışmaların sistematik bir hale gelmesini geciktirmiştir. Daha da önemlisi kimlik kavramı, ideolojik bir anlam taşımaktadır ve belirsiz bir kavram olarak zekâ, kişi ve irade gibi ideolojik kavramlara benzemektedir. Ancak, herhangi bir kavramın ideolojik nitelik taşıması veya belirsizliği, bilimsel araştırma konusu olmamasını gerektirmemektedir. Psikoloji literatüründe, benlik teriminin tercih edilmesi, görünürde sorunu bireysel ve işlemsel bir düzeye indirgemekle birlikte, terimin pek çok sözcükle bağlanarak kullanımı (self-image, self-control, vb.) ve böylece elde edilen kavramların birbirinden kesin sınırlarla ayrılmaması kavram karmaşasını arttırmaktadır.²⁰

Kişisel kimliğin oluşumu, ilk çocukluk yıllarından itibaren diğer bilişsel ve entellektüel gelişim aşamalarıyla ilişki içinde sürekli ve aşamalı bir şekilde gerçekleşir. Başlangıçta nispeten yalın olan benlik algıları, zamanla karmaşıklaşır ve farklılaşır. Kimlik duygusunu oluşturan unsurlardan bir kısmı (vücuda, cinsiyet, görünüş) erken yaşlarda, bir kısmı sonraki yaşlarda ortaya çıkmaktadır. Bazı araştırmalar ise bunun yaşlılık döneminde de devam ettiğini göstermiştir. Aile içindeki etkileşimler çerçevesinde, kendine güven, öz-saygı, öz-değerlilik duygusu gibi bazı kimlik boyutları olumlu veya olumsuz bir yönde gelişmeye başlar. Çocuk, ilk referans sistemlerini ve rol modellerini ailede ve yakın çevresinde bulur. Kimlik konusunda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, kimlik oluşumunun ne zaman ve nasıl kazanıldığı, bazılarının bireysel bir kimliğe niçin ulaşamadıkları konusunda henüz yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kimlik duygusu bir kez kazanıldığında birey ile dünya arasında bir vasıta rolü

²⁰ Nuri Bilgin, **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 181.

oynar, olayları ölçen ve değerlendiren bir mekanizma gibi işler. Böylece, bireyin motivasyonlarının, tutumlarının ve tepkilerinin belirlenmesinde hayati bir işlev görür.²¹

1.3. Sosyal Kimlik

“Sosyal kimlik; kişinin gerçekte sahip olduğu kategori ve özellikleri veya kişinin kendi durumuna, varlığına ilişkin sübjektif duygularını ve izlenimlerini yansıtmaya durumudur.”²² Kimlik kavramı hem kişisel hem de sosyal kimliği içinde barındırmaktadır. Kimlik, birbirini tamamlayan bu iki süreçten oluşmaktadır. Bunlar aynı zamanda farklılaşma ve özdeşleşme süreçleridir.²³

Kimliği benlik duygusu veya toplumun diğer unsurlarının bize karşı tepkilerinden, tutum ve davranışlarından edinilen izlenimler olarak tanımlamıştık. Bu şekildeki bir tanımla kimliğin ferdi (psikolojik) bir olgu olduğuna ve sosyal grubun etkisinde teşekkül ettiğine işaret etmiş oluruz. Fakat kimliğin sosyolojinin konusu olabilmesi için fertler arası bir yapı kazanması gerekir. Bu da grup şuuru; birlikte mensubiyet duygusuna sahip olmakla mümkün olur. Ortak kültüre sahip olup bu kültürü hayat nizamı olarak benimseyen fertler ortak bir kimliğe de sahip olurlar. Böylelikle ferdin sosyo-kültürel yapı içerisindeki yeri ve mensubiyeti sosyo-kültürel kimliği oluşturur. Başka bir ifadeyle sosyo-kültürel kimlik, mensup olunan kültürün fertte ve gruplarda somutlaşmasıdır. Zaten kültür, kendisini temsil etmesi için ferde kendi kimliğini vermektedir. Fert de elde ettiği bu kimlikle kendini tanımlamakta ve ifade etmektedir.²⁴ Bununla beraber kültür kavramı, kimlik sorunları etrafında birleşen tartışmalarda, en çok referansta bulunulan kavramlardan biridir. Zira günümüzde kimlik kavramının arka planı ve kimliklerin inşa süreçleri, her şeyden önce kültür

²¹ Bilgin, **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, ss. 192-197.

²² Suat Kolukırık ve Ali Rıza Yıldırım, “Kimlik İnşasında Söylem ve Anlam İlişkisi”, **İİİF Dergisi**, Isparta, S.8, Isparta, 2010, ss.145-158.

²³ Faruk Kocacık, “Üniversite Gençliğinde Kimlik Bunalımı: Farklılaşma ve Özdeşleşme”, **C.Ü. Sosyoloji Tartışmaları Dergisi**, S.1, Sivas, 2003, s.1.

²⁴ Aslantürk ve Amman, **a.g.e.**, s.151.

anlayışlarından yansımaktadır. Bu nedenle kültür kavramının ve kültüre ilişkin anlayışların gözden geçirilmesi de, ayrıca önem taşımaktadır.²⁵

1.4. Kimlik Sorunu

Etnolojik veya sosyal antropolojik çalışmalar, kimlik sorununu çeşitli kültürlerin birbiriyle çatışması, daha açık şekilde, çeşitli kültürlerin Batı kültürüne karşı varlığını koruması çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışmalarda kimlik bir insan topluluğunun kolektif kimliği olarak ele alınmaktadır. Bu anlayış Batı uygarlığına kıyasla yok olmaya mahkûm, geçmişin bir kalıntısı gibi görünen Üçüncü Dünya ülkelerinin özelliklerinin savunulması ve korunması gerektiği inancından beslenmektedir²⁶

Bugün var olan kimliklerin çoğu örgütlenme, gereksinimler ve gayretler ile kendilerini kökenlerinden şimdiki hale dönüştürmüşlerdir. Bu uyarılma veya yeni oluşum bu amaç için oluşturulan, alınan veya benimsenen bilinçli seçimlerin ve yöntemlerin bir sonucudur²⁷

Kimlik, bir yönüyle benzerlikleri diğer yönüyle de farklılıkları ifade eder. Bizi ötekilerden ayıran nitelik ve özelliklerden çok, ortak olduğumuz değer ve ilişkilere önem veririz. Ancak bilerek ya da bilmeyerek kimlerden olduğumuzu belirlerken aynı zamanda kimlerden olmadığımızı da söylemiş oluruz. Dolayısıyla kimlik sorununda farklılığın ve hatta karşıtlığın saklı olduğunu söyleyebiliriz.

Kimlik, bir niteliğin belirtisi oluşuna ya da bir aidiyet duygusuna atıf yapar ve bu şekilde farklılıkları ortaya koyar. Böylelikle kimlik, bireyin ya da toplumun niteliklerini, özelliklerini ve nereye ait olduklarını dile getirir. Kimlik aynı zamanda insana özgü bir kavramdır ve iki temel bileşeni vardır. Bunlar, tanımlama ve tanınma ile

²⁵ Bilgin, **Kimlik İnşası**, ss. 37-38.

²⁶ Nuri Bilgin, **Kolektif Kimlik**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.59.

²⁷ Hasan Paksoy, **Etnik ne Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?**, Çev.Osman Karatay, Karam, Çorum, 2005, s.4.

aidiyettir. Kendini tanımlama ve toplum içinde belli bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma insana özgüdür.²⁸ “İnsanın kendini, kendi gözünde ve diğerlerinin aynasında nasıl gördüğünü ifade eden kimlik, kendini sosyal bir çevrede tanımlama ve konumlamayı içerir. Dolayısıyla bu sorun insanın dünya görüşünü ve diğeriyle ilişkilerinin çerçevesini gündeme getirmektedir.”²⁹

Kimlik sorununu toplumsal bağlamda ele aldığımızda ise, bu konuda öne çıkan unsurun kültür olduğunu görürüz. “Toplumsal kişilik yapısı, nesnel, gözlenebilir bir gerçeklik olarak algılanırsa: Kimlik, bu gerçekliğin dışı vurması, ülke veya toplum imajı bu gerçekliğin dışarıdan ve yabancılarca algılanmasıdır.”³⁰

Her toplumda tek bir hâkim kültür bulunur, birden çok hâkim kültürün bir arada yaşaması olası değildir. Belli bir kültür diğer kültürleri etkisi altına alır ve kendisine bağlar. Toplumda var olan bütün kültürler hâkim kültürün şemsiyesi altında bir bütün meydana getirirler. Hâkim kültür alt kültürlerin bir matematik toplamı değil fonksiyonel ve mânâ etrafında bütünleşmiş halidir. Alt kültürlerin üst kültürün bir parçası olduklarının ve mensubiyetlerinin şuurunda olmamaları durumunda alt kültürlerin bağımsızlığı farklı kimliklerin oluşmasına ve toplumun; milli devletin parçalanmasına sebep olur.³¹

2. ETNİSİTE

2.1. Etnisite Kavramı

Etnisite kavramını, sosyal bilimler alanında kimlikle ilgili yapılan tüm araştırmalarda öne çıkan bir kavram olarak görmekteyiz. Bu yüzden biz de, Kıpti kimliği özelinde Ortadoğu’da kimlik sorunuyla ilgili olarak yaptığımız araştırmamızda,

²⁸ Yıldız ve Demir, **a.g.m.**, s.3.

²⁹ Nuri Bilgin, “Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farkçılık Gerilimini Aşmak”, **Türkiye Günlüğü**, No.33, Ankara, 1995, s.63.

³⁰ Edibe Sözen, **Kimliklerimiz**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.21.

³¹ Aslantürk ve Amman, **a.g.e.**, s.152.

kimlik kavramıyla birlikte etnisite kavramı ve bununla birlikte etnik kimlik ve etnik grup kavramları üzerinde durmamızın gerekli olduğunu gördük. Terimin özellikle, soğuk savaş dönemi sonrasında, yirminci yüzyılda yapılan çalışmalarda kavram olarak yaygın şekilde kullanılmasına karşın kökeninin Antik Yunanlılar tarafından kullanılan *ethnos* terimine dayandığı düşünülmektedir. Antik Yunanlılar terimi değişik şekillerde kullanmışlardır. Homeros'ta *ethnos hetarion*, bir grup arkadaş, *ethnos Lukion*, Likyalı bir kavim ve *ethnos melisson* veya *orniton*, bir an veya kuş sürüsünü anlatır. Aeschylus, Persliler'i bir *ethnos* olarak görmekte, Pindar kadınlar veya erkeklerden bahsederken *ethnos aneron* veya *gunakion*, Herodot, Medyan halkından bahsederken *Medikon ethnos*, Platon ise bir mübaşir kastı hakkında konuşurken *ethnos kerukion* demektedir.³²

Verilen örneklere de baktığımızda terimin ortak köken, doğum yeri, kabile, kavimler veya bu insanların yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılmış olduğu düşünülebilir. Ancak bu kullanımların Yunanlı olmayan periferik yabancı barbarlar için geçerli olduğu; Yunanlıların kendilerini tanımlarken *genos Hellenon* terimini kullandıkları da tespit edilmiştir. Yabancı, barbar kavimler için kullanılan *ethnos* kavramının Antik Yunana da dışlayıcı bir anlam yüklenmiş olduğu görülmektedir.

M.S. 1. ve M.S. 2. yüzyılları kapsayan Yeni Ahit yazarları ve Kilise Babaları dönemlerinde *ethnos* kavramı Hıristiyan ve Yahudiler dışında kalan halkları belirten *ta ethne* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. M.S. 4. yüzyılda Theodosius döneminde Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak ilan edilmesinin etnik kavramının kullanım alanını genişlettiği ileri sürülebilir. Bu yüzyıldan sonra Latin dilinde *ethnicus*, *ethnica* veya *ethnicum* gibi değişik biçimlerde kullanılan *ethnic* kavramı “*pagan*” putperest, batıl inançlı kişi anlamında kullanılmıştır. Burada, etnik kavramının içeriğinin anlaşılmasında Hıristiyanlığın önemli bir özelliği belirtilmelidir. Hıristiyanlık, tüm semavi dinlerde olduğu gibi evrensel bir tek tanrı anlayışına dayanır ve Hıristiyanlar, yanlış tanrılara tapan pagan, putperest, batıl inançlı; bir başka deyişle kâfir kişileri doğru dine çağırmalıdır. Hıristiyan Roma İmparatorluğu, paganizm ve

³² Meral Öztoprak Sağır ve H. Serkan Akıllı, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.28, N.1, 2004, ss.1-2.

diğer yerel inanç sistemlerine karşı mücadele etmiştir. Böylelikle, Hıristiyan Roma döneminde *ethnic* kavramının, ekümenik düzenin önündeki antik çağdan kalma Greko-Helen ve barbar tortularla beslenen mikro kimlikleri ve kültürleri anlatan dışlayıcı bir anlamı olduğu söylenebilir.

Bu dönemden sonra etnik kavramının içeriği kâfir, pagan, batıl inançlı anlamının uzun bir süre devam ettiği görülmektedir. Oxford English Dictionary, sözcüğün İngilizce'de 14. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar kullanımlarından örnekler vermekte; bu kullanımlarda kavramın belirtilen anlamı koruduğu görülmektedir. Aynı şekilde, etnik kelimesinin Fransızca karşılığı olan *etnique* kelimesi de Latince kökenine uygun olarak pagan anlamında kullanılmıştır. Grand Robert Sözlüğü, *etnique* kavramının 17. yüzyıla kadar paganlar için kullanıldığını göstermektedir.³³

Kavramın anlamının, ilk Hıristiyanlardan 19. yüzyıl sonuna kadar, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi köklü değişimlerden sonra dahi yaklaşık ondört yüzyıl değişikliğe uğramadan kalması önemlidir. Ancak bu dönemler süresince etnik olarak tanımlanan grupların değişken olduğu göz önüne alınmalıdır. Kavramın tek doğru din dışındaki inançları kapsadığı düşünülecek olursa Katolik Kilisesi'nin Protestan Kilisesi'ni, Ortodoks Kilisesi'ni veya Yahudiliği ve diğer dinleri etnik olarak kabul etmesi olağan karşılanabilir.

19. yüzyılda, etnik kavramının bu tarihe kadar yaygın olarak kullanılan anlam ve içeriğinin yanında, bilimsel çalışmalarda kendisini göstermeye başladığı değişik; ancak, bağlamsal olarak kökenine bağlı kullanımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kullanımların en belirgin olduğu bilim dalları etnoloji (etnoloji kelimesinin kökeni *ethnos* kelimesine dayanmaktadır) ve antropoloji olarak gösterilebilir. Klasik sosyolojide ise Karl Marks, etnisiteyi, dine benzer bir şekilde bir tür yanlış bilinç olarak değerlendiriyor ve zaman içinde yerini başka unsurlara (ortak menfaate) bırakacağını düşünüyordu. Ferdinand Tönnies ve Emile Durkheim geleneği ise etnisiteden ziyade geleneksel ve modern toplum karşılaştırmaları üzerinde duruyordu. Bu sebeple, 20.

³³ A.e., ss.2-3.

yüzyıl başlarında Max Weber'in etnisiteyi, görecelik ve sübjektivite atfederek tanımlaması kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilir. Weber etnisiteyi, sınıf, saygınlık ve parti kavramları ile karşılaştırmalı olarak ele alıyor, onlardan farklı, biyolojik kökenleri olmakla birlikte, ırktan da ayrıldığına, ortak tarih, örf ve adet gibi olgulara dayandırıldığına değinerek, öznel bir inanç olduğunu vurguluyordu.³⁴

Max Weber dışında, sosyolojinin kurucuları sayılan Karl Marks, F. Tönnies ve Emilie Durkheim gibi sosyal bilimcilerin etnik kavramını kullanmadıkları belirtilmelidir. 20. yüzyıl başlarından itibaren, etnik kavramının ve bu kavramla bağlantılı kavramların sosyal bilimler ve günlük dildeki kullanım alanlarının önceleri yavaş; daha sonraları ise giderek artan bir şekilde genişlemeye başladığı söylenebilir. Manning Marable *etnisite* kavramının Büyük Bunalım döneminde Güney ve Batı Avrupalı göçmen gruplarını tanımlamak üzere sosyologlar tarafından bir inceleme kategorisi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Thomas Hylland Eriksen de, *ethnics kavramının* Amerika Birleşik Devletleri'nde II. Dünya Savaşı sırasında genelde Britanya kökenli çoğunluğa göre aşağı görülen Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar ve diğer insanları tanımlamak için kullanılan nazik (vurgu eklenmiştir) bir ifade olduğunu belirtmektedir. Ancak *ethnics* nitelendirmesinin yapıldığı grupların toplumda kültürel ve dini açıdan aşağı olarak görülen gruplar olduğuna ve ırk ayrımına konu olan grupları kastetmediğine dikkat edilmelidir.³⁵

Etnisite kavramının yeni bir terim olarak sosyal ve siyasal bilimler dağarcığına II. Dünya Savaşı dolaylarında katılmış olduğu görülmektedir. 1950'li yıllarda etnisite terimi sosyal bilimlerde çok yer almazken, 1960'larda kavramın gittikçe ön plana çıktığı söylenebilir.³⁶ UNESCO'nun himayesinde ve Julius Gould ve William L. Kolb'un editörlüğüyle hazırlanan 1964 tarihli *A Dictionary of the Social Sciences [Bir Sosyal Bilimler Sözlüğü]* adlı eserde de etnisite kavramsallaştırmasındaki ırksal vurgu hissedilmektedir. Melvin M. Tumin tarafından hazırlanan "Ethnic Group" [Etnik Grup] maddesinde grupları farklılaştıran etnik özelliklere örnek olarak dinsel ve dilsel

³⁴ Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 21-22.

³⁵ Sağır ve Akıllı, *a.g.m.*, s.3.

³⁶ *A.e.*, ss. 4-5.

unsurların yanı sıra grup üyelerinin “ayırt edici deri pigmentasyonu” da belirtilmektedir.³⁷ Fakat yine aynı ansiklopedi maddesinde toplumsal olarak aktarılan kimlik unsurları güçlü bir şekilde vurgulanmakta ve etnisitenin yavaş yavaş ırksal tanımlamalardan uzaklaşmaya başladığının izlerine rastlanmaktadır.

Etnisite teriminin İngilizce’de kullanılmaya başlanmasıyla farklı kullanımlar yüzünden bir anlam karmaşası doğmuş ve günümüz İngilizce sözlüklerinde de kendini göstermiştir. Örneğin *Webster’s New Universal Unabridged Dictionary*³⁸ (*Webster’in Yeni Evrensel Kısaltılmamış Sözlüğü*) adlı eserde etnik sıfatı dört ayrı şekilde tanımlanmaktaydı:

1. Bir halka, özellikle de dilsel ya da kültürel bir gruba ilişkin, ya da o halkın karakteristiği.
2. Grupların kökenine, sınıflandırmasına, karakteristiğine atıfta bulunan.
3. Hıristiyan olmayan.
4. Bir halkın ya da ülkenin, özellikle de ilkel olanların, kültürel, ırksal, dinsel ve dilsel geleneklerine ait ya da ilişkin.³⁹

Tarihsel sürecini değerlendirdiğimizde etnisite terimi, önceleri ötekini tanımlayan bir kavramken ırksal bir niteliğe bürünmüş, pejoratif anlamlarla yüklüken zaman içinde daha “nesnel” bir tanıma kavuşmuş ve sonuç olarak ırksal unsurların görünürde kavramın dışına itilip kültürel referansların ağır bastığı bir kimlik kategorisine dönüşmüştür.⁴⁰ Sonuç olarak “etnisiteyi en geniş anlamıyla; ortak soy, dil, adet, inanç sistemi-(dini) uygulamalarına, bazı durumlarda da ırk ve renge atfedilen benzer unsurlara dayanan toplumsal kimlik ve birliktelik olarak” tanımlayabiliriz.⁴¹

³⁷ Melvin M. Tumin, “Ethnic Group”, *A Dictionary of The Social Sciences*, ed., Julius Gould, William L.Kolb, The Free Press, New York, 1964, s.243.

³⁸ *Webster’s New Universal Unabridged Dictionary*, Barnes and Noble Books, New York, 1994.

³⁹ Sağır ve Akıllı, *a.g.m.*, s. 5.

⁴⁰ Aykan Erdemir ve Selahattin Erhan, “1980 Sonrası Türk Sosyal Bilimlerinde Etnisite Kavramı”, *V. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri*, ss.203-205, www.metu.edu.tr/aerdemir/data/pdf/oo1.pdf

⁴¹ Esman ve Robinovich, *a.g.e.*, s.17.

2.2. Etnik Grup

M. Naci Bostancı etnik grubu, “tutum ve değerlendirme normlarında ortak kalıpları paylaşan, bir sosyal sistem çerçevesinde diğer (öteki) kolektivitilerden ayrılan ve bir iç ilişkiler ağına sahip olan nüfus kesimi” olarak tanımlamaktadır.⁴²

2.3. Etnik Kimlik

Nuri Bilgin’e göre kimlik duygusu, belirli bir etnik grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş oluşturma çabalarıyla ilgilidir. Bu geçmiş, bir miras olarak çok çeşitli unsurlarla (biyolojik, kültürel, vb.) doldurulabilir ve geçmişin öğelerinin algılanması ve temsili, kimlik taleplerinin yönüne göre şekillendirilebilir.⁴³ Öte yandan kimlik, zamanın ve mekânın kendine özgü şartlarına bağlı olarak şekillenen bir kavramdır. Bu yüzden, dini kimlik, etnik kimlik, kültürel kimlik, grup kimliği vb. gibi kimlik türlerinden söz edilmektedir.⁴⁴

Etnik kimliği, toplumun veya egemen kesimlerin bir azınlık gruba yüklediği bir kimlik olarak incelemek mümkündür ama bu noktada önemli olan konunun azınlık grubun talebi olarak incelenmesidir. Bazı araştırmalar etnik kimliğin bu yönünü stratejik olarak nitelendirmekte ve bunun en görünür, en sembol yüklü, en karakteristik öğesinin, bir kimlik iddiası ve benlik imgesinin gerçekliğinin dışında kullanımı olduğunu vurgulamaktadırlar. Etnik kimliği bir strateji olarak ele alan araştırma ve incelemeler, azınlığın, içinde bulunduğu birtakım zorlamalara, baskılara (ırkçılık, ekonomik ve politik kaynakların dağılımındaki eşitsizlik, vb.) karşı tepkisini vurgulamaktadır. Etnik kimliğin bir strateji olarak kavramsallaştırılması, sosyoloji, sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji perspektifine de uygun düşmektedir. Etnik kimliğin başlangıç noktası hakkında birbirinden farklı görüşler olması kaçınılmazdır. Etnik kimlik iddiasının

⁴² Bostancı, **a.g.m.**, s.39.

⁴³ Bilgin, **Kolektif Kimlik**, s.63.

⁴⁴ İdriz ve Uysal, **a.g.m.**, s.600.

ortaya çıkışını hazırlayan faktörlerin empririk incelemesi, en azından pratikte mümkün görünmediğinden, çoğu kez sezgiye ve yoruma dayalı açıklamalara gidilmektedir.⁴⁵

Etnik kimlik, belirli bir topluluğun üyelerinin kendilerini, diğer topluluk üyelerinden ayıran, farklılaştıran bir aidiyet duygusudur. Bu duygu, topluluk üyelerinin kendilerini belirli bir “biz”in mensupları olarak, “onlar”dan farklılıklarını vurgulayarak kendi içlerinde birleştirmektedir. Etnik veya ulusal kimlik, sosyal ve politik bütünlüğün güçlü bir aracıdır. Toplumda sosyo-ekonomik düzey, yaş, cinsiyet, din gibi çeşitli boyutlardaki farklılıkların öne çıkardığı ayrılıkları, bölünmeleri telafi edici bir etkiye sahiptir.⁴⁶

Modern ve gelişmiş toplumlara kıyasla nispeten az gelişmiş ve geleneksel toplumlarda, bireysel kimlik duygusunun ya hiç olmadığı ya da çok zayıf olduğu gözlenmektedir. Geleneksel toplumlarda kolektif, etnik, kabile ve aile ile ilgili kimlik duyguları gelişmekte ve bireyler, kendilerini ait oldukları gruba ve bu gruptaki rollerine göre tanımlamaktadırlar.⁴⁷ Günümüzde, etnik kimlik taleplerinin özellikle ayrılıkçı akımlar tarafından dillendirildiği bir gerçektir. Bu akımlar varlıklarını bir etnik kimlik iddiasına dayandırdıklarında, etnik kimlik ile milliyetçilik çakıştırılmaktadır.⁴⁸

⁴⁵ Bilgin, **Kolektif Kimlik**, ss. 64.

⁴⁶ **A.e.**, ss.. 65.

⁴⁷ İdriz ve Uysal, **a.g.m.**, 600.

⁴⁸ Bilgin, **Kolektif Kimlik**, s.65.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU COĞRAFYASI: ETNİK YAPI ve SORUNLARI

1. ORTADOĞU

1.1. Coğrafi Bölge Olarak Ortadoğu

Ortadoğu olarak adlandırılan bölge, coğrafi olarak, eski dünya kıtalarının merkezi sayılabilecek bir yerdedir. Üç kıtanın kesişme noktasında yer alan bölge, siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan oldukça önemli bir konumda bulunmaktadır.⁴⁹ Batılı devletlerin 17. yüzyılda kullanmaya başladığı Ortadoğu kavramı, yine bu devletlerin kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarına göre düzenledikleri ve çıkarlarının dönemsel olarak değişmesi ile yeniden belirledikleri sınırlara sahiptir. Bu sebeple bölgenin sınırları üç yüz yıl sonra dahi büyük karmaşa halindedir. Bu coğrafi karışıklığa rağmen Ortadoğu bölgesi; aralarında Türkiye ve Mısır'ın da bulunduğu Doğu Akdeniz'deki devletlerce kuşatılmış, Arap Yarımadası ve İran'ı da içine alan bölge olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

1.2. Bir Kavram Olarak Ortadoğu

İkinci Dünya Savaşından sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan “Ortadoğu” (Middle East; Moyen Orient; eş-Şarku'l-Evsat) kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan, *National Review*'de yayınlanan Basra Körfezinin önemini ele aldığı “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı yazısında, Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. XX. yüzyılın başlarında

⁴⁹ Cengiz Dönmez, “XX.Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.17, S.1., Ankara, 1997, ss. 71-81.

⁵⁰ Gamze Güngörmüş Kona, “Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.8, Antalya, 2004, s.114.

Basra Körfezi'nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman imparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan A. T. Mahan, jeostratejik bir konsept dahilinde kullandığı "Ortadoğu" kavramı ile Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktaydı. Mahan'ın ardından İngiliz gazetesi *The Times*'in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla Basra Körfezi'nin stratejik önemini, Almanya'nın bölgede inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra'ya kadar uzatılmasının İngiltere'nin bölgede ve Asya'daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısına "Ortadoğu'nun Problemleri" başlığını koymuş ve kavramın kamuoyunda benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Mahan ve Chirol'un İngilizceye kazandırdıkları "Ortadoğu" kavramı yüzyılın başlarında sözlüklere girerken kitap adlarında da görülmeye başlanmıştır. Örneğin; Angus Hamilton, *Problems of the Middle East* (London, 1909) adında bir kitap yayınlarken "Ortadoğu" kavramını bilim dünyasına taşıırken Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için 1911'de bir resmi konuşmasında "Ortadoğu" kavramını kullanarak ona yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır.⁵¹

Temelde "Ortadoğu" kavramı, "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları gibi Batı merkezli bir kavramlaştırmanın ürünüdür. Bu kavramlaştırmada Avrupa dünyanın merkezi olarak kabul edilmekte ve dünyanın diğer bölgeleri bu merkeze olan uzaklıklarına göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorize edilmektedir. Batı'da "Doğu" veya "Yakın Doğu" olarak ifade edilmiş olan Osmanlı Devleti için kullanılan bu kavramlaştırma, elbette ki sadece bir coğrafi ifadelendirme değil aynı zamanda kültürel ve dini bakımdan farklı olan "öteki"ni ifade eden bir kavramlaştırma idi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu kavramı resmîyet kazandı. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Ortadoğu Bölümü" (Middle Eastern Department) adıyla bir idari teşkilat oluşturuldu. Osmanlı Devletinden koparıldıktan sonra birer İngiliz mandası olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak bu teşkilata bağlandı.

⁵¹ Dursun, a.g.m., ss.1233.

Ardından İngiltere'deki *Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu* (Permenant Commission on Geographical Names) “Yakındoğu”yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken Ortadoğu kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak’ı kapsayan bir bölge olarak belirledi. Böylece İstanbul Boğazından Hindistan’ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge “Ortadoğu” olarak isimlendirilmiş oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kahire merkezli Middle East Air Command adıyla bir birim oluşturulmuş ve İngiltere’nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak’ın yanı sıra Aden ve Malta da buranın kontrolüne verildi. Daha sonra İran ve Eritre de bu komutanlığın kontrol alanına dâhil edildi.⁵²

Bütün bu farklı kullanımlar ve kapsamın değişkenliği dikkate alınmak şartıyla bugün Ortadoğu kavramının dar anlamda Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır’ı içine alacak şekilde kullanılmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavramın kapsamının daha da genişletilerek Libya, Sudan, Eritre, Cibuti ve Afganistan’ı da içerecek şekilde geniş anlamda kullanıldığı; bazı çalışmalarda ise kapsamın daha da genişletilerek Atlas Okyanusundan Mısır’a kadar tüm Kuzey Afrika’yı içine alacak genişlikte kullanılmakta olduğu da görülmektedir. Hatta Ortadoğu kavramına Kafkasların ve Orta Asya’nın da dâhil edilerek kapsamın iyice genişletildiği çalışmalar da yok değildir.⁵³

2. ORTADOĞU’DA ETNİK YAPI

Daha önce de belirttiğimiz gibi etnik gruplar “herhangi bir yerde çoğunluk, azınlık, egemen veya boyun eğen konumda olabilir, üyelikleri bölgesel devletlerin sınırlarını aşabilir. Birçok etnik grup tek parça değildir, kendi içlerinde bölünmüşlerdir. Bu bölümlerin her biri kendi etnik özelliğini taşıyabilir. Düşman komşulardan veya devletlerden gelen dış baskıyla pekişen halk olma veya ortak kaderi paylaşma duygusu onları bir araya getirebilir.”⁵⁴ Ortadoğu bölgesinde var olan etnik grupları

⁵² A.e., s.1235.

⁵³ A.e., s.1231.

⁵⁴ Esman ve Robinovich, a.g.e., s.17.

incelediğimizde, bölgenin kendine has özellikleri sebebiyle yukarıda saydığımız unsurlara sahip olan birçok etnik grubun bu coğrafyada bir arada yaşadığını görürüz. Ortadoğu coğrafyası her bir devletin içinde birden fazla etnik grubu barındıran çoğulcu özellikte toplum yapılarına sahiptir.

3.1. Ortadoğu'nun Etnik Yapısı

Ortadoğu etnik, kültürel ve dini bakımdan çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Bu çeşitliliğe bölgenin tarih boyunca medeniyetler arasında bir kavşak noktası olması, dinlerin ve kadim medeniyetlerin gelişip yayıldığı bir yer ve kültürlerin transfer mekânı olması sebep olmuştur ve “her yerden çok Ortadoğu’da grup kimliği çoğunlukla ortak bir geçmişin paylaşılan anıları; yazılı, hatırlanmış ya da kimi zaman hayal edilmiş tarihte önemli görünen olaylar çerçevesinde odaklanır.”⁵⁵

Ortadoğu’da temelde üç ana etnik gruptan bahsedebiliriz. Bunlar: Samiler, Hint-Avrupa grubuna mensup olanlar ve Turanî grubu içerisinde yer alanlardır. Samiler Orta Doğu’nun en geniş etnik grubunu oluştururlar. İki ana kola ayrılırlar. Bunlar Araplar ve İbranilerdir. Kaldeliler, Süryaniler, Akkadlar, Babilliler ve Asurîler de aynı etnik grup içinde yer alırlar. Araplar hem Samiler içerisinde hem de tüm diğer etnik gruplar içerisinde en büyük etnik grubu oluştururlar. Bölgede Arap olmayan nüfusa sahip olan sadece Türkiye, İran ve İsrail’dir. Arapların çoğunluğu dini bakımdan Müslüman olmakla beraber mezhepler açısından farklılıklar görülür. Ağırlık Sünni mezheplerde olsa da Şii olan önemli bir nüfus da vardır. Samilerin ikinci kolunu temsil eden İbranilerin çoğu İsrail’de yaşamaktadır. Bu nüfusun büyük bölümü buraya muhtelif tarihlerde bölge dışındaki ülkelerden gelmişlerdir. İsrail dışında bölgedeki diğer ülkelerde de azınlık halinde yaşayan İbranilere rastlanmaktadır.

İkinci büyük etnik grubu oluşturan Hint-Avrupa grubu içerisinde ise İranlılar, Ermeniler, Kürtler ve Rumlar yer almaktadır. Bu etnik grupta ağırlık İranlılardadır ve

⁵⁵ Bernard Lewis, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.18.

onlar da İran ve bölgedeki diğer bazı ülkelerde yaşamaktadırlar. Turanî grubu oluşturan Türkler ise, Ortadoğu'nun ikinci büyük etnik grubunu temsil etmektedirler. Türkiye'de çoğunluğu oluşturan Türkler, İran, Irak ve Suriye'de azınlık durumundadırlar.⁵⁶

Diğer etnik gruplar bölgede dengeli bir dağılım göstermemektedir. Türkiye ve İran dışındaki tüm ülkelerde Sami grup içerisinde yer alan Araplar hâkim etnik grubu oluşturmaktadır. Zaten resmi dillere baktığımızda da Arapça'nın Türkiye ve İran dışındaki ülkelerde resmi dil olduğunu görürüz. İsrail'de de İbranice'nin yanında Arapça resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bu durum etnik dağılımla tam bir örtüşme göstermese de hâkim durumu yansıtması bakımından önemli bir göstergedir. Zira çeşitli etnik toplulukların konuştukları yerel dillerin resmi ve ulusal bir dil olma özellikleri bulunmamaktadır.⁵⁷

Bu tablo bize farklı etnik grupların kendi dillerini, kültürlerini ve dinlerini korudukları ve bazı ülkelerde özel bir takım sorunlar olsa da genel olarak varlıklarını sürdürme konusunda büyük problemlerin bulunmadığını göstermektedir. Etnik farklılık çoğu yerde dini ve kültürel farklılığı da ifade etmektedir. Çeşitli din ve kültürler için bir geçiş ve aktarma noktası olan Ortadoğu'nun tarihsel süreçte karşılaştığı farklı kültür ve medeniyetler, bölgede belirli izler bırakmışlardır. Özellikle bölgeye hakim olan geniş imparatorluklar etnik ve dini bakımdan çeşitliliğin yaşanmasını mümkün kılmıştır. Bölge yüzyıllardır Müslümanların hâkimiyetindedir ve İslam dininin farklı dini inanışların yaşanmasına ve dini toplulukların varlıklarını sürdürmesine gösterdiği hoşgörülü tavır bu bölgede tarihi çok eskiye dayanan dini ve etnik grupların varlıklarını bugüne kadar sürdürmesine imkân vermiştir. Mesela Ortadoğu'nun kadim sakinlerinden olan Asurluların, Keldanilerin, Süryanilerin, Mecusilerin ve diğer benzer grupların varlıklarını koruyarak günümüze ulaştıklarını görmekteyiz. Ortadoğu'da dini bakımdan Müslümanların çoğunlukta olmasıyla birlikte Hıristiyan ve Musevilerin de azımsanmayacak bir oranda olduklarını da belirtmeliyiz. Buna rağmen İsrail dışında bütün devletlerde Müslümanların açık üstünlüğü söz konusudur.⁵⁸

⁵⁶ Dursun, **a.g.m.**, ss.1248–1249.

⁵⁷ **A.e.**, s.1253.

⁵⁸ **A.e.**, s.1254.

Bölgede tüm dini topluluklar kendi içerisinde farklı dini gruplara, mezheplere ve eğilimlere bölünmüşlerdir. Müslümanlar açısından da bu durum böyledir. Genelde çoğunluk Sünnilerde ise de İran’da ve Irak’ta Şiiler çoğunluğu temsil etmektedir. Şiiler arasında Caferiler, Aleviler, İsmaililer, Oniki imamcılar gibi farklı kollara mensup olanlar da vardır. Sünniler de Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik ve Malikilik gibi farklı hukuk kollarına ayrılmaktadırlar. Türkiye’de Hanefilik, Arap Yarımadasında Hanbelilik, Mısır’da Şafilik egemen konumdadır. Sadece İran’da Şiilik resmi inançtır ve “bazıları İranlıların Şiiliği benimsemelerini Sünni Arap, Türk, Orta Asya ve Hintli komşularına karşı İranlı kimliklerini kabul ettirme yolu olduğunu iddia ederler.”⁵⁹ Bununla birlikte Suriye, Irak ve Lübnan ile Suudi Arabistan’ın doğu illerinde ve Körfez ülkelerinin bazılarında oldukça yoğun bir Şii nüfus mevcuttur. Özellikle Lübnan’ın siyasetinde Şiilerin çok aktif rol oynadıkları gözlenmektedir.⁶⁰ Irak’da ise çoğunlukta olan Şii nüfusa rağmen yakın zamana kadar yönetime Sünni olan Saddam Hüseyin hâkimdi.⁶¹ Suriye’de nüfusun yüzde sekseni Sünni, yüzde yirmisi ise Alevi, Şii ve İsmaili mezheplerine mensuptur. Bu ülkede 1966 yılında Hafız Esad, Salah Cedit, Muhammed Umran grubunun yaptığı askeri darbe ile yönetim Alevi azınlığın eline geçmiştir.⁶²

Bernard Lewis’in de belirttiği gibi, “Esas Şii kolundan ayrılan bazı küçük gruplar da vardır. Bunlardan biri iki kolu olan İsmailiye mezhebi olup, bunların Suriye’de binlerce taraftarları varsa da, Hindistan, Pakistan ve Doğu Afrika’da çok daha büyük kalabalıklara yayılmışlardır. Bölgede İsmailiyeler arasından çıkmış olan Dürzîler çok daha önemli olup Suriye, Lübnan ve İsrail’de taraftarları bulunmaktadır. İsrail’de kendi liderlerinin isteği üzerine askerlik yapan Arap nüfus sadece bunlardır.”⁶³ Dürzîler özellikle Lübnan’daki siyasal kaosta önemli roller oynamışlardır. Türkiye ise uzun zaman tamamıyla Sünni bir ülke olarak görülmüştür. Ancak son yıllarda, demokratik kurumların gelişmesi, kentleşme ve toplumsal değişim ile birlikte eskiden sessiz kalan

⁵⁹ Lewis, a.g.e., s.27.

⁶⁰ Dursun, a.g.m., s.1255.

⁶¹ Kona, a.g.m., s.134.

⁶² Gamze Güngörmüş Kona, “Ortadoğu’da Etnik Yapı ve Din”, <http://uiportal.net/print.php?plugin:content.471>, (08.04.2010)

⁶³ Lewis, a.g.e., s.28.

Aleviler giderek ortaya çıkmış ve seslerini duyurmaya başlamışlardır.⁶⁴ Yemen’de “ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanların yaklaşık %30’u Şii (Zeydi), geri kalanı ise Sünni (Şafî)’dir.”⁶⁵ Dikkat çeken bir özellik Müslümanların hâkim durumda olduğu hiçbir ülke mezhep bakımından monolitik bir yapıya sahip değildir. Müslümanlar hâkim durumda olsalar bile kendi aralarında çeşitli mezheplere, farklı ekollere ve dini topluluklara bölünmüşlerdir. Bu yüzden bölgede etnik çeşitliliğin yanı sıra dini çeşitlilik ve çoğulculuk öne çıkan temel bir özelliktir.⁶⁶

Hıristiyan nüfusa gelince sayıca fazla olmamakla beraber çoğu Lübnan’da, Suriye’de, Filistin’de ve çok daha küçük topluluklar halinde Türkiye, İran, Irak ve Körfez ülkelerindedirler. Sayısal bakımdan azlık mezhep bakımından çeşitliliğe engel değildir. Lübnan’da uzun yıllar devam eden kanlı iç savaş, Hıristiyanların sayılarını ve güçlerini iyice azaltmıştır. Türkiye ve İran’da Hıristiyan azınlıklar dini tabloda yer almaktadırlar. Hıristiyanların mezhep çeşitliliği arasında Protestanlar, Ortodokslar ve Katolikler öne çıkmaktadırlar. 19. yüzyılda bölgede etkin olan Amerikan misyonerlerinin gayretleri ile Protestan, Roma’nın desteğindeki misyonerlerle Katolik gruplar oluşmuş, zengin bir çeşitliliğe sahip Ortodoks kiliseler yanında bunlar da varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁶⁷

Museviler ise İsrail’de hâkim konumda olmakla birlikte Türkiye’de ve İran’da da azınlık halinde yaşamaktadırlar. Irak’ta ve bazı Körfez ülkelerinde küçük Yahudi topluluklarına rastlanmaktadır. İsrail’deki Yahudiler dini bakımdan homojen bir grup oluşturmakla beraber kültürel bakımdan Avrupa ve Amerika gibi ülkelerden gelenlerle Asya ve Afrika ülkelerinden gelenler arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. İsrail’deki Yahudi nüfusunun yüzde 32.1’ini Avrupa ve Amerika doğumlular, yüzde 12.6’sını Asya doğumlular, yüzde 14.6’sını Afrika doğumlu olanlar, yüzde 20.8’ini de İsrail doğumlu olanlar oluşturmaktadır. Yahudiler arasındaki farklılık mezhep bakımından değil kültürel bakımdandır. Özellikle bölgedeki İslam ülkelerinden

⁶⁴ Dursun, **a.g.m.**, s.1255.

⁶⁵ “Yemen’de Kırılma Yakın mı?”, **Bölgesel Risk ve Tehdit Analizi**, Şubat. 2010, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/temen.pdf>, (13.04.2010)

⁶⁶ Dursun, **a.g.m.**, ss.1255–1256.

⁶⁷ **A.e.**, s.1256.

gelenlerle Hıristiyan ülkelerinden gelenler arasında önemli kültürel farklılıklar zaman zaman çatışmalara yol açmaktadır.⁶⁸ Bu durumla ilgili olarak Lewis'in görüşleri şu şekildedir:

“İsrail'e yerleşen Yahudiler büyük bir çoğunlukla Hıristiyan ve İslam uygarlığı ülkelerinden gelmişlerdir. Ve bunların geldikleri ülkelerin uygarlıklarını ve bu arada onların kimlik görüş ve tanımlamalarını getirmeleri kaçınılmazdı. İsrail'i ziyaret etmiş olan herkes, örneğin Berlin Yahudileri ile Bağdat Yahudileri arasındaki farkı Yahudiliklerinde değil, birinin Alman, diğerinin Irak Arap kültüründe görecektir. Eşkenazi ve Safarid Yahudiler arasında sözü çok edilen ayrılık sadece ritüel farklılıklarına ilişkindir ve bunun dini ya da hukuki bir önemi yoktur. Bazılarının bu farklılığın son zamanlarda moda olan terimlerle Avrupa-Amerika ve Afrika-Asya Yahudileri arasındaki çatışmadan çıktığını açıklamaları da doğru değildir. Gerçekten kesin olan çizgi, terimleri dini değil de uygarlık bağlamında kullanırsak Hıristiyan Yahudiler ve Müslüman Yahudiler arasındadır. İsrail'e gelen Yahudi göçmenler geldikleri ülkelere o ülkelerin kültürlerini de getirdiklerinden aralarında anlaşmazlık ve hatta çatışma kaçınılmazdı.⁶⁹

2.2. Ortadoğu'da Osmanlı'dan Günümüze Etnik Gruplar

Ortadoğu'da genellikle ülkeye bağlılık etnik gruba olan bağlılıktan daha az önemlidir. Bunun sebebini ise tarihte aramak gerekir. İran ve Güney Sudan dışında Ortadoğu dört yüzyıldan uzun bir süre, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetildi. Bu süre içinde Osmanlı, egemenliği altındaki tüm millet ve etnik gruplara hoşgörüyle yaklaştı. Ancak İmparatorluğun parçalanmasından sonra bölgeye egemen olan güçler Avrupa özerk devlet modeli ve Avrupa milliyetçi ideolojisini benimsemişlerdi. Devlet anavatan olmalı, tek bir halkın veya ulusun yüce amaçlarının temsilcisi olmalıydı. Bu azınlıklar ve bazen de çoğunluklar için bir tehditti. Böylelikle Ortadoğu'daki etnik gruplar ve bu etnik gruplarla yeni devletlerarasında tansiyon yükselmeye başlamış oldu. İngiltere ve Fransa'nın uyguladıkları politikalar da ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep oldu. 1940'ların sonunda İngiliz ve Fransızlar

⁶⁸ A.e.

⁶⁹ Lewis, a.g.e., ss.30-31.

gittiler. Bölgedeki devletler bağımsızlıklarını kazandılar ve bölgedeki statüko pekişti. Bu dönem etnik meselelerin hız kestiği bir dönem oldu.⁷⁰

1950’li, 1960’lı yıllarda Arap ülkeleri için durum hemen hemen aynıydı. Bu dönem, yoğun çatışmalar derin, köklü değişiklikler dönemi oldu. Etnik meseleler bölgedeki politik yaklaşımları etkilediği gibi, Irak’taki Kürt ayaklanması, 1958 Lübnan iç savaşı, Sudan’daki güney ayrılıkçılığı, Suriye’deki Dürzî- Alevi anlaşmazlığı sorunlarını da etkisi altına almıştır. Yine de etnik meseleler, bölgedeki Sovyet Amerikan rekabeti, bazı Arap ülkelerindeki politik, sosyal ve ekonomik devrimler, birlik arayışları ve İsrail’e karşı çatışmalar gibi çağın daha büyük sorunlarının gölgesi altında kaldı.⁷¹

1970’lere gelindiğinde perspektif bir kez daha değişti. Etnik problemler önem kazanarak bölgedeki hemen hemen bütün devletleri etkisi altına almaya başladı. Hatta bazı ülkelerde bu durum o ülkenin politikalarının temelini oluşturuyordu. Örneğin, Lübnan’daki dinsel sistemin çöküşü, Suriye’deki Alevi egemenliğine karşı Sünni isyanı, İsrail’deki Yahudi-Arap ilişkileri, Sefardi-Eşkinazi gerginlikleri, Ürdün’deki Filistinlilerle Doğu kıyısı sakinleri arasındaki ilişkiler gibi. Bununla beraber Mısır’daki Kıpti-Müslüman çekişmeleri, Türkiye’deki Alevilerin hoşnutsuzluğu, Arap Yarımadası’ndaki Şii korkusu ve İran etkisi gibi meseleler de örnek olarak gösterilebileceği gibi bu meselelerin sözü edilen ülkelerin politikalarının belirlenmesinde etkileyici rol oynadığı söylenemez.⁷²

Son 20 yıldır Ortadoğu’da 1950, 1960’lı yılların zayıf rejimleri, zor ve ustalıklı krizlerden geçmiş, sağ kalmayı başarmış güçlü düzenlere yerlerini bıraktı ve etnik gruplar yirmi yıl önce ortada olmayan devlet gücüyle karşı karşıya geldiler.⁷³

⁷⁰ Esman ve Robinovich, **a.g.e.**, ss. 18-23.

⁷¹ **A.e.**, s.23.

⁷² **A.e.**, s.23

⁷³ **A.e.**, s.23.

3. ORTADOĞU'DA ETNİK KARIŞIKLIĞIN NEDENLERİ

Dünyanın her yerinde aynı coğrafi bölgeyi paylaşan ve hatta aynı ulus ve devlet şemsiyesi altında yaşayan farklı etnik gruplar vardır. Her bölgede etnik gruplar için varolan problemlerden, bu grupların kendi aralarında ya da hâkimiyetleri altında yaşadıkları devletlerle anlaşmazlıklarından, çekişme ve hatta çatışmalardan söz edilebilir. Özellikle de son yirmi yılda meydana gelen etnik çatışmaların küresel düzeyde tehdit kaynağı olarak kabul edildiği bir gerçektir. Hatta bu sebeptendir ki 18 Aralık 1992'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu acil olarak, “Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Dair Karar”ı onaylamıştır.⁷⁴

Ancak dünyanın hiçbir yerinde etnik ve dini karışıklıklar Ortadoğu'daki kadar yoğun ve karmaşık değildir. Özellikle bölgede çeşitli medeniyetlerin ortaya çıkmış olması, Ortadoğu'yu birçok etnik grubun birleşip karıştığı bir yer konumuna getirmiştir. Bu durum ise, etnik açıdan kozmopolit bir yapının meydana gelmesine sebep olmuştur.⁷⁵ “Ortadoğu, çoğu aynı bölgesel devletin sınırları içindeki aynı politik otorite altında, diğerleriyle ortak yaşamaya yazgılı, etnik toplulukların toplama yeridir.”⁷⁶ Osmanlı hâkimiyeti altındaki dönem hariç tarih boyunca siyasi ve etnik bakımdan birliğin sağlanamaması bölgede daima bir kaos ortamının hakim olmasına sebep olmuştur.⁷⁷ Bu zor coğrafyadaki her türlü karışıklığın nedenleri pek tabiidir ki bu bölgeye özgüdür. Ortadoğu'daki etnik karışıkların nedenlerini; olgunlaşmamış ulus devlet yapısı, kritik coğrafi konum ve dış güçlerin müdahaleleri, yapay sınırlar, Arap milliyetçiliği, çoğunluğu temsil eden azınlık iktidarlar şeklinde sıralayabiliriz.

⁷⁴ Kona, “Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, s. 132. Birleşmiş Milletlerin “ulusal ya da etnik, dinsel ve dilsel azınlıklara mensup kişilerin hakları” ile ilgili 47/135 no.lu kararı 9 maddedir ve ilk maddesi şu şekildedir: 1. Devletler azınlıkların varlıklarını, ulusal ya da etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerini buldukları bölgeler içinde koruyup bu kimliklerin gelişmesini destekleyici koşulları teşvik ederler; 2. Devletler bu sonuçlara ulaşmak için uygun yasal ve diğer tedbirleri alırlar.

⁷⁵ Dönmez, **a.g.m.**, s.71.

⁷⁶ Esman ve Robinovich, **a.g.e.**, s.44.

⁷⁷ Dönmez, **a.g.m.**, s.71.

3.1. Olgunlaşmamış Ulus Devlet Yapısı

Esman ve Robinovich'a göre,

“Çağdaş Ortadoğu’da etnik politikaların analizinde ve değerlendirmesindeki çıkış noktası bölgesel devlettir. Avrupa sömürgeciliğinin ana politik mirası evrensel olarak makro-politik yapı diye tanınan bölgesel devletin ortaya çıkması oldu. Politik yetkiye dayanan bu yapı, işgal ettiği bölge üzerinde biricik denetim (hükümranlık) iddiası ortaya koyduğu gibi, o bölgede ikamet eden tüm insanlar ve cemaatlerin sadakatini öngörür. Başka yere bağlanmak isteyen rakip bir yapı, yasadışı, tehditkâr ve geçici olarak görülür. Devlet, onun adına, onun yerine – bu yüzden de “ulus devlet” kavramı ortaya çıkar- hareket eden tek bir halkın politik ifadesi olarak algılanır. Devlet bölgesinin etnik azınlık barındırdığı yerde, böyle bölücü ve potansiyel olarak tehlikeli çoğunluğu azaltma veya mümkünse ortadan kaldırma devlet elitlerinin sorumluluğundadır. Bunu da “ulus kurma” süreciyle yapmaları tercih edilir. Ulus-kurma, etnik grupların birbirine duydukları sadakatin devlet sembolleri ve kurumlarına taşınmasıyla ya da azınlıkları etnik açıdan egemen grup içinde asimile olmaya teşvik ederek yapılmalı sonunda devlet ve ulusun birliği sağlanmalıdır.”⁷⁸

Ancak ulus kavramının tam anlamıyla içselleştirilmemesi sebebiyle, Ortadoğu halkları güçlerini bağlı oldukları etnik gruplardan almaya devam etmekte, bu durum ise Ortadoğu ülkelerinin ülke bütünlükleri açısından “parçalanmışlığa”, uluslararası arenada ise “kırılgan” olarak algılanan devlet yapılarına sebep olmaktadır.⁷⁹ Ahmet Davutoğlu’nun da belirttiği gibi, “Normal şartlarda müsamaha ile karşılanabilecek kültürel farklılaşmaların çok kısa sürede bir bunalım odağı haline dönüşmesi, bu bunalımın gerek küresel gerekse bölgesel güçlerce hemen stratejik bir parametre olarak algılanmasına yol açmaktadır.”⁸⁰

⁷⁸ Esman ve Robinovich, **a.g.e.**, ss.364-365.

⁷⁹ Kona, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, s.133.

⁸⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s.331.

3.2. Kritik Coğrafi Konum ve Dış Güçlerin Müdahaleleri

Etnik çatışma iç etkenlerin yanısıra dış etkenler tarafından da meydan getirilebilir veya sürdürülebilir. Dünyanın hiçbir yerinde bu Ortadoğu'da olduğu kadar doğru değildir. Dışarıdakiler ya hükümetler olur ya da etnik/din temelli partilerle ilişkide olan diasporalar.⁸¹ Ortadoğu; birçok medeniyetin beşiği durumunda olması, Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan ticaret yolları için bir kavşak noktası durumunda bulunması ve çeşitli yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olması nedeniyle, tarih boyunca her zaman büyük devletlerin dikkatini çekmiştir. Bölgede ortaya çıkan etnik ve siyasi kargaşalar her zaman için büyük devletlerin işine yaramıştır.

Bölge, coğrafi keşifler sonucu gelişen sömürgeciliğin yayılması ile birlikte büyük devletler tarafından doğal zenginlikleri ve karışık etnik yapısı ile hem iyi bir sömürge olarak görülmüş, hem de Uzakdoğu'ya giden yollar üzerinde bulunması itibarıyla önemli bir coğrafi geçit olarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber Ortadoğu'nun, Batı'nın gelişmiş sanayi için zengin hammadde yataklarına sahip olması aynı zamanda işlenmiş mallarını satabileceği iyi bir pazar durumunda bulunması da bu devletler için bölgenin önemini arttıran özellikleridir. Son olarak petrolün de keşfi ve tüm dünyada temel enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmış olmasıyla da zengin petrol yataklarına sahip Ortadoğu'nun büyük devletler için önemi bir kat daha artmıştır. Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda, enerji kaynaklarının önemi ve bu kaynaklarla ilgili hesapların daha çok petrol ağırlıklı yapıldığı düşünülürse, bölgenin başta büyük devletler olmak üzere tüm dünya için önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁸²

Bölgedeki etnik karışıklıklarda diasporaların etkisi de hükümetlerin etkisi kadar fazladır. Ortadoğu'nun büyük ve görece homojen nüfusları, baskı veya uluslararası emek pazarının talepleri yüzünden diasporalar oluşturacak şekilde dağılmışlardır. Kuşkusuz diasporaya özgü kültürel, yasal ve politik stratejilerin niteliği, söz konusu etnik nüfuslarının doğasıyla yakından bağlantılıdır.⁸³

⁸¹ Esman ve Robinovich, **a.g.e.**, s.44.

⁸² Dönmez, **a.g.m.**, s.73.

⁸³ Kirkten E. Schulze, Martin Stokes ve Clom Campbell, **Ortadoğu'da Azınlıklar**, çev. Kenan Kalyon, Totem, İstanbul, 2006, s.10.

3.3. Yapay Sınırlar

Ahmet Davutoğlu'nun da belirttiği gibi, "Ortadoğu'da sınırlar son derece kötü örülmüş bir duvarı andırmaktadır. Bu kötü örülmüş duvarda herhangi bir taşı oynatmanın duvarı yıkmak anlamına gelebileceğini bilen ve yıkılan bu duvarın altında kalmak istemeyen uluslararası aktörler değişik taşları eş-zamanlı bir şekilde oynatarak duvarı yıkmadan yeni bir şekil vermeye çalışmaktadırlar."⁸⁴

Karmaşık ve yapay çizilen sınırlar ile oluşan Ortadoğu Devletleri içindeki etnik ve dini çeşitlilik kendi topraklarında yaşadıkları sorunların yanısıra ikinci bir devletle ilişkilerinde de önemli güvenlik sorunları ortaya çıkarmaktadır.

3.4. Arap Milliyetçiliği

Arap Milliyetçiliği kavramı Ortadoğu'da mezhep çatışmalarından doğan bölünmüşlüğü önlemek amacıyla yeni bir akım olarak pompalanmıştır. Bu kavramın ortaya atılmasıyla ülkelerin bir nebze de olsa güvenli bir coğrafyada varlıklarını sürdürebilecekleri düşünülmüştür. Ortadoğu'da hiçbir faaliyetin sadece içsel dinamiklerle değerlendirilemeyeceği gerçeği dikkate alındığında bu olgunun birebir Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklendiği söylenebilir. Arap milliyetçiliği tezi her ne kadar "iyi niyet ve güvenlik" kaygılarıyla hayata geçirilmeye çalışılmışsa da, var olan etnik ve dini problemlerin çözümünü sağlayamamıştır. Çünkü kendisini henüz ulus-devlet kimliği ile bile özdeş görmeyen bazı toplulukların, "Arap" üst kimliğini benimsemeleri çok zor olmuştur. Buna, devletlerin kendi ulusal menfaatleri de eklenince bölge güvenliğinde önemli rol oynayacağı düşünülen "Arap Milliyetçiliği" felsefesinin pek de işe yaradığı söylenemez.⁸⁵

⁸⁴ Davutoğlu, a.g.e., s.323.

⁸⁵ Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", s.134.

3.5. oğunluğu Temsil Eden Azınlık İktidarlar

Ortadoğu coğrafyasındaki devlet sistemlerinin özelliklerinden biri de dini ve etnik olarak azınlıkta bulunan grubun devlet erkinin başında olması yani çoğunluğu yönetmesidir. Bu da doğal olarak varolan yönetimlere başkaldırılar ve isyanları beraberinde getirmiştir. Bu durum da ulusal güvenlikleri tehdit eder hale dönüşmüştür. Bu duruma örnek olarak; Suriye’de asırlar boyunca idareyi elinde bulunduran Sünni’lerin, Hafız Esad döneminden itibaren azınlık sayılabilecek Aleviler tarafından yönetilmeyi bir türlü ilerine sindirememelerini gösterebiliriz.⁸⁶

⁸⁶ A.e.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MISIR KIPTİLERİ ve SORUNLARI

1. MISIR

Mısır Arap Cumhuriyeti Afrika'nın kuzeydoğu köşesinde; kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Filistin ve İsrail, güneyinde Sudan ve batısında Libya ile komşu bir konumdadır. Toplam yüzölçümü 1.002.000 km² dir. Ancak bu yüzölçümünün sadece 78990 kilometre karesinde yani 1.7,8'inde yerleşim mevcuttur. Başkenti Kahire'dir. Yönetim şekli başbakanlık tipi cumhuriyettir. Mısır'ın idari yapısı 29 eyalet, 217 kent ve 4617 köyden oluşmaktadır ve bu idari yapı 7 ana şehirsal bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: Yukarı Mısır, Merkez Mısır, Kuzey Yukarı Mısır, Kahire Merkez, Kanal Bölgesi, Delta Bölgesi, İskenderiye ve Metroh bölgesidir. Kara sınırları 2,665 km kıyı şeridi 2,450 km'dir. Doğal kaynakları, petrol, doğal gaz, demir, fosfat, manganez, kireç taşı, alçıtaşı, asbest, kurşun, çinko'dur. 1998 yılı verilerine göre tahmini sulanan alanı 33.000km² kadardır. Mısır'da orman mevcut değildir ancak hurma palmyeleri ve turunc korulukları bulunmaktadır.⁸⁷

Mısır'ın nüfus 2006 verilerine göre 78.887.007'dir ve bu nüfusun %45'i kentlerde yaşamaktadır.⁸⁸ Etnik dağılıma gelince; Mısır, kendi bölgesinde etnik ve kültürel homojenlik açısından pek sorunlu olmayan bir ülkedir⁸⁹ ve Arap olmayan uzun geçmişine rağmen kendisini bir Arap devleti olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Halkın yaklaşık %91'ini Araplar oluşturmaktadır. Arapları %91,5'i Müslüman, kalanı Hıristiyan'dır. İkinci önemli etnik unsur –araştırmamızın konusu olan- Kıptilerdir. Kıptilerin tamamı Hıristiyan'dır. Kıptilerin kendilerine özel bir dilleri vardır fakat bu dil bugün kullanılmamaktadır. Kıptiler kendi dillerini kullanmamakta, Arapça konuşmaktadırlar.

⁸⁷ <http://www.sis.gov.eg/En/Default.aspx> , (25.11.2009).

⁸⁸ <http://www.ulkeler.net/misir.htm> (25.11.2009)

⁸⁹ Shibley Telhami, Michael Barnett, **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, I. Basım, Cornell University Press, New York, 2002, s.255.

⁹⁰ Jack Kalpakian, **Identity, Conflict and Cooperation in International River**, Ashgate Publishing Company, Aldershot, 2004, s.76.

Kalan nüfusu Avrupalı Hıristiyan etnik unsurlarla Nubiyalı, Beja, Arnavut, Berberi gibi değişik kökenden gelen Müslüman etnik unsurlar oluşturmaktadırlar.⁹¹

İslam, devletin resmi dinidir.⁹² Halkın %91'i Müslüman'dır. Kalan nüfusu Kıpti kökenli Ortodoks Hıristiyanlar, Rum kökenli Ortodokslar, Arap kökenli Marunî Hıristiyanlar ve çeşitli Avrupa ülkelerinden gelip Mısır'a yerleşmiş olan Katolik ve Protestan Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Müslümanların tamamına yakını Sünni, çoğunluğu Şafii, önemli bir kısmı da Hanefi'dir. Resmi dil Arapça'dır. Mısır'ın ekonomisi ise tarım, hayvancılık ve turizme dayanır.⁹³

2. KIPTİLER

2.1. Kıpti Kelimesinin Etimolojik ve Terim Olarak Anlamı

İskenderiye ve Nil deltası çevresinde oturan Mısır halkı Hıristiyanlık ile birlikte tekrar adından söz ettirmiş, eski ve yeni kültürü bünyesinde birleştirmiş bir ulustur. Tarihten gelen milli ve dini gelenekleriyle, yeni kabullendikleri Hıristiyanlık dininin prensiplerini belli bir ölçüde birleştiren Mısırlılar, Hıristiyanlık içindeki teolojik tartışmalarda da ön saflarda yer almaktan geri durmamışlardır. Bu durum onların kısa sürede, Hıristiyan âleminde tanınmalarına ve belli bir ağırlık merkezi olmalarına sebep olmuştur. Hıristiyan âlemi onları, dini ve milli kimliklerini bir arada temsil eden "Kıpti" kelimesiyle adlandırmıştır. Müslümanlar da VII. Yüzyılda Mısır'ı fethettikleri zaman burayı "Daru'l-Kıpt" (Kıptiler yurdu) olarak tanımlamışlardır. Bu yüzden öncelikle "Kıpti" kelimesinin etimolojik ve terminolojik anlamı üzerinde durmakla başlıyoruz.⁹⁴

⁹¹ <http://www.ulkeler.net/misir.htm> (25.11.2009)

⁹² Jack Kalpakian, **a.g.e.**, s.76.

⁹³ <http://www.ulkeler.net/misir.htm> (25.11.2009)

⁹⁴ Erdem, **a.g.m.**, s.144.

2.1.1. Kıpti Kelimesinin Etimolojik Anlamı

Kelimenin çıkış noktasıyla ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan ilki; Yunanca “Aigutios”, “Aigiptioi”, “Aigyptos” kelimelerinden gelmiş olduğu yönündedir. Bu kelimenin başındaki “ai” ve sonundaki “os” harflerinin kalkmasıyla ortaya çıkan “gypt” şekli, bütün Avrupa dillerinde kullanılan modern “Egypt” ve “copt” kelimelerinin kökünü oluşturmuştur.

Kıpti kelimesinin, Memphis tapınağının eski Mısırlılar tarafından kullanılan adından da türediği yönünde görüşler de vardır. Arap yazarlara göre ise, Hz. Nuh’un torunlarından biri olduğu rivayet edilen eski Mısır Kralı Kıpt’ın isminden gelmektedir. Ayrıca, Antik Mısır’daki Koptos şehrinin isminden türetildiğine dair görüşlerde mevcut olmasına rağmen günümüzde var olan en yaygın kabule göre, “Kıpti” kelimesi Yunanca’dan gelen bir kelimedir.⁹⁵

2.1.2. Kıpti Kelimesinin Terim Olarak Anlamı

Bu kelimenin etimolojik anlamında olduğu gibi terminolojik anlamı konusunda da çeşitli görüşler vardır. Bunların başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz; Kıpti kelimesi Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri anlamına gelmektedir. Çocuklarını sünnet ettirdikleri için Mısırlılara, Yunanlılar tarafından verilmiş bir isimdir. Hıristiyanlığın Mısırlılar tarafından kabul edilmesinden sonra Hıristiyan Mısırlılara verilen genel isimdir. Kıpti kelimesi, özellikle Müslümanların Mısır’ı fethinden sonra Mısır’da yaşayan Hıristiyan toplumu ifade etmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak Kıpti kelimesi için şunları söyleyebiliriz. Kelimenin kökü Yunanca’dan gelmektedir, Yunanca “Aiguptios” kelimesinin Arapça söylenişidir. Yunanlıların Mısırlılarla tanışmasından sonra Kıpti kelimesi Mısırlı yerli halkın adı olmuştur. Bu yüzden bu kelime dini değil, sosyolojik bir terimdir. “Kıpti” kelimesi bugün halen Mısır’ın yerli (Hıristiyan) halkı

⁹⁵ Erdem, a.g.m., s. 144.

için kullanılmaktadır⁹⁶ ve tarih içerisinde Mısır'daki Hıristiyanlık dili ve sanatıyla özdeşleşmiştir.⁹⁷

2.2. Kıptiler'in Tarihi

Eski ve köklü bir medeniyete sahip olan Mısır, bulunduğu konum itibariyle de tarihin her döneminde önemini korumuştur. Muhtemelen yerli halkın özellikleri sebebiyle istikrarlı ve güvenli bir geçmişi olmuştur. Tarihi geçmişinde dış devletlerin bu toprakları istila etme emellerine kadar, Mısır'ın güven arayanların sığınak yeri olması da dikkat çekicidir.

Yahudi ve İslam kaynakları, Mısır'ın pek çok peygamber için sığınak yeri olduğu konusunda birleşmektedir. Her iki dinin kutsal kitaplarında, Mısır'a giden peygamberlerin kıssalarından geniş bir şekilde bahsedilmektedir. İbrahim, Yakup, Yusuf peygamberler bunlardan bazılarıdır. Musa ve Harun peygamberlerin tevhid mücadelelerinde, kendi kavimlerinden sonra ilk muhatapları da Mısırlılar olmuştur. Hıristiyanlıkla ilgili olarak ise, Yahudi ve İslam kaynaklarında nakledilmemekle beraber, Matta İncil'i, Hz. İsa'nın Mısır'a gidiş öyküsünden uzun bir şekilde bahsetmektedir. Hz. İsa'nın Mısır'a gidiş olayı dört İncil'den sadece Matta'da yer almaktadır. Hz. İsa'nın Mısır'a kaç yaşında gittiği ve ne kadar kaldığı kesin olarak bilinmemektedir.⁹⁸

Hıristiyanlığın Mısır'a nasıl girdiği ile ilgili olarak ise kesin bir bilgi yoktur. Bu dinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde Filistin, Mısır ve Anadolu gibi bölgeler Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. Havariler devrinde Hıristiyanlığın Antakya, Tarsus ve Efes yoluyla Roma'ya kadar götürüldüğü bilinirken Mısır'a girdiği tarih tartışmalıdır. Kıptiler'in, Hıristiyanlığın Mısır'da yayılışının tarihini İncil yazarı Aziz Markos'a dayandırma çabaları monofizit olmayan Batılı Hıristiyanlarca kabul

⁹⁶ A.e., s.145.

⁹⁷ www.britishmuseum.org/Explone/Highlights

⁹⁸ Erdem, a.g.m., ss.145-146.

görmemektedir. Ancak bu dinin II. yüzyılda Mısır'da,⁹⁹ özellikle de o tarihlerde büyük bir Yahudi nüfusu barındıran ve entelektüel bir merkez olan İskenderiye'de,¹⁰⁰ yer ettiği kabul görmektedir.¹⁰¹

Hıristiyanlığın ilk asırlarında Kıptiler, diğer dört İncil'in yanı sıra, henüz konsillerce kabul edilmemiş, kendilerine mahsus İncilleri kullanmışlardır. "İbranilere göre İncil" ve "Mısırlılara göre İncil" bunların başında gelmektedir. Daha sonra bu iki İncil'de koyu Ortodokslarca III. yüzyılda kullanımdan kaldırılmıştır. Bu durum; zaman zaman, Hıristiyanlar arasında tartışma konusu olan, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı İncillerin kanonik olarak kabul edilmesi yolundaki şüpheleri arttırmaktadır. Hıristiyanların Roma'nın katı zulmü altında kapalı olarak varlıklarını sürdürme çabalarının bazı ihtilafli konuları beraberinde getirmesi çok doğaldır.¹⁰²

Romalılar Mısır'a M.Ö. 31 yılında hâkim olmuşlardır ve bu bin yıllık sürecek bir Grekoromen döneminin başlangıcı olmuştur. Mısır uzmanları tarafından Kıpti döneminin ve Kıpti medeniyetinin başlangıcı olarak adlandırılan bu dönem Mısırlıların Hıristiyanlaşması, onların kültür mücadeleleri ve Bizans'tan kurtulma dönemleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yabancı idareciler halka karşı farklı şekillerde baskı ve sömürü uygulamışlardır. Mısırlıların vatandaşlıktan yararlanma haklarını görmezden gelmişler ve bu yerli Mısırlıların Mısır'da ırksal, ekonomik, dini ve politik olarak aşağılanmaları sonucunu doğurmuştur.¹⁰³

Mısır'da Hıristiyanlık I. Yüzyılın ortasından itibaren çabucak yayılmıştır. Bununla birlikte birçok Mısırlı Hıristiyanlığı kendi ihtiyaçlarına ve inançlarına göre şekillendirmişlerdir. Bu noktada şu da ifade edilebilir ki, Romalıların Mısırlılar üzerinde baskılarını arttırdıkça onlar da Hıristiyanlık dinini milliyetçilik bilinciyle bir ideoloji haline getirmişlerdir ve işte belki bu yüzden Kıptiler, İmparator Diolectian'ın 29 Ağustos 284 yılında Kıptiler üzerinde yaptığı katliamı Kıpti takviminin miladı olarak

⁹⁹ DİA, a.g.m., s.424.

¹⁰⁰ www.britishmuseum.org/Explore/Highlights

¹⁰¹ DİA, a.g.m., s.424.

¹⁰² Erdem, a.g.m., s.148.

¹⁰³ Saad Edin İbrahim, **The Copts of Egypt**, An MRG International Report 95/6, London, 1996, s.7.

başlatmışlardır.¹⁰⁴ Mısır'da Hıristiyanların baskı altında oldukları dönem, Roma İmparatorları I. Konstantinos ile Licinius'un 313 yılında Milan fermanını yayınlayarak Roma İmparatorluğu topraklarında Hıristiyanlara din serbestliği tanımalarına kadar sürmüştür.¹⁰⁵ Bu sadece belli bir süreliğine Kıpti direnişinin azalmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶ Bu dönemlerde Mısır'da İskenderiyeli Clement ve Origene gibi önemli Hıristiyan teologlar yetişmiştir.¹⁰⁷

III. yüzyılda Mısır farklı ülkeler tarafından işgale uğramıştır. Bu saldırılardan etkilenen fakir köylülerin çoğunluğu kaçmak zorunda kalmıştır. Orta sınıftan toprak sahibi olanlar ise korunma karşılığında arazilerini toprak ağalarına satmışlardır. IV. yüzyılda işler daha da kötüleşmiş, köylü ve rençper sınıfı köylerini çöle taşımak zorunda kalmışlardır. V. yüzyılda ise toprak sahipleri İstanbul'dan bağımsızlık kazanmışlardır. Yerel yönetimlerdeki yolsuzluğu önleme çabaları etkisiz kalmış çünkü bu konuda toprak ağaları merkezi yönetime destek vermişlerdir.¹⁰⁸ Roma ile ilişkiler bu durumda ilerlerken İskenderiye kilisesi ise Hıristiyanlık dünyasında ön plana çıkan bir kilise durumuna gelmişti.

İlk yıllarında Hıristiyanlık, Yunanlıları ve o kültür ortamında yetişenleri hedef olarak seçmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda, mistisizm ve zahitliğe dayalı bir eğilim baş göstermiştir.¹⁰⁹ Zühde dayalı bir hayat tarzı, mistik düşünce, derin düşünme gibi Hıristiyanlık öncesi dönemlerdeki uygulamalar, başta çeşitli gnostik gruplar olmak üzere Ortadoğu'nun birçok dini geleneğinde mevcut olmakla birlikte münzevi Hıristiyan keşişliğinin 270'lerde Mısır'da çöle çekilen zahidane bir hayat tarzını tercih eden Aziz Antony (Saint Antoine) ile başladığı kabul edilir.¹¹⁰

Antony'nin teşkilatlandığı keşişler, bedene eziyet ve işkence ederek ruhları korumaya gaye edinen bir hayat tarzı benimsemişlerdir. Bu münzeviler, kendilerini, kutsal kitabı okumaya ve ibadete adanmış tam bir perhiz ve çok sert bir oruca da karar

¹⁰⁴ A.e.

¹⁰⁵ DİA, a.g.m., s.424.

¹⁰⁶ İbrahim, a.g.e., s.7.

¹⁰⁷ DİA, a.g.m., s.424.

¹⁰⁸ İbrahim, a.g.e., s.7.

¹⁰⁹ Erdem, a.g.m., s.149.

¹¹⁰ DİA, a.g.m., s.424.

vermişlerdir. Antony'nin miras bıraktığı Manastır hayatı (Monachism) idealleri, kendine has bazı özellikleri olan bir teşkilat olarak gelişmiştir. Onun mürşitlerini organize etmeye başladığı zamanlarda, 320 yıllarında, başka bir Kıpti, Pachomius, güneyde daha sıkı bir manastır sistemi kurmuştur. Bu düzende; züht hayatı, eziyet ve açlık cennete götüren yegâne imkân değildir. Keşişlerin bir taraftan iffet, yoksulluk ve itaat yeminlerini korurken, diğer taraftan da, hem bedeni, hem de zihni melekelerini faydalı işlerde kullanmaları istenmiştir. Pachomius'un kurduğu sistem Kıpti Hıristiyanlığında bir dönüm noktasıdır. Pachomik manastır Yunanlı, Romalı, Kapadokyalı, Libyalı, Suriyeli, Sudanlı ve Etiyopyalı birçok keşişin katılımıyla daha kurucusunun sağlığında hızla çoğalmıştır. Mısır'da erkeklerin dışında, Pachomius'un kız kardeşi Mary'nin öncülüğünde, kadınlar da manastır hayatı yaşamıştır. Müşterek manastır hayatı şeklindeki bu uygulama bu dönemden sonra bütün Mısır'a yayılmıştır.¹¹¹ Manastır tarzı yerleşimlerin arttığı bu dönemde Antik çağdan kalma birçok kayalara oyulmuş mezarın Hıristiyan keşişler tarafından kullanıldığı da bilinmektedir.¹¹²

Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellendirilen bir inanç sistemine sahiptir. Bu yüzden İsa'nın kimliğiyle insani ve ilahi tabiatı meselesi ilk devirlerden itibaren asıl tartışma konusunu teşkil etmiştir. Bu alanda farklı görüşler olduğu gibi, Ariusçuluk, Nesturilik ve monofizitlik gibi i'tizali hareketler de ortaya çıkmıştır. İlk dönemde kilisedeki Yahudi kaynaklı Tanrı inancı, I. yüzyılın sonuna doğru Yeni Eflatun felsefesinin etkisi ve Yahudilerin yaşadığı toprakların dışında kalan Yunan-Roma kökenlileri Hıristiyanlaştırma amacı sonunda değişikliğe uğramaya başlamıştır. Tanrı kavramı biri Teslis, diğeri Tanrı'nın enkarnasyonu olmak üzere İsa figürü ile ilişkilendirilmiştir. Bunun sonucunda İsa'nın yeryüzünde yaşarken bedene bürünmesinin insani özelliğinin mi yoksa ilahi özelliğinin mi ağır bastığı tartışmaları gündeme gelmiştir.¹¹³

Ancak Hıristiyanlık tarihinde İsa'nın tabiatı ile ilgili olarak uzun süre devam edecek olan tartışmalar IV. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Antakya ekolünün takipçisi olup

¹¹¹ Erdem, **a.g.m.**, ss.150-151.

¹¹² www.britishmuseum.org/Explone/Highlights

¹¹³ DİA, **a.g.m.**, s.424.

Kıtab-ı Mukaddes’i literal olarak yorumlayan Arius’un görüşleri, Doğu Roma topraklarındaki bütün kiliseleri etkisi altına almış ve dini birliği bozma yönünde etkili bir unsur haline gelmiştir. Bundan dolayı İznik Konsilince bu görüşler reddedilmiş, Arius ise aforoz edilmiştir. V. yüzyılda, Nesturilik olarak bilinen yeni bir mezhebin ortaya çıkmasıyla kilise tekrar tartışma ortamına girmiştir. Bu mezhebin kurucusu İstanbul Patriği Nestorius’tur. Nestorius, İsa’da Tanrılık ve insanlık unsurlarının birbirine karışmadan bulunduğunu ve yeryüzünde yaşarken İsa’da baskın olan unsurun insanlık olduğunu ileri sürmüştür. Ancak İskenderiyeli Cyril, Ortodoks akideye aykırı olarak kabul ettiği bu anlayışa karşı çıkmıştır. İmparator II. Theodosios’un emriyle düzenlenen Efes Konsilinde Nestorius aforoz edilmiştir.¹¹⁴

Efes Konsilin’den sonra İskenderiyeli Cyril’in fikirlerinden kaynaklanan İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu ve ilahi tabiatının bulunduğu şeklindeki monofizizm yaygınlık kazanmaya başlamıştı. 449 yılında Efes’te gerçekleştirilen bir sinodda Diascorus ve İskenderiyeli bazı din adamları monofizizmi kabul etmiştir. 451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili’nde de İsa’nın insanlık ve ilahlık unsurlarının eş oranda bulunduğu şeklindeki Ortodoks anlayış teyit edilmiştir.¹¹⁵

Kadıköy Konsili sonucunda, İmparatorluk ve Doğu Kiliseleri içinde İstanbul üstünlük kazanmış ve buna kızan Kıptiler ise monofizizmi milli bir kimlik unsuru olarak benimsemişlerdir ve Kıpti Kilisesi Monofizizit inanca sahip özerk bir kilise olmuştur.¹¹⁶ Bütün bunların yanı sıra İskenderiye Kilisesi V. ve VI. yüzyıllarda, kontrolü sadece kilise ve manastırlara ait olan büyük miktarda toprağa sahip olmuştur. Ayrıca papazların kendi özel ordusu, polis güçleri ve mahkemeleri de vardı. Papazlar kendi sınıflarını oluşturmaya başlamışlardı. Kıpti Kilisesi özerk bir kilise olduktan sonra, kilise ve Mısır halkı beraber kendi doktrinleri için mücadele etmişlerdir. Bu kilisenin Hıristiyanlığa en önemli katkısı meşhur “Didaskalya” isimli teoloji ve din okulu olmuştur ki bu okul Hıristiyan felsefesinin temellerini atmıştır.¹¹⁷

¹¹⁴ DİA, a.g.m., s.424

¹¹⁵ A.e.

¹¹⁶ A.e., s.425.

¹¹⁷ İbrahim, a.g.e., s.7.

Kıptiler Hıristiyanlık öncesi inançlarının da etkisiyle, İsa'da ilahi ve insani iki tabiatın tam olarak birleştiği inancındadırlar. Kıptiler bu inançlarını her türlü çile ve tecrübe ile Ortaçağ boyunca ve İslam'ın Mısır'a girişinden önce, Hıristiyan olmayan efendileri ve Hıristiyan olup da aynı görüşü paylaşmayan dindaşlarından gördükleri baskı ve zulme rağmen devam ettirmişlerdir.¹¹⁸

Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethi M.S. 641 yılında Amr Bin As'ın komutasındaki 4000 kişilik bir orduyla olmuştur. Bu Bizans'ın ağır baskı ve zulmünden bunalan Kıptiler için olumlu bir gelişme olmuştur öyle ki Bizans Hıristiyanları Mısır'ı yeniden almak için karşı saldırıda bulduklarında Hıristiyan nüfus Müslümanlara etkin bir şekilde yardım etmiştir. Kıptiler Müslümanlardan dinlerine karşı liberal bir yaklaşım gördüler. Bizans döneminde olduğu gibi dış baskılardan çekinmek zorunda kalmayan Kıpti Kilisesi erken İslami hâkimiyet döneminde hem edebiyat hem de geleneklerinde büyük bir yenilenme yaşamıştır. İslami yönetim altında "zımnı" statüye geçen Kıptiler Bizans zamanında ödedikleri vergilerden çok daha azını "cizye" olarak ödemeye başlamışlardır.¹¹⁹

Bütün bunların sonucu olarak Kıptiler, Müslümanların Mısır'ı fethinden sonra Hıristiyanlık içindeki ayrılıklarını daha da belirgin hale getirmişlerdir. Bizans'ın sosyo-kültürel etkisi ve gördükleri zulüm ve baskı sonucu ortaya çıkan milli birlik hareketi güçlenmiştir. Yunanca, yerli halkın ve keşişlerin kullandığı dil karşısında silinmiştir. Henüz halk tarafından tamamıyla terk edilmeyen Kıptice yerini Arapçaya terk etmeden önce, dini merasimlerin ve dini hürriyetin lisanı haline gelmiştir. Fetihden sonra Kıptilerin o günkü himaye sisteminin bir örneği olan cizye karşılığında can ve malları Müslümanlar tarafından korunmuş ve onlar askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır.¹²⁰

¹¹⁸ Erdem, **a.g.m.**, s.157-158.

¹¹⁹ Derek Brian Barker, **Clientelism and the Copts: An Examination of the Relationship Between the Egyptian Church and State**, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Windsor Üniversitesi, Ontario, 2006, s.65.

¹²⁰ Erdem, **a.g.m.**, s.159.

Hız. Ömer veya Harun er-Reşid zamanında ihdas edildiği düşünölen bir emirnamaye göre, Hıristiyanların tanınması için elbise ve sarıklarının Müslömanlarınkilerden farklı renkte olması, ayırt edici bir bez kullanmaları ve “zunnar” adı verilen bir kemer takmaları istenmiştir. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa zaman içinde değişikliğe uğrayan bu kıyafet talimatnamesini 1807’de yürürlükten kaldırmıştır. Fakat Kıpti keşişler o günlerin hatırası olarak, kara sarık kullanma adetlerini bugüne kadar sürdürmüşlerdir.¹²¹

Halife Yezid’in dönemine gelindiğinde, kiliselerden insan tasvirlerinin kaldırılmaya çalışılmasıyla birlikte problemler doğmaya başlamıştır. Bu durum Kıptiler arasında şiddet eylemlerine sebebiyet vermiş ve bunun yanı sıra vergilendirmeyle ilgili olarak da isyanlar çıkmış ve bastırılmıştır. Güneyde Hıristiyan nüfusun daha organize olduğu bir belde de 722 ve 767 yıllarında tekrar isyanlar çıkmış ve son bir isyanda 829 yılında patlak vermiştir. Fatımi hâkimiyeti döneminde ise ortam gerginliğini kaybetmiştir çünkü Fatımi Hanedanları Kıpti Hıristiyanlarla ılımlı ilişkiyi getiren bir politika takip etmişlerdir. Ancak bu arada zihinsel bir rahatsızlığı olan El Hâkim, Hıristiyanlara kötü muamelede bulunmuştur.¹²²

Memluklar döneminde ise, Kıptiler ister istemez şüpheli bir grup olarak görölmüşlerdir çünkü o devirde Haçlı Seferleri söz konusu olmuş ve Kıpti Hıristiyanlara da potansiyel olarak ihanet edebilecek bir grup gözüyle bakılmıştır. Zira XIII. yüzyılda Moğol istilasını sırasında Suriye Hıristiyanlarının Moğollara yardım ettiği bilinen bir gerçektir. Bu şartlar altında basit kilise onarımları bile şüphe uyandırmış ve Müslömanları rahatsız etmiştir. Sonuç olarak bu dönemde Haçlı Seferleri ve bazı yöneticilerin Hız. Muhammed’in tavsiyelerine uygun hareket etmemiş olmaları iki toplum arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.¹²³

Müslöman hâkimiyeti Osmanlı yönetimiyle devam etmiştir. Bundan sonra Fransız işgaliyle başlatıp 1952’ye kadar süren dönem karışık bir dönem olmuştur. 18. yüzyılda

¹²¹ A.e., ss.159.

¹²² Barker, a.g.e., s. 67.

¹²³ A.e.

Fransızların Mısır'a ayak basmaları Kıptileri, tıpkı Haçlı Seferleri esnasında olduğu gibi Müslümanların gözünde şüpheli hale getirmiştir. Ancak Fransızların safi Hıristiyanlık motivasyonu ve davası için Mısır'a saldırmadıkları anlaşılınca Osmanlı yönetimi Kıptilere karşı menfi tavır takınmaktan geri durmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, Mehmet Ali Paşa biraz daha milliyetçi Mısırlılık fikrini benimseyen bir yönetici olarak Kıptilere daha farklı bakmıştır. Bu dönemde cizye kaldırılmış ve Kıptiler de askere gitmeye başlamışlardır ve bunlara ek olarak Mehmet Ali Paşa Kıptileri yüksek mevkilere getirerek sosyal statülerini yükseltmiştir. Yüksek mevkilere getirilen bu kişiler eski çağlardan beri ilk kez Mısır'ın idaresinde söz sahibi olabilmiş Hıdivlerdi ve ilk kez bu dönemde Kıptiler zımnî statüsünden çıkıp aktif politika yapabilir noktaya gelmişlerdir.¹²⁴

Yaşanan bazı olumsuzluklara rağmen Kıptiler, Müslümanların idaresi altında yaşadıkları dönem süresince, Bizans'ın uygulamalarıyla mukayese edilemeyecek kadar huzur ve rahat içinde yaşamışlardır. Müslümanlar onlara geniş bir din özgürlüğü tanımış, sürgündeki piskoposlar ve rahipler başta olmak üzere, Hıristiyan halk kiliselerine kavuşmuştur. Kıptiler, devletin devamlılığı için gerekli olan mali yükümlülüklerin sıkı kontrolü dışında, herhangi bir baskı ya da zulüm görmemiş, din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Buna karşılık pek çok Kıpti Müslüman olmuş ve bu yüzden Kıptiler'in sayıları gün geçtikçe azalmıştır. Hıristiyan dünyası bunun sebebi olarak Müslümanların Kıptiler üzerinde yaptıkları baskıları göstermek istemişlerse de bunu ispatlayabilecek herhangi bir olayı örnek gösterememişlerdir.¹²⁵

2.3. Kıptiler'i Diğer Hıristiyan Topluluklarından Ayıran Özellikler

Kıptiler, kendilerini diğer Hıristiyan toplumlarından ayıran bazı özelliklere sahiptirler. Kuşkusuz bu özellikler üzerinde yaşadıkları bölgenin sosyo-kültürel şartlarının da etkisi büyüktür. Kıptiler, yeni dinleri Hıristiyanlığı, eski Mısırlı dedelerinin mirası üzerine bina etmişler, bazı örf ve adetlerini ise İslam sonrası kültürel

¹²⁴ A.e.

¹²⁵ Erdem, a.g.m., s.161.

değişime göre şekillendirmişlerdir. Kıptileri diğer Hıristiyan toplumlarından ayıran özellikler şu şekilde sıralanabilir.¹²⁶

2.3.1. Kıpti Takvimi

Hıristiyan Kıptiler hâlâ Kıpti yılını kullanmaktadırlar ki bunun aslı firavun takviminden gelmektedir. Firavunlar takvimlerini M.Ö. 4240 yılından itibaren kullanmaya başlamışlardı. Ünlü tarihçi Herodot'a göre Mısırlılar takvim konusunda Yunanlılardan da ileri durumdaydılar. Erken dönem Hıristiyanları zaman hesaplamalarında firavun sistemlerini kullanmakla beraber bunu geliştirdiler, kendi kilise hayatlarına, günlük yaşamlarına ve özellikle tarım sistemlerine adapte ettiler. Bu takvimde bir yıl her biri otuz tam günden oluşan oniki aya bölünmüş ve beş gün eklenerek de tamamlanmıştı. Dini açıdan günün başlangıcı Yahudi ve Yunan günlerinde olduğu gibi güneşin batışıyla başlamaktaydı. Yedi günlük bir hafta kullanılıyordu. Pazar gününde bu haftanın başlangıcı ve Allah'ın günü olarak ilan edilmişti.¹²⁷

Bugün Kıptilerce kullanılmaya devam eden bu takvimin başlangıç tarihi Miladi 284 yılı olarak kabul edilmektedir. Bu tarih, İmparator Diocletian'ın Kıptiler'e yaptığı katliamdan dolayı yine Kıptilerce “Şehitler yılı” olarak ilan edilmiş ve takvimlerinin başlangıcı olarak da bu tarih kabul edilmiştir. Kullandıkları takvimin gereği olarak Kıptiler, 1900 yılından beri Noel'i kendi takvimlerine göre 29 Aralık olan 7 Ocak'ta kutlamaya devam etmişlerdir. Kıptilerin kullandıkları bu takvim onların geleneklerine bağlılıklarının da bir ölçüsü olarak da görülmelidir.¹²⁸

¹²⁶ A.e., s.167.

¹²⁷ Fr. Tadros Y. Malaty, *The Coptic Calendar and Church of Alexandria*, The Monastery of St. Macarius, Caira, 1988, s.5.

¹²⁸ Erdem, a.g.m. s. 167.

Şekil 1: Kıpti Takvimi

Ayların Kıptice İsimleri	Günümüz Okunuşları	Başlangıç Tarihleri
:wout	Tout	11 Eylül
Paopi	Baba	11 Ekim
A;or	Hator	10 Kasım
<oiak	Kiahk	10 Aralık
Twbi	Toba	9 Ocak
Mesir	Amshir	8 Şubat
Paremhat	Baramhat	10 Mart
Varmo;ı	Baramouda	9 Nisan
Pasanc	Bashans	9 Mayıs
Pa`wni	Paona	8 Haziran
`Epyy	Epep	8 Temmuz
Mecwry	Mesra	7 Ağustos
Pikouji `n`abot	Nasie	6 Eylül

Kaynak : www.copticchurch.net/easter.html

2.3.2. Dini Hayat

Kıptilerin dini hayatında kiliselerinin büyük bir yeri vardır. Ancak onları kiliseleri diğer Hıristiyan topluluklarının tersine basit ve sade yapılıdır. Kıptiler'in kiliselerinde kesinlikle heykeller bulunmaz, fakat duvarlar resimlerle süslüdür. Ayrıca, ayinlerinde ve ibadetlerinde de diğer Hıristiyan topluluklarından farklılıklar gösterirler.¹²⁹

2.3.3. Sosyal Hayat

Kıptilerin uzun tarihi süreç içinde değişik kültürel ortamlardan oluşmuş değerleri vardır. Bu değerler Kıptileri dünya Hıristiyanları içinde farklı bir konuma sokmaktadır.

¹²⁹ A.e., ss.168-169.

Kıpti Hıristiyanlarını diğer Hıristiyan topluluklarından ayıran temel özellikleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

a. Evlilik

Kıptiler evliliğe ve çocuk sahibi olmaya çok önem verirler. Evlilikler genelde yakınlar ve ya komşular arasında olur. Evliliğin ilk merhalesi nişanlanmaktır. Düğün töreni ise evlilikten bir iki hafta önce her iki tarafında ailesinde başlar. Evliliğin ertesi günü damada, arkadaşları, akrabası, komşuları çeşitli hediyeler getirirler. Yeni eşlerde kendilerine hediye getirenlere aynı şekilde mukabele etmek durumundadırlar.

b. Doğum

Kıptiler için doğum kahramanlıktır. Nesli devam ettiren olduğu için erkek çocuk tercih sebebidir. Kıpti adetlerine göre, doğum yapan kadın eğer kız çocuk doğurmuşsa 40 gün, erkek çocuk doğurmuşsa 80 gün süreyle temiz sayılmaz ve insanların huzuruna çıkamaz. Ayrıca, Kıptilerde sünnet olma geleneği de vardır.

c. Ölüm

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde mumyalama gibi eski Mısır inancının devamı olan bazı adetlere devam edildiyse de bugün kendilerine özgü cenaze kurallarını uygulamaktadırlar. Örneğin, daha önceleri ölen kişi yaşlıysa bir hafta, gençse 40 gün süreyle yas tutulurken günümüzde ise gençler için beş gün yaşlılar için üç gün taziye kabul edilmektedir. Ölümün üçüncü günü rahip, o kişinin öldüğü yerde bir dua yapar. O gün ışık sabaha kadar yanıl kalarak ölenin ruhunun evi terk etmesinin sağlandığına inanılır. Buda yine eski Mısırlılardan kalma bir inancın uzantısıdır. Ölümün 40. günü, ölü evinde bir cenaze ayini yapılır.¹³⁰

¹³⁰ A.e., ss.172–176.

3. GÜNÜMÜZ KIPTİLERİ

3.1. Günümüz Kıptiler'inin Özellikleri

Günümüz Kıptileri, merkezi Kahire'de olan ve başında bir patriğin bulunduğu bağımsız bir kiliseye sahiptirler.¹³¹ Kıptilerin inanç sistemlerinin temelinde Efes Konsili'nin önde gelen ismi Cyrille'nin görüşleri vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kadıköy Konsili'nden itibaren, Kıptiler, diğer Hıristiyan kiliselerinden ayrılmışlardır. Bu ayrılıkta, inanç sistemleri kadar milli unsurlar da etkili olmuştur. Bugün Kıptilerin en önemli özelliklerinin başında Roma Kilisesine bağlı olmamaları gelir. Kıptiler patriklerini İskenderiye'nin ilk piskoposu St. Markos'un halefi saymaktadırlar.¹³²

Günümüzde Mısır'da yaşayan Kıpti sayısının 6–8 milyon civarında olduğu sanılmaktadır. Bunun dışında 1,2 milyon Kıpti ise dünyanın çeşitli yerlerinde göçmen olarak yaşamaktadır.¹³³ Mısır genelinde nüfus artış hızı %2 iken Kıpti toplumunda bu daha düşüktür. Bunun sebebi olarak her yıl, tahminen, ortalama 6.000'den fazla Kıpti'nin Müslüman olması gösterilmektedir. Bununla beraber yurtdışındaki Kıpti nüfusun artış hızında yapılan evliliklerin ve Afrika'daki misyonerlik faaliyetleri sonucundaki yeni katılımların etkili olduğu düşünülmektedir. Mısır dışında yüzseksenden fazla Kıpti kilisesi mevcuttur Kıptilerin yoğun olarak yaşadığı ülkeler arasında ABD, Kanada, Avustralya, Britanya, Fransa, Almanya, Avusturya, Hollanda, Brezilya sayılabilir. Kıptiler Almanya, Avustralya ve ABD'de kendi patrikhanelerine sahiptirler. ABD'de Kıpti bir İlahiyat Fakültesi de mevcuttur.¹³⁴

Kıptiler Mısır'da hiçbir şehirde çoğunluğu teşkil etmemekle¹³⁵ beraber, genelde Asyut, Minya ve Kira bölgelerinde yaşarlar ki bu bölgelerin nüfuslarının %40-%60'ı

¹³¹ DIA, **a.g.m.**, s.426.

¹³² Erdem, **a.g.m.**, ss.163-164.

¹³³“The Christian Coptic Orthodox Church of Egypt”, <http://www.coptic.net/EncyclopediaCoptica>, (18.12.2009)

¹³⁴ Shatzmiller, **a.g.e.**, s.24.

¹³⁵ “The Christian Coptic Orthodox Church of Egypt”.

Hıristiyandır. Bununla beraber bütün Kıpti nüfusun %25'i Kahire'de yaşar.¹³⁶ Kıptiler'in tarihi ve kültürel hazineleri, ücra sayılabilecek yerleşim yerleri dâhil, tüm Mısır sathına yayılmıştır.¹³⁷

Kıptiler Müslümanlaşmaya direnen yarı etnik, yarı dini bir millet olarak tanımlanabilirler.¹³⁸ Kendilerini gelenek ve adetlere yakın şekilde ilişkilendirmeleri Kıpti hayatının bir parçasıdır¹³⁹ ve bu tavır özellikle Rihla Hacılığı ve oruç tutma ibadetinde kendini bariz şekilde göstermektedir. Rihla Hacılığı, Hıristiyan Kıptiler'in etrafı İslamla çerçevelenmiş bir dünyayı reddetmek ve Hıristiyan kimliğine yani özüne kaçış için çöldeki manastırlara yaptıkları iki günlük bir yolculuktur. Bu yolculuk (kaçış) Kızıl Deniz yakınlarındaki iki kiliseye otobüslerle yapılır. Bu hac yolculuğu boyunca sadece içinde ruh taşımayan bir varlıktan (hayvanlardan) elde edilmeyen (bitkisel) gıdalarla beslenen Kıpti Hıristiyanlar bir çeşit kısmi oruç ibadetini de yerine getirmiş olurlar. Yapılan bu seyahatlerde görülen manastırlar ve yaşanan dini atmosfer geçmişe ait dini menkıbeleri Kıptilerin zihninde canlandırarak resmi tarihte sözü edilmeyen detayları ve dini kimlikleri de unutmamalarını sağlar.¹⁴⁰

Oruç ibadetinin de Kıptilerin hayatlarında önemli bir yeri vardır. Kıptiler için bütün cuma ve çarşambaları oruç günleridir. Aynı zamanda dini takvimle çakışan önemli olayların yıldönümlerinde de oruç tutulur. Kıptiler için Hıristiyan hayatın önemli bir özelliği, sabit bir takvimi ve tarihi geçmişi olan oruç ibadetidir. Onlar için oruç, bireyi dini hayata bağlayan bir yoldur. Genç Kıpti yetişkinler, "oruç tutmanın kendilerini, bir Kıpti Hıristiyan olarak tanımlayan en önemli ibadet olduğunu" ifade etmişlerdir. "Dua ve oruç kilisenin bize öğrettiği ilk şeylerdir. En azından takvimimizin üçte ikisi oruç ve dua ile ilişkilidir."¹⁴¹

¹³⁶ James Minahan, *Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups around the World*, Greenwood Press, Westport, 2002, s.467.

¹³⁷ "The Christian Coptic Orthodox Church of Egypt".

¹³⁸ Minahan, *a.g.e.*, s.467.

¹³⁹ Richard Rymarz ve Marian De Souza, "Maintaining Identity: An Examination of Coptic Orthodox Young Adults", 15 Ağustos 2003, *Hartford Institute for Religion Research*, <http://hrr.hartsem.edu/sociology/rymarz.html>, (19.12.2009).

¹⁴⁰ Elizabeth E. Oram, *Constructing Modern Copts: The Production of Coptic Christian Identity in Contemporary Egypt*, yayımlanmamış Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, Princeton, 2004, s.181.

¹⁴¹ Rymarz ve De Souza, *a.g.m.*

Oruç ve hac, Kıptiler'in kendilerini ifade şekillerinden sadece ikisidir. Kıptiler kendilerini daha birçok şekillerde ifade ederler. Örneğin; Bir Kıpti'nin evinde, dini sanatın ürünleri olan, Kıpti tarzda boyanmış renkli ikonlar vardır. Ayrıca Kıptiler kendilerine has bir müzik kültürü de geliştirmişlerdir ki bunun kökleri Hıristiyanlık öncesi firavun dönemine kadar gider. Kıpti yaşamının başka bir özelliği de genç yetişkin erkeklerin kendilerine verilen resmi rollerle Kıpti müminler arasına giriyor olmalarıdır. Bu rollerin en önemlisi de "deacon" dur. Deacon'lar atanmış papazlardır. Onlar başrahip tarafından atanırlar ve bu şekilde toplum içinde rol ve şeref kazanmış olurlar.¹⁴² Bu tip uygulamaların hepsi özellikle genç Kıptiler'de Kıpti kimliğine karşı bir aidiyet duygusu oluşturmaktadır.

3.2. Günümüz Kıptiler'inin Sosyal Hayattadaki Durumları

Kıptiler, Mısır bünyesinde kapalı, otonom, homojen, yekpare bir sosyo-kültürel varlık değillerdir. Kıptiler inanılmaz ölçüde farklı sosyo-politik ilişkileri olan ve Mısır'ın dört bir yanına yayılmış ekonomik ve mesleki açıdan aktif dinamik nüfusu ile tüm iş dallarında; çiftçi, işçi, zanaatkâr, tüccar ve serbest meslek erbabı olarak sosyo ekonomik hayatın tam içindedirler. Hıristiyan kimlikleriyle Mısır milletinin bir parçasıdır.¹⁴³

Kıpti ailelerin küçüklükten itibaren çocuklarının eğitimi konusuna odaklandıklarını görüyoruz. Bunun sonucu olarak da Kıptilerin eğitim ortalamaları Mısırlı Müslümanlarınkinden daha yüksek durumdadır. Kıptileri genellikle ilaç ve finans sektörü ve mühendislik sahalarında görebiliriz.¹⁴⁴ Barolar ve eczacılar birliği gibi mesleki örgütlerde Kıptiler yaklaşık %25 oranında temsil edilmektedirler. Günümüz Mısır'ında Kıptiler mevcut yatırım şirketlerinin %22,5'ine sahiptirler. Bunlara rağmen şu da bir gerçektir ki, Mısır'da Kıptileri yüksek dereceli devlet görevlerinde görmek pek mümkün değildir. Örneğin Kıpti bir belediye başkanı, vali, üniversite dekanı veya okul

¹⁴² A.e.

¹⁴³ Marqos, Samir, "Bridging the Divide", *Al-Ahram Weekly*, 2005, [http://weekl.ahram.org.eg/print/2005/768\)op11.htm](http://weekl.ahram.org.eg/print/2005/768)op11.htm) , (15.12.2009)

¹⁴⁴ Shatzmiller, a.g.e., s.24.

müdürü bulunmamaktadır. Bununla beraber orduda hemen hemen hiç yüksek rütbeli subay bulunmamaktadır. Polis teşkilatında ve yüksek yargıda da durum aynı merkezdedir. Bunun dışında istihbarat birimleri ve devlet başkanlığı güvenlik biriminde Kıpti personel yoktur. 360 Kamu İktisadi Teşekkülünden sadece on tanesinin idarecisi Kıptilerden oluşmaktadır. Dışişleri Bakanlığındaki Kıpti personel sayısı sadece %2,5'e tekabül etmektedir. Bununla beraber büyükelçilik makamında Kıptilerin görev alabildiklerini de görmekteyiz.¹⁴⁵

Parlamentoda ise Kıptilerin zaman içinde farklı temsil düzeylerine ulaştıklarını görüyoruz. Örneğin, 1929 ve 1942 yıllarında nüfus oranlarının üzerinde temsil edilmişlerdir. 1923 yılından sonra Vafd Partisi döneminde temsil oranı %3 ile %10 arasında değişmiştir. 1971–1990 yıllarında Kıptilerin refah düzeyleri ve sosyal statüleri daha da iyileşmesine rağmen temsil oranları düşmüştür. 1990'da parlamentoya bir Kıpti seçilmiştir ve bu da %0,2'lik bir oran demektir. Mısır basın ve medyasında ise durum pek farklı değildir. Mısır medyasında pek çok Kıpti ya da Hıristiyan çalışmasına rağmen bu kişileri yüksek mevkilerde ve kilit pozisyonlarda görmemiz pek mümkün olmaz.¹⁴⁶

Bununla beraber tüm Mısır'da olduğu gibi ekonomik şartları iyi olmayan Kıptiler de mevcuttur ve gerektiğinde fakir Kıptilerin de çöp toplama işi gibi işlerde çalıştıkları görülmektedir. Kıptiler, Araplarla Mısırlı olmaktan doğan birçok ortak özelliğe sahiptirler. Kıptilerle Müslümanlar arasındaki görünür tek fark dindir. Ancak Kıptilerin uzun vadede azınlık olarak devam edebilmelerinin din kadar önemli ve derin sebepleri vardır. Bu sebepler ise onların sosyo-kültürel hayatlarında yatmaktadır.¹⁴⁷

3.3. Günümüz Kıptiler'inin Kendi Kimliklerine Bakışları

Postmodern toplumlarda Hıristiyanlığın yeri geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmanın önemli bir kısmını kiliselerin modernite sonrası kaybettikleri zemin konusu

¹⁴⁵ İbrahim, a.g.e., ss.23-27.

¹⁴⁶ A.e., s.27.

¹⁴⁷ Shatzmiller, a.g.e., s.24.

oluşturmaktadır. Ancak Kıptiler'in durumu bu açıdan da farklıdır. Bunun sebebi olarak da onların tarihi hafızası gösterilebilir. Kıptiler tarihleri boyunca çok çetin şartlara direnmiş, maruz kaldıkları baskı ve zulümlere rağmen hayatta kalma becerisi göstermişlerdir. Kıptilerin bu tarih bilinciyle ilgili olarak genç bir Kıpti'nin söyledikleri bizde bir kanaat oluşturması açısından önemlidir: "Eğer geleneklerini kaybedersen, geçmişini de kaybedersin ve değişirsin. Bunun bilinciyle kilisemiz bu konuya odaklandı. Aziz Mark'tan ne alındıysa o tamamen sonraki nesillere aktarıldı. Kilisemiz şehitlerle dolu, binlerce şehidimiz var."¹⁴⁸

Kıpti takvimi Mısır'da Hıristiyanlara karşı şiddetli bir zulmün başlangıcı olan, miladi 284 yılıyla başlar. Kıpti tarihi Romalılar ve farklı mezhepten Hıristiyanlardan gelen baskılarla şekillenmiştir.¹⁴⁹ M.S. 642'de Mısır hızla Araplaşmıştır. Bu tarihten sonra baskın din olan Kıpti Hıristiyanlığının yerini İslam aldı. Kıptiler azınlık haline geldi.¹⁵⁰ Buna rağmen Kıptiler kendi inançlarını takip etmeye devam ettiler. Onlar inançlarına sadakatle bağlı olmanın gerektirdiği bedeli ödemeye hazırdılar.

Bu farkındalık, Kıpti toplumuna büyük bir mukavemet ve kimlik bilinci aşılacaktır. Bir genç yetişkin Kıpti'nin ifadesiyle, "Mısır'da bir Kıpti olmak kolay bir şey değildir fakat aynı zamanda şunu da bilmelisiniz ki sizin doğuştan ağzınızda bir altın vardır ki bu çoğu insanın çabalayıp da elde edemeyeceği, size verilmiş bir hazinedir."¹⁵¹ Bütün bunlardan da anlaşılabilceği gibi Kıpti toplumu, oldukça gelişmiş bir tarih, kültür ve din bilincine sahip ve bu değerleri birbiriyle çok iyi bir şekilde harmanlayarak genç nesillere aktarabilmiş ve kimliklerine sahip çıkabilmiş bir toplumdur. O halde; Kıptileri muhafaza eden bu koruyucu kabuk nedir? Bu kabuk neden oluşmaktadır?

Bir görüşe göre bunda esas olan dört temel prensip mevcut: a) Dini reform; b) Kültürel ödünç alma; c) Halkın katılımını sağlamak; d) Etnik seçkinlik ve seçilmişlik

¹⁴⁸ Rymarz, De Souza, **a.g.m.**

¹⁴⁹ **A.e.**

¹⁵⁰ Shatzmiller, **a.g.e.**, s.24.

¹⁵¹ Rymarz ve De Souza, **a.g.m.**

hikâyeleri.¹⁵² Bu dört mekanizma Kıpti toplumunda büyük oranda gelişmiştir. Toplumda dini reform başta olmak üzere bu prensipler iyi işlemektedir. Kıptiler bu reformu 20. yüzyılda gerçekleştirmişlerdir. Kıpti kültürü, dili ve tarihi Mısır topraklarında şekillenmiştir. Kıptiler Müslüman Mısırlılarla beraber belirleyici birçok ortak kimlik özelliklerine sahiptirler. Görünürde Kıptilerle Müslümanlar arasında tek fark dindir. Ancak bu dini farklılığa rağmen Mısır milletine mensubiyetlerine vurgu yaparak, Mısırlı olmaya sahip çıkmışlardır.¹⁵³

4. KIPTİ KİMLİĞİ

4.1. Kıptiler ve Mısır

4.1.1. Tarihsel Süreç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Ortadoğu'ya Batılı güçlerin yerleşimi, bölgede yeni devletlerin oluşumuna yol açmıştır. Arap dünyasında Mısır, Batı Avrupa ulus-devlet örneğine en yakın olan ülkeydi ama savaş döneminde o da “politik toplum arayışı” şeklinde isimlendirilmiş bir süreçten geçmişti. Mısır İslam öncesi kökleriyle, Akdenizli “yüzü” olan kendi başına bir ülke miydi yoksa Arap ve Müslüman dünyanın bir parçası mıydı? Sorulara verilecek yanıtlar Mısır devleti içinde yaşayan görece ama etkili Kıpti azınlığın durumu açısından önemli yol ayrımlarını içinde barındırıyordu.¹⁵⁴

Günümüzdeki Müslüman-Hıristiyan ilişkisini anlayabilmek için modern Mısır Devletinin kuruluşuna dönüp bakmaya ihtiyacımız vardır. Mısır için geleneksel yapıdan modern sisteme geçiş XX. yüzyılın ilk yarısında oldukça sert olmuştur. Miras olarak kalan dini inanç sistemindeki unsurlar, dini kimlik ve Mısır kimliği bu yeni ulus devlet sisteminde iç içe geçmiştir. Müslüman ve Hıristiyan aktörler tarafından, yani kral, İngiliz işgal güçleri, siyasi partiler ve dini-politik akımların sürekli sömürüsü bu geçiş

¹⁵² Shatzmiller, a.g.e., s.24.

¹⁵³ A.e.

¹⁵⁴ Esman ve Robinovich, a.g.e., s.22.

sürecini daha da zorlaştırmıştır. Bununla birlikte kastedilen gerilim asla aşırı bir şiddete dönüşmemiştir.¹⁵⁵

Kıpti millet bilinci, hiçbir rütbeye sahip olmadan Mısır'a gelen ve çok kısa denilebilecek bir sürede Mısır valiliğini ele geçiren Osmanlı'nın Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa¹⁵⁶ zamanında (1805–1848) ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kıptilerden kabiliyetli olanlar vergi memuru olarak kamu görevlerinde çalışmışlardır. Hıristiyanlar 1856'da resmen Müslümanlarla eşit statüye kavuşmuş ve azınlık kimliğinden sıyrılıp her türlü kademede çalışabilir hale gelmişlerdir. Biraz istikrarsız bir grafik izleseler de yüksek dereceli devlet görevlerine atanmışlardır. Kıptiler iki kez başbakan olarak hizmet vermişlerdir. Bunlardan Butros Gali 1908'den 1910'daki suikasta kadar, Yusuf Vehbi Paşa ise 1919–1920 tarihleri arasında görev yapmıştır. Müslümanlar ve Kıptiler İngiliz hâkimiyetine karşı beraber mücadele etmişler ve 1919'da müştereken “tek millet tek halk” prensibini hayata geçirmişlerdir. Bunun için de Müslümanlarla Kıptiler ana araç olarak Vafd Partisini kullanmışlardır. Ancak parti mensubu olan ve politikaya girmiş olan Kıptiler yüksek mevkiden zevat idi ve Mısır'ın büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslüman halkın hassasiyetlerini gözardı etmişlerdir. Özellikle de düşük gelir grubundan olan Müslümanların hassasiyetlerini dikkate almamışlardır. Öte yandan böyle bir atmosferde, 1923 yılında, Mısır bağımsızlığını ilan ettiğinde Kıptiler ulusal etkinlik arayışları konusunda kendilerinden o kadar emindiler ki anayasada kendi Kıpti dini azınlık kimliklerini garanti altına alan bir cümleye, bir ifadeye itiraz ettiler ve İslam'ın devlet dini olarak kabulü maddesini kabul ettiler.¹⁵⁷

I. ve II. Dünya savaşları ılımlı liberal milliyetçiliğe kan kaybetti ve Müslüman Kardeşler adlı bir grubun toplumun sorunlarına karşı öne sürdüğü ahlaki ve ekonomik çözümler toplumda taban kazanmaya başladı. Müslüman Kardeşler laik Vafd Partisi ve Kıptilerin idari mevkilerini sorgulamaya başladılar. Bu söylem Kıptilere karşı baskılara sebep oldu ve Kıptiler hükümetin tedbir almada yetersiz olduğunu fark ettiler. II. Dünya savaşından sonraki bu hassas ortamda Siyonistlerin de Filistin'i ele geçirmeleriyle artan

¹⁵⁵ Abu-Nimer, Khoury ve Welty, a.g.e., s.143.

¹⁵⁶ Atilla Çetin, **Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Mısır Valiliği: Osmanlı Belgelerine Göre**, Fatih Ofset, İstanbul, 1998, s.110.

¹⁵⁷ Shatzmiller, a.g.e., s.22-26.

Arap milliyetçiliği ortamında, 1952 devriminden sonra Cemal Abdul Nasır iktidara geldi.¹⁵⁸ Bu yeni yönetimle güç merkezi otoriteye kaydı ve devletçi-otoriter yapıya geçilmiş oldu.¹⁵⁹ Tarlalar ve iş yerleri millileşti.¹⁶⁰

Bu dönemden sonra Kıptiler, politik konumlarını ve parlamentodaki sandalyelerini kaybettiler. Parlamentodaki temsil oranları 1,1'e kadar düşmüştü. Nasır döneminde hiçbir Kıpti önemli bir mevkiye gelemedi. Bu ortamda gücü kaybeden bazı üst sınıf Kıptiler göç etmeyi tercih ettiler. Kıptilere servetlerinin %75'ini kaybettiren bu durum Kıpti okullarının kapanmasına, kilise ve manastırlarının bakımsız kalmasına ve fakirleşmelerine sebep oldu. Aslında bu okullar hem Kıpti öğrencilere hem de Müslüman öğrencilere eğitim vermekteydi. Hatta devlet başkanı Nasır da bu okullardan birinde eğitim almış öğrencilerden biriydi. Bu durum Müslüman çocukların Hıristiyan hayat modeliyle tanışma imkânlarını iyice azalttı. 1957'de okullarda İslami eğitimin zorunlu olmasına karar verildi. Zamanla bu Müslüman gençler arasında bir inanç tazelenmesine yol açtı. Bununla birlikte Kıpti çocukların da Müslüman çocuklarla beraber Kur'an-ı Kerim'den sureler ezberlemeleri gibi bir durum da ortaya çıkmış oldu. Bu İslami eğitim ulusal bir gurura sebep oldu. Bu da bir İslamcılık rüzgârını beraberinde getirdi. Bunun sonucunda da dinin uzlaşmacı yanını göz ardı eden bir İslam anlayışı ulusal çapta kabul gördü.¹⁶¹

Bu yeni keşfedilen İslami kimlik kendini Hıristiyanlara karşı bir şiddet ve hoşgörüsüzlükle gösterdi. Bu ortamda Kıptiler Mısır toplumundaki yerlerini tekrar gözden geçirerek kiliselerini yalnızca dini ve ruhani olarak değil kültürel sosyal ve politik olarak da güçlendirmeleri gerektiğine karar verdiler. Kilise kendine merkezi politikadan uzak otonom bağımsız bir dünya kurmaya başladı. 1971'den beri görevde olan Papa III. Shenouda kilise hiyerarşisini Kıptiliğin aşılmaz zarar verilmez bir cephesi, kalesi haline getirdi. Papazlar tarafından idare edilen hem sivil hem de ruhani Kıpti liderliği "etnik hayatta kalma" duvarları ördüler. İçerden kilise yapısını güçlendirirken dışarıda da hem Müslüman toplumla olan ilişkilerini hem de Mısır ulus

¹⁵⁸ Shatzmiller, **a.g.e.**, s.27.

¹⁵⁹ Barker, **a.g.e.**, s.2.

¹⁶⁰ Shatzmiller, **a.g.e.**, s.27.

¹⁶¹ **A.e.**, ss.23-26.

devletindeki rollerini ve yerlerini tekrar gözden geçirdiler.¹⁶² Bunun sonucunda Kıpti toplumu üzerinde sosyal faaliyetler aracılığıyla bir kilise hegemonyası kurulmaya başlandı.¹⁶³

1967'deki altı günlük Arap-İsrail savaşından sonra Nasır sosyalizmi, Vafd Partisi ve Pan Arabizm gibi bütün doktrinler çöktü. Özellikle orta ve alt sınıfta İslam en güçlü alternatif haline geldi. Müslüman Mısırlılar için İslam, gençleri bir savaşta ön cepheye şevkle koşturabilecek tek güç, tek moral isteklendirme kaynağı, dayanağıydı. Enver Sedat döneminde (1970–1981) Mısırlı gençler üniversite, cami ve medyada etkin olmaya ve İslami milliyetçilik ve İslami ulus fikrini hâkim kılmaya başladılar. Müslümanlar arasında Hıristiyanların Mısır'a hâkim olma korkusunu yaydılar. Bunun sonucunda Kıpti vatandaşlara ve Kıpti mülkiyete saldırılar arttı.¹⁶⁴

Cemaat-i İslamiye gibi gruplar kültürel kimliğin Kıpti yorumlarından ve yeni kiliselerin inşa edilmesinden rahatsız oldular. Bunların Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri olduğu yorumunu yaparak Müslümanları Kıptilere karşı kışkırttılar. Onlara göre Hıristiyanlar Müslüman Mısır'daki zımnî statüleri içinde rahatça yaşarken belli bir süre içerisinde doğal olarak İslamiyet'in doğruluğunu görüp Müslüman olacaktı. Bu düşünceler karşısında korkan Kıptiler, kendi kiliselerinin etrafında daha da sıkı bir şekilde toplanmaya başladılar.¹⁶⁵

Sedat, İslami cemaatleri kullanmayı kendi gücünü meşrulaştırma adına daha yararlı gördü. Kıptileri saldırılara karşı korumadı. Hatta Kıptilerin dini lideri, halen görevde olan, Papa III. Shenouda'yı ayrı bir Kıpti devleti peşinde olmakla suçlayarak Müslümanları Kıptilere karşı tahrik etti. Sedat'ın bu tahrikleri 1981 Haziran'ında Zawya El Hamra'nın Kahire bölgesinde o güne dek görülmemiş boyutta şiddet olaylarının patlak vermesiyle sonuçlandı. Meydana gelen El Hamra olaylarında Kıptilerden 81 kişi öldü. Olayların hemen ardından Enver Sedat Patrik Shenouda'yı dinlerarası gerilim

¹⁶² A.e., s.23.

¹⁶³ Barker, a.g.e., s.2.

¹⁶⁴ Shatzmiller, a.g.e., s.27.

¹⁶⁵ A.e

ortamı oluşturmakla suçlayarak Bishoi Manastırında ikamete zorladı. Patrik Shenouda 1985’de Hüsnü Mubarek kendisini serbest bırakana kadar gözaltında Bishou’da kaldı.¹⁶⁶

Dini şiddetin çok hassas bir konu olmaya başladığı ve dinlerarası şiddetin hiç görülmediği kadar arttığı Sedat döneminde Kıpti kimliğinin herhangi bir şekilde ifadesi politik ayrımcılık olarak görüldü. Ayrıca İslam ve firavun tarihiyle ilgili geçmiş devletin kanuni meşrutiyeti açısından tehlikeli olarak kabul edildi ve bu yüzden Kıpti tarihi tamamen göz ardı edildi. Bu anlayışa paralel olarak kiliseler, manastırlar ve diğer tarihi mekânlar, Mısır’daki tarihi eserlerin koruma ve restorasyonundan yegâne sorumlu kuruluş olan “Tarihi Anıtlar Yüksek Konseyi” tarafından ödeneksiz ve bakımsız bırakıldı. Okul kitaplarında firavunlar tarihi ve İslam tarihi geniş bölümler halinde yer alırken, beş yüz yıllık Mısır Hıristiyanlığı tarihi birkaç sayfayla geçiştirildi.¹⁶⁷ Özetle, Enver Sedat ardında bölünmüş bir ulus ve yolsuzlukların yaygın olduğu bir Mısır bıraktı.¹⁶⁸

Asker olan Hüsnü Mubarek göreve geldiğinde ilk iş olarak düşünce suçundan hapiste olanları salıverdi ve işe bölünmüş grupların ilişkilerini düzeltmekle başladı.¹⁶⁹ Buna rağmen Kıptilere karşı koruyucu bir tavır sergilemedi. Takip eden yıllarda bu gerilimli atmosfer biraz düşmekle beraber 1990’lara - ta ki 1990’larda turistlere ve üst düzey bürokratlara karşı saldırılar oluncaya - kadar sürdü. Bu tarihten sonra Mubarek yönetiminin tavrı değişti. Yönetim, Hıristiyanların şiddete maruz bırakılmalarının ulusal bütünlüğü tehdit edeceğinin farkına vardı. Kıptiler bu değişimi olumlu karşıladılar. Özellikle Batı’ya göç eden Kıptilerin de katkılarıyla yeni oluşan dünya şartlarında kendine Mısır’ı aşan uluslararası bir vizyon geliştiren Kıpti Kilisesi, hükümete her türlü olumlu katkı yapmayı vaad etti.¹⁷⁰

Bu dönemde Kıptiler arasında yeni bir dinamizm ortamı oluştu. Bir nevi kendi Rönesanslarını yaşamaya başladılar. Buna en somut örnek olarak da Pazar okulları oldu.

¹⁶⁶ A.e.

¹⁶⁷ Oram, a.g.e., s.54.

¹⁶⁸ İbrahim, a.g.e., s.22.

¹⁶⁹ A.e., s.22.

¹⁷⁰ Shatzmiller, a.g.e., ss.28-34.

Pazar okulları Kıptilerin hayatında ve Mısır özelinde etnik dini sınırları yeniden tarif eden bir itici güç oldu ve gerçekten kutsal bir din adamı olan Patrik Kyrillos yeni bir başlangıç yaptı. Shenouda patrik oluncaya kadarki süre içinde Kıptiler merkezi hükümetin yaşadığı sürekli bir kararsızlık ve duygu karmaşası ile yaşamayı ve ona uygun tavır almayı öğrenmişlerdi. Şunu da fark ettiler ki İslam toplumu içinde de gayrimüslimlerle ilgili benzer bir duygu ve fikir karmaşası vardı. Bununla birlikte sistemin günah keçisi ve güvenilmez üyeleri pozisyonunda bir grup halindeydiler.¹⁷¹

4.2. Kıpti Kimliği ve Kıptilerin Mısır'da Yaşadıkları Sorunlar

Azınlıklara, azınlık milliyetçiliğine ve kültürüne karşı politik yaklaşımlardan biri çoğu kez azınlık-çoğunluk bütünleşmesi olmuştur. Azınlık konumundaki halkları barındıran devletler, ya azınlıkla çoğunluk arasındaki farkları azaltmaya çalışarak ya da azınlığı dışlayarak, daha homojen bir toplum meydana getirmeye çalışmışlardır.¹⁷² Bu bağlamda Mısır'da Kıptiler dini bir azınlık olarak, homojen bir milli toplum içerisinde yüzyılı aşkın bir süredir sorun yaşayan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁷³

Havari Markos Hıristiyanlığı Mısır'a getirerek, Kıpti kilisesini I. yüzyılda kurdu. Dini tartışmalar Kıpti inancını Batı kilisesinden ayırdı. Müslümanlar ise inançlarını Mısır'a yedinci yüzyılda getirdiler ve ondört yüzyıldır süren Müslümanlaşma Kıptilerin Mısır'da bir azınlık haline gelmesiyle sonuçlandı. Geçtiğimiz yüzyılın ilk elli yılı dini hoşgörü açısından çok yüksek seviyedeydi. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısı milli ayrımın en kötü örneklerine ve milli birliğin en iyi örneklerine tanıklık etmiştir.¹⁷⁴

Manuel Castells'in ifadesiyle milletler zihinlerinde, kolektif hafızada ortak tarihi ve politik projeleri, emelleri paylaşmakla meydana gelirler. Bir milleti oluşturan unsurlar olarak etnik, dini, dilsel ve vatan müşterekleri yeterli değildir. Bir milleti

¹⁷¹ Shatzmiller, **a.g.e.**, ss.28-34.

¹⁷² Schulze ve Stokes ve Campbell, **a.g.e.**, s.16.

¹⁷³ Ofra Bengio ve Gabriel Ben-Dor, **Minorities and the State in the Arab World**, Lynne Rienner Publishers, Washington, 2007, s.53.

¹⁷⁴ Abu-Nimer, Khoury ve Welty, **a.g.e.**, s.144.

oluşturan unsurlar olarak ancak yaşanılmış ortak bir geçmiş ve tecrübe (ortak destanlar, hatıralar ve bireysel insani paylaşımlar gibi) bunu sağlayabilir. Mısır'daki yaşlı Hıristiyan ve Müslüman kuşak birbirleriyle güzel ilişkiler içerisinde olan günlerini birer hoş anı olarak anlatmaktadırlar.¹⁷⁵ O günlerde Mısır, Ortadoğu'nun diğer ülkelerine kıyasla, farklı kültürleri, birbirine karışan dilleri ve Müslümanlarının, Hıristiyanlarının ve Yahudilerinin kadim gelenekleriyle yoğrulmuş bir renk cümbüşüydü. Ancak bu durum 1960'lardan sonra değişmiştir. Arap dünyasıyla İsrail ve Batı arasındaki gerilim, özellikle 1967'deki Arap-İsrail savaşı, bütün Yahudi nüfusun ülkenin dışına çıkmasına sebep olmuştur. 1970'lerden beri dini politikaların tercih edilmesi ve Arap Körfezinden gelen ve İslamı sert şekilde yorumlayan insanların sayısındaki artış Hıristiyanlar için hayatı zorlaştırmıştır.¹⁷⁶ Bu dönemde sosyal hayatta yaşanan problemler ve devlet politikalarındaki değişiklikler, Müslüman ve Hıristiyan Mısırlıları birbirine yabancılaştırmıştır.

Kıpti araştırmacı Sameh Fewzi, dini ve siyasi görüşleri farklı otuz Mısırlı entelektüelle yaptığı görüşmeler sonucunda, Kıptilerin karşılaştığı siyasi, idari ve sosyal problemlerin şunlar olduğunu öne sürmüştür:

Kiliselerin onarımı ve bakımıyla ilgili sınırlayıcı düzenlemeler.
Medyada Hıristiyan varlığına giderek az yer verilmesi.
Eğitim müfredatında Kıpti tarihinin gözerdi edilmesi.
Kıpti vakıflarına el konulması.
Resmi nüfus sayımındaki eksiklik.
Kıptilerin devlet memurluğunda yüksek makamlara gelememeleri.
İslamiyet'in devletin resmi dini olarak görülmesi ve hukukun kaynağı olarak şeriatın esas alınması.
Parlamentoda yeterli Kıpti temsilcinin olmaması.
Kıptilere karşı Müslüman terörü.¹⁷⁷

2005 yılında Mısırlı Amerikalı politikacı Michael Mounir'in önderliğinde Zürih ve Washington gibi başkentlerde düzenlenen bir dizi konferansta ise Kıptiler'in sorunları şu şekilde dile getirilmiştir:

¹⁷⁵ Shatzmiller, **a.g.e.**, s.35.

¹⁷⁶ Ellen Knickmeyer, "Egypt's Coptic Christians Are Choosing Isolation", **The Washington Post**, (7 Temmuz 2008).

¹⁷⁷ Abu-Nimer, Khoury ve Welty, **a.g.e.**, s.148.

“Esas problem hayatın hiçbir alanında eşitlik ve adalet olmayışıdır. Örneğin; Kıptilerin politik alanda temsilieri konusundaki eksiklikler gibi. Cami, kilise gibi ibadethaneler ve dini kurum-kuruluşların idari yönetmeliklerindeki hukuki eksiklikler ve benzeri problemler hükümetin yönetsel sorumluluk alanındadır. Problemlerin çözüm alanı da seçilmiş hükümettir. Hükümetler bu anlamda vatandaşlarının ihtiyaçlarını eşit oranda karşılamakla mükelleftirler ve Mısır özelinde bu sorumluluklar hükümetlerce sağlıklı bir şekilde yerine getirilememiştir.”¹⁷⁸

Öte yandan bazı Kıpti aydınlara göre Müslümanlarla Kıptilerin problemleri farklı değildir. Örneğin, hükümete muhalif gruptan, bir üniversite profesörü ve entelektüel Kıpti aydın olan Milad Hanna’ya göre, “Müslümanlar gibi Kıptiler de petrol ve gıdada yüksek fiyatlardan ve işsizlikten muzdariplerdir. Kıptiler aşağı yukarı Müslümanlarla aynı sorunları yaşamaktadır. Kıpti cemaati kendine özgü sorunlara sahip değildir.”¹⁷⁹ Müslüman Kardeşlerin politbüro üst düzey yetkilisi Essam El-Erian’ın bu konudaki görüşleri de Hanna’ninkilerden pek farklı değildir. El-Erian’a göre, “Kıpti toplumunun sorunları genelde Mısır halkının sorunlarından ayrı değildir. Bu ülke genç nüfusunu istihdam edememektedir. Müslüman-Hıristiyan bütün Mısır gençliği sıkıntı içinde ve düşük ücretle kısa süreli işlerde çalışmaktadırlar. Düzenli bir işte çalışmak giderek zorlaşmaktadır.”¹⁸⁰

Gamal Nkrumah’a göre Kıptiler en önemli problemlerinin kilise inşası olduğu konusunda hem fikirlidir çünkü Kıptiler kilise inşası, bakımı ve onarımı için yönetimden izin almak zorundadırlar. 2005’teki Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce, bir kilise inşası için Cumhurbaşkanı seviyesinde onay gerekiyordu. Ancak projelerin onaylanmak için Hüsnü Mubarek’e ulaşması nerdeyse imkânsızdı.¹⁸¹ Günümüzde ise,

¹⁷⁸ Salonaz Sami, “Playing Defence”, **Al-Ahram Weekly**, 2005, <http://weekly.ahram.org/print/2005/774/eg6.htm>, (15.12.2009).

¹⁷⁹ Gamal Nkrumah, “Race Against Time”, **Al-Ahram Weekly**, 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2008/906/eg4.htm>, (21.07.2009).

¹⁸⁰ Nkrumah, “Coming together”, **Al-Ahram Weekly**, 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2006/791/eg6.htm>, (15.12.2009).

¹⁸¹ Nkrumah, “Keeping Coptic Fingers Crossed”, **Al-Ahram Weekly**, 2008, <http://weekly.org.eg/print/2008/919/eg5.htm>, (15.12.2009)

onay makamı Cumhurbaşkanlığı'ndan valilik seviyesine indirilmiştir. Ancak kilise bakımı ve inşası ile ilgili zorluklar hâlâ devam etmektedir.¹⁸²

Kıptiler sorunlarının çözüme kavuşmaması konusunda hükümeti suçlamaktadırlar. Hükümeti sorunlarını görmezden gelmekle ya da yeterince çözüm üretmemekle suçlamaktadırlar. Bütün eleştiri okları hükümete yönelmiş olsa da, özellikle son on yılda ABD ve Batı ülkelerinin baskılarıyla, hükümet tarafından bazı olumlu adımlar da atılmamış değildir. Örneğin; kilise onarımlarına, cami onarımları kadar hassasiyet gösterilmeye başlanmıştır. Ayrıca Kıpti vakıfların kontrolü kiliseye verilmiştir. Kıpti tarihi ile ilgili bölümler eğitim müfredatına alınmış, medya Kıptilerle ilgili konulara daha çok hassasiyet göstermeye başlamıştır. Yeni yıl ayinlerinin devlet televizyonundan yayınlanmaya başlaması diğer bir olumlu gelişme olarak göze çarpmaktadır. Bunun dışında Kıpti karakterler dizilerde daha çok yer almaya başlamıştır. Ayrıca hükümete bir kaç Kıpti bakan atanmış ve belli bir sayıda milletvekiline de parlamentoda yer verilmiştir. Terörizmle mücadele tedbirleri daha ciddi olarak alınmaya başlanmıştır.¹⁸³

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Kıpti ve Müslüman aydınların ve kanaat önderlerinin konunun çözümüne yönelik çalışmaları da dikkat çekicidir. Örneğin, 1992'den beri birçok milli birlik grupları ve heyetler sorunu incelemişlerdir. Genellikle bu çalışmalardan pek yararlı sonuçlar çıkmamış olduğu da bir gerçektir. Bu heyetlerin genelinden çıkan sonuçlar, "Müslüman ve Kıptiler arasındaki kutsal bağ" ifadesinden ya da "parçalanmaz milli doku" tanımından ileri gidememiştir. Ancak 1998'de toplanan ve sorunlarla ciddi şekilde mücadele etmek için bir araya gelmiş bağımsız Müslüman ve Kıpti üyelerden oluşan yarı-gizli bir heyet diğerlerinden farklı olarak görünmektedir. Bu heyet, üyelerince "o tarihe kadar duruma en ciddi yaklaşan heyet olarak değerlendirilmiştir." Heyet üyelerine göre Kıptilerle ilgili sorunlar, her ne kadar Batı medyasında geniş yer bulsa ve dikkat çekse de, Mısır dışında kimseyi ilgilendirmemelidir. ABD'de Kıptilere anti-baskı yasalarının gündeme gelmesinden sonra heyet üyeleri gizliliği bırakıp çalışmalarını açıktan sürdürmeye karar vermişlerdir.

¹⁸² Dina Ezzat, "Blessed be The People of Egypt", *Al-Ahram Weekly*, 2009, <http://weekly.ahram.org.eg/2009/929/feature.htm>, (25.12.2009)

¹⁸³ Abu-Nimer, Khoury ve Welty, *a.g.e.*, s.149.

Heyet sadece Kıptilerin değil Müslümanların da karşılaştığı problemlerle de ilgilenmiştir. Heyet sorunları gözden geçirip hükümete sunarak çalışmalarına devam etmiştir.¹⁸⁴ Bütün bu ve bunun gibi çabalara ve özellikle son yıllarda yapılan değişikliklere rağmen problemler devam etmektedir.¹⁸⁵

4.3. Problemlerin Sebepleri

Kıptilerle ilgili problemlerin sebeplerini iç ve dış sebepler olarak ikiye ayırabiliriz. İç sebepler; devletin bakış açısı, Kıpti Kilisesi'nin (özellikle de Papa Shenouda'nın patrikliği dönemindeki) tutumu ve bütün dünyada olduğu gibi Mısır'da da yükselen radikal dini akımlar ve Müslüman Kardeşler Örgütü olarak sıralanabilir. Dış sebepler ise; ABD ve Avrupa Birliği ve Kıpti diasporasının tutumlarından kaynaklanmaktadır.

4.3.1. İç Sebepler

4.3.1.1. Devletin Bakış Açısı

Mısır'da devletin bakış açısına göre Kıptiler, eşit vatandaşlık haklarını kullanmaktan oldukça memnundurlar. Onlar Mısır dokusunun doğal bir parçası olarak görülmekte, bir azınlık olarak telakki edilmemekte ve Mısır halkıyla aynı problemleri eşit düzeyde yaşamaktadırlar.¹⁸⁶ Ancak Maya Shatzmiller, hükümetin azınlıklarla ilgili tutumunda hep bir belirsizlik var olageldiğini ifade etmektedir. Ona göre hükümet tarafından Kıptilerin sorunlarını tanımlayıcı net ifadeler kullanılmayışı, genel devlet söyleminde sıkça kullanılan eşitlik kavramının arkasında samimi bir uygulamanın olmayışı ve Hıristiyan toplumuyla ilgili sorunların şiddetle reddedilişi, sorunu daha da çözülmesi zor bir zemine çekmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Amira Howeidy, "Emerging from the Shadows", *Al-Ahram Weekly*, 1998, <http://weekly.ahram.org.eg/1998/404/eg8.htm> , (13.10.2009)

¹⁸⁵ Abu-Nimer ve Khoury ve Welty, *a.g.e.*, s.149.

¹⁸⁶ Shatzmiller, *a.g.e.*, s 28.

¹⁸⁷ *A.e.*

4.3.1.2. Kıpti Ortodoks Kilisesinin Çalışmaları

Kıpti Ortodoks kilisesi Hıristiyanlığın devam etmekte olan en eski geleneklerini temsil etmektedir. Havarilerin İskenderiye'deki faaliyetlerinden beri Mısır ve diasporada varlığını sürdürmektedir. Kıptiler, Kadıköy Konsili'nden sonra Bizans ve Roma geleneğinden ayrılan Doğu Ortodoks Cemaatinin üyeleri olarak sınıflandırılabilirler. Çoğu kilisenin aksine Kıptiler gençlerini de kilisede tutmakta oldukça başarılıdırlar.¹⁸⁸

Ellen Knickmeyer Kıpti Kilisesinin çalışmaları hakkında şunları söylemektedir:

“Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki sorunlar Kıpti toplumunu Mısır içerisinde kendilerini izole etmeye itiyor. Bazı Kıptilere göre bu izolasyonun kısmi sebebi Papa Shenouda'nın politikaları. Papa Shenouda Pazar okullarını gündeme getirerek tanındı. Shenouda otuzaltı yıllık papalık döneminde kiliseyi güçlendirdi ve Kıpti günlük hayatının merkezine oturttu. Onun zamanında kilise kendi kurumlarını oluşturdu. Kıptiler eğitim, spor, sosyal faaliyetler ve din konularında kiliselerine güvenebilir hale geldiler. Kiliseyi Hıristiyanlar için bir siper haline getirdi. Bu durum Kıptiler'in kendi kabuklarına çekilmeleri konusunda en büyük değişim olarak görünüyor. Sonuç olarak, Bazı Kıptilere göre ayrılık ve itilaflar belli bir dereceye kadar Papa Shenouda'nın da meşruiyetini sağlıyor.”¹⁸⁹

4.3.1.3. Radikal Dini Akımlar ve Müslüman Kardeşler Örgütü

Mısır'ın entelektüel ve politik gündeminde Kıpti sorunsalı, diğer başka sorunlar arasında, 1970'lerde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dönem İslami Değişimin Mısır'ı ve bölgeyi içine alarak, fikri bağlamda ortaya çıktığı ve gerilimlerin, dini sürtüşmelerin olduğu bir dönemdir. İslami Değişim ulus devletin evrimini vatandaşlık ve milli bütünlük fikri çerçevesinde şekillendireceği yerde daha çok “ötekine karşı kendi inancım” yaklaşımını ön plana çıkarmıştır. Bu ise toplum içinde birbirine karşı güvensizlik, şüphe ve gerilim ortamının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu

¹⁸⁸ Rymarz ve De Souza, a.g.m.

¹⁸⁹ Knickmeyer, a.g.m.

gelişmelerle eş zamanlı olarak Müslüman Kardeşler toplum hayatında itibar kazanmaya başlamıştır.¹⁹⁰ Bu örgütün kökeni, kökten dinci bir hareket olan Selefiliktir ve kurucusu Hassan al-Banna'dır. Başlangıçta örgütün ideolojisinde cihad önemli bir rol oynamış ve daha sonra bu fikir "Cemaat" ve "Cihad" fraksiyonları tarafından sürdürülmüştür.¹⁹¹

Örgütün toplum içindeki yükselişi aslında Müslüman Kardeşler'in 1984 parlamento seçimlerinde Vafd Partisiyle kurduğu koalisyondan sonra ortaya çıkmıştır ve bu durum Müslüman toplum tarafından milli birliğin müjdecisi olarak algılanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Kıptilerin politikadaki etkileri azalmaya başlamıştır. Kıptiler arasındaki yaygın algı ise "İslami Politika Projesinin" Kıptilerin sorunlarına yeterince yer ayırmadığı şeklinde olmuştur. Bu kanaatin haklılığı sendika seçimlerinde ve parlamento seçimlerinde kendini göstermişti. Bu dönemde Müslüman Kardeşler'in Kıptiler'e yaklaşımı hem yazılı ifadelerde hem de düşünce planında dini ayrımcılığı güçlendirecek şekildeydi. Müslüman Kardeşlerin Kıptilere karşı duruşunda dikkatli gözlerden kaçmayan bir duygu karmaşası ve istikrarsızlık mevcuttu. Müslüman Kardeşler'e göre dini farklılık hem bu dünya hayatı hem de ahiret hayatı açısından hak ve görevlerin farklı olması sonucunu getirmektedir.¹⁹²

Bu duruşa ek olarak toplum hayatına genel bir dindarlık telakkisi de empoze edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde artık toplumsal, politik ve sosyal faaliyetler dini bir çerçeveye oturtulmaya başlanmıştır ki bu da kaçınılmaz olarak İslam-İslam olmayan, Müslim-Gayri Müslim nitelendirmelerinin toplumda yaygınlaşması sonucunu doğuruyordu ve bu durum farklı olma adına bir hareket alanı bırakmıyordu. "Çözüm İslam'dır" sloganı temelde laik olanı dini olana dönüştürmüştü. Politik ve sivil alanı "mutlak doğru" olanla değiştirmişti. Toplum hayatının dini referanslarla yeniden şekillenmesi, Kıptilerin dindar ve ayrımcı bir grup oldukları şeklinde algılanmalarına yol açtı. Kutsal ve dini olanı, politik ve sivil olana alternatif olarak kabul etmek yeni bir problemi de beraberinde getirdi. Bu dini olanın sınırlarının laik olandan ayrışması

¹⁹⁰ Samir Marcos, "Citizens of One State", **Al-Ahram Weekly**, 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2006/792/op63.htm> , (15.12.2009)

¹⁹¹ Joost Lagendijk ve Jan Marinus Wiersma, **Avrupa'nın Müslüman Komşuları: Türkiye, Bosna, Fas, Mısır**, Çev. Selim Önal, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 140,145.

¹⁹² Marcos, **a.g.m.**

problemi idi. Müslüman Kardeşler'in inandığı şekliyle dünyevi işlerdeki eşitlik ilkesinin, günlük hayatta paylaşılan hak, görev ve kaynakların kullanımı gibi konularla ilgili olarak nasıl uygulanacağını daha da aydınlatılması gerekiyordu. Eşitlik burada belli bir noktada duracak mıydı yoksa mutlak mıydı?¹⁹³ Kıptilerle Müslüman Kardeşlerin ilişkileri bu bağlamda sürerken, Müslüman Kardeşlerin, özellikle politikada ve ticaretle, Kıptilerin yaşam alanlarını daraltmaları Papa Shenouda'nın Kıptilerle Mısır arasındaki aracı rolünün güçlenmesine sebep oldu.¹⁹⁴

Galal Nassar Mısır toplumundaki ayrışmayı şu şekilde belirtmektedir:

“Günümüzde Mısır toplumu kamplara bölünmüş gibi görünüyor. Bir tarafta Müslüman Kardeşler ve onların hayata, topluma ve politikaya bakan dini vizyonu ve Kur'an-ı Kerim'i anayasa kaynağı, İslam'ı da çözümün merkezi olarak belirleyen dini bir devlet kurma hayali; öte yandan, Müslüman kardeşlerin dini devlet, dini yaşam ve politika rüyasını paylaşmayan, aralarında birçok sanatçı ve entelektüelin de olduğu Kıpti ve Müslüman grup. Bunların yanı sıra din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını isteyen eğitilmiş bireyler ve bireysel ve sosyal özgürlükleri destekleyen genç bir kitle de mevcut.”¹⁹⁵

4.3.2. Dış Sebepler

4.3.2.1. Batı Ülkeleri ve ABD'nin Tutumu

Mustafa Erdem'e göre tarih boyunca Batı ülkeleri Kıptilere karşı daima çifte standart uygulamıştır. Sahip oldukları inanç ve uygulamalar söz konusu olduğunda Kıptiler cahil, bağınaz ve sapık olarak nitelendirilmiş; siyasi amaçlar söz konusu olduğunda ise Müslümanların onlara baskı uyguladığını ileri sürerek, içinde yaşadıkları topluma karşı onları müdafaa eder görünmüşlerdir. Hatta çeşitli Hıristiyan devletler Kıptilere himaye için açık teklifler vermişler, birleşme vaatlerinde bulunmuşlardır.

¹⁹³ A.e.

¹⁹⁴ Knickmeyer, a.g.m.

¹⁹⁵ Galal Nassar, “Two-sided Egypt”, *Al-Ahram Weekly*, 2006.

Ancak tarihlerinden gelen yaşanmışlık ve tecrübeyle Kıptiler bu tekliflere karşı temkinli hareket etmiş ve Müslüman toplumlar içinde yaşamayı tercih etmişlerdir.¹⁹⁶

Günümüzde de Batılı ülkelerin tutumlarında bir değişiklik söz konusu değildir. Batı medyası, Kıptilerin zaman zaman karşı çıkmalarına rağmen, “Hıristiyan Kıptilerin” din özgürlüklerini bahane ederek Mısır’ın iç işlerine karışabilmek ve Ortadoğu’da yeni bir hâkimiyet alanı oluşturmak için kendilerine meşru zemin hazırlamaktadırlar. Bu konuda özellikle Amerikan hükümetlerinin çalışmaları hem Mısır’ı insan hakları ve dini özgürlükler açısından uluslararası platformda zor durumda bırakmakta hem de Mısır toplumu içerisinde Amerikan destekli bir ayrımcılığın büyümesini sağlamaktadır.

Amerika’nın Kıptilere destek için yaptıkları çalışmalar uzun yıllardır devam etmekle birlikte atılan bazı adımlar Mısır’daki Kıptileri rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. 1998 yılında ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi’nin, ülkedeki azınlıklara baskı uyguladıkları gerekçesiyle, ABD tarafından ambargo uygulanan ülkeler listesine Mısır’ı da dâhil etmesi, Mısır hükümeti tarafından tepkiyle karşılandığı gibi Kıptileri de rahatsız eden gelişmelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır’ın listeye dâhil edilmesi “Hıristiyan Kıptilere baskı uygulandığı ve Kıptilerin yüksek mevkilere gelmelerinin engellendiği” gerekçelerine dayanmaktadır. Bu duruma tepki gösteren ve Mısır Halk Meclisinin önde gelen parlamenterlerinden biri olan Dr. Edward Gali El-Dhadi şu açıklamayı yapmıştır: “Kıptileri azınlık olarak niteleyerek Kıptilerin meselelerine dışarıdan müdahale edilmesi, Mısır’ın bir parçası olan Kıptileri kalbinden yaralayacaktır.” Kıptilerin yüksek mevkilere gelmesinin engellendiği iddialarına karşı ise Gali, kendisini ve BM Genel Sekreterliğine Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek’in desteğiyle seçilen eski genel sekreterlerden Butros Gali’yi örnek göstermiştir.¹⁹⁷

Kıptiler için temel sorun şudur: Yabancı destek salt Kıptiler’in sorunlarını çözmeyi mi amaçlamaktadır yoksa Mısır’ın iç işlerine daha çok karışmak için bir araç mıdır? Buna rağmen çoğu kişi Kıptiler’in acil çözüm bekleyen problemlerinin olduğu

¹⁹⁶ Erdem, **a.g.m.**, s.178.

¹⁹⁷ Erhan Başyurt, “Mısır-ABD Arasında Kıpti Krizi”, **Zaman**, 1998, <http://arşiv.zaman.com.tr/1998/04/02/dunya/7.html>

konusunda ortak bir görüşe sahiptir. Kıpti ve Müslüman entelektüeller bu sorunun Amerika şemsiyesi altında değil ulusal bir platformda çözülmesinde hem fikirdirler. Mısırlı Kıptilere uygulanan ayrımcılık, İsveç'te yapılan ilk konferanstan bir yıl sonra, 12 Ekim 2005 tarihinde Washington'da düzenlenen konferansta tekrar gündeme getirildi. Konferansı Amerikan Kongresi'nin tertipliyor olması ise, bir gözlemcinin ifadesiyle “Mısır'daki Kıptiler ve Müslümanlar arasında diaspora Kıptilerinin din temeli üzerinde Arap ülkelerini Amerika'nın bölerek sömürge haline getirme amaçlarına hizmet etmekte oldukları” şüphesini akla getirdi.¹⁹⁸

İyi eğitilmiş ve zeki Kıptiler'in hükümette ve orduda iyi pozisyonlara getirilmemesi konferans da görüşülen konular arasındaydı. Ayrıca birçok Kıpti'nin Hıristiyanlar açısından ayrımcılık olarak gördüğü, Mısır'ı Müslüman bir ülke olarak tanımlayan anayasanın 2. maddesinin de dâhil olduğu bazı yasalar da konu başlıklarındandı. Helwan ve Maasara bölgeleri Piskoposu Besanti'nin bu konudaki görüşleri şu doğrultuydu: “Her türlü işgal ve müdahaleyi reddederiz. Biz kendi sorunlarımızı çözmek için uğraşmalıyız fakat hükümette eşit vatandaşlık hakları için taleplerimizi görmezden gelmeyi bırakmalı.” Kahire'de 7.yüzyılda inşa edilmiş olan Hanging Kilisesi Piskoposu Margus Aziz ise görüşlerini şu şekilde ifade etmekteydi: “ABD'nin desteğini almak Mısırlı Kıptilerin sorunlarını çözmekten ziyade bölgedeki Amerikan çıkarlarına hizmet edecektir.” Kıpti düşünür ve yazar Rafiq Habib ise konuyla ilgili görüşlerini, “Arap ülkeleri ile politik ve askeri çatışma halinde olan bir ülkenin yardımını almak Kıptiler için iyi olmayacak, daha çok zarar verecektir çünkü bu Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki dini farklılıktan doğan ayrımcılığı arttıracaktır”, diye belirttikten sonra sözlerine, “Kıptilerin taleplerini uluslararası bir sorun haline dönüştürmek, yanıltıcı ve abartılı ayrımcılık raporları sunmak, Mısır Kıptilerinin zihninde bir baskı ve tehdit hissi oluşturdu. Öyle ki Kıptiler dikkatlerini ulusal sorunlardan çok dini konulara yönelttiler” diye devam ediyordu. Habib sözlerini şöyle bağlıyordu: “Kıpti meselesini din temeli üzerine oturtmak sadece sorunları daha

¹⁹⁸ Gihan Shahine, “An American Foothold”, **Al-Ahram Weekly**, 2005, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2005/763/eg8.htm> , (03.10.2009)

karmaşık hale getirecek ve Mısır'ın politik hayatını sarsacaktır. Irak ve Lübnan örneklerinde olduğu gibi.”¹⁹⁹

Tüm karşı çıkışlara rağmen Mısır'daki Kıptilere Amerikan desteği çeşitli şekillerde sürmeye devam etmektedir. Bunun bir örneği de Amerika'nın bir yardım kuruluşu olan USAID aracılığıyla Kıptilere önemli miktarda para yardımı yapılıyor olmasıdır. Emad Mekay, haftalık El-Ahram'da bu konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“2007 yılındaki belgelere göre ABD dini bir azınlık olarak Kıptileri güçlendirme çabasının bir parçası olarak yıllık bütçesinden milyonlarca doları Kıpti gruplara aktarmaktadır. USAID sağlık, eğitim, altyapı ve sivil topluma destek konularındaki projelerini kayda değer Kıpti nüfusa sahip her bölgede, özellikle de Kahire ve İskenderiye'de (yukarı Mısır) uygulamaktadır. USAID, Kıpti nüfusa sahip bölgelerde su projeleri ile kum süzme ve su arıtma tesisleri kurdu. Mevcut atık su toplama ve arıtma sistemlerini geliştirdi ya da bu tesisleri daha sağlıklı hale getirip onsekiz köye yaydı. Geçtiğimiz yıllarda sadece su arıtma programları kapsamında bu köylere aktarılan fon miktarı 200 milyon doları geçti. Fonlar direk ödenekler halinde sivil toplum kuruluşlarına ulaştırıldı. Yardımın dağıtımını dini konuları kapsayacak şekilde iyi planlanmıştı. Mısır yönetiminin su programlarına giden yardım fonları üzerinde direk bir gözetimi, kontrolü yoktu. USAID son yıllarda Kıpti toplulukları ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek için 2,2 milyon dolardan fazla yardım yaptı. USAID'in desteklediği projelerden biri de yerel Mısırlı bir sivil toplum kuruluşunun Mısır basınındaki dini hoşgörü anlayışını takip maksadıyla bir medya izleme merkezi kurma çabalarına yardım projesidir. 2008 yılı için hazırlanan bir ABD dış operasyonlar raporunda (State Foreign Operations Appropriations Bill for 2008) ise Temsilciler Meclisi Tahsisatlar Komitesi, Mısır'daki Hıristiyan sivil toplum kuruluşlarının Amerikan fonlarından yararlanmalarını talep etti. Bu komite 2008 yılı için Kıptilere 25 milyon dolardan fazla örtülü ödenek tahsis etti. Bu tarz uygulamaları destekleyen Amerikalı bir yetkili buna gerekçe olarak Kıptilere kötü muameleleri gösterdi.”²⁰⁰

Sonuçta görülmektedir ki Mısır'da yaşayan bir kısım Kıptiler istemeseler de ABD kendi çıkarları doğrultusunda Kıptilere desteğini sürdürecektir. Bir Kıpti düşünür olan Gamal Asaad'ın iddialarına göre, bazı ABD kurumları aşağı Mısır'da Kıpti Ortodoks

¹⁹⁹ A.e.

²⁰⁰ Emad Mekay, "Empowering the Copts", *Al-Ahram Weekly*, 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2007/858/fr2.htm>, (03.10.2009)

Kilisesi önderliğinde bir ülke kurma konusunda ortamı test etmekte ve Ortodoks Kilisesi kendi namına Kıptiler adına sözcü rolünü üstlenerek tıpkı Papa Shenouda'nın son başkanlık seçimlerinde Hüsnü Mubarek'i desteklediği gibi bu planlara yardımcı olmaktadır.²⁰¹

4.3.2.2. Kıpti Diasporası

Unutmayalım ki Ortadoğu bölgesindeki tüm karışıklıklarda diğer faktörlerin yanı sıra diasporaların etkisi de oldukça fazladır. Kıpti Diasporası da, kendine has tutumu ve fikir ayrılıklarıyla Mısır'daki Kıpti sorununda önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kıptiler ilk olarak 1960'larda dalga dalga yurt dışına göç etmeye başladılar. İlk dalga işadamları ve mühendisler tarafından yapıldı. İkinci göç dalgasında yüksek eğitimliler, orta sınıf esnaflar vardı. Bu dalgada da birinci dalgada olduğu gibi belli ölçüde ekonomik başarı ve akademik tanınma sağlandı. Daha sonra gelen üçüncü dalga ise daha az başarılıydı çünkü göç edenler az eğitimliydi ve Amerika başta olmak üzere yenedünyada işsizlik sorunu baş göstermişti.²⁰² İlk göç eden Kıptilerin büyük bir kısmı Avustralya'ya yerleşti. Bu ülkede genellikle Melbourne ve Sydney gibi büyük şehirlere yerleşen Kıptiler kendileri için okullar, kiliseler ve yaşam alanları inşa ettiler.²⁰³ Günümüzde 1,2 milyon civarında Kıpti Mısır dışında yaşamaktadır ve göç hala devam etmektedir.

Hem Mısırlı Kıptiler hem diaspora Kıptileri, Kıptilerin Mısır'da Kıpti oldukları için acı çektikleri konusunda hemfikirdirler. Önemli siyasi makamlar ve idari mevkilerde Kıpti sayısının gerekenden az olması ve kilise yapımı ve bakımının konularındaki sınırlandırmalar, Mısır'daki Kıptiler kadar, diaspora Kıptileri için de esas problemleri teşkil etmektedir. Diaspora Kıptileri dünyanın başka başka kentlerinde

²⁰¹ Shahine, **a.g.m.**

²⁰² Samir Sobhi, "Unquestioned Loyalty", **Al-Ahram Weekly**, 2009, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2005/763/eg8htm>, (21.11.2009)

²⁰³ Rymarz ve De Souza, **a.g.m.**

eylemler yaparak Kıptiler'in problemlerini ve meşru taleplerini dile getirmektedirler.²⁰⁴ Ancak bu eylemler Mısır'daki Kıptilerce her zaman hoş karşılanmamaktadır. Anavatandaki Kıptiler genel olarak diaspora Kıptilerinin dillendirdiği kriz havasını dağıtma eğilimindedirler. Mısır'daki genel kamu diaspora Kıptilerince yapılan eylemlerin kendilerine zarar verdiği şeklindedir.²⁰⁵

Diaspora Kıptiler'i yaptıkları protesto eylemlerinde Kıptiler'in politik ve sosyal sorunlarının demokratik reformların eksikliğinden kaynaklandığını vurgulamaktadırlar ve Mısır'da köklü bir siyasi reform için çabalarını sürdürmektedirler. Kısaca, hem Mısır'da hem de Mısır dışındaki Kıptiler arasında artan bir huzursuzluk mevcuttur ve Kıptilerin daha geniş dini özgürlük ve siyasi haklar için çabaları ülkenin politik reform gündemiyle ayrılmaz ve çözülmeyen bir şekilde iç içe geçmiş durumdadır. Bir yanda az sayıda zengin ve nüfuslu Kıpti işadamları iktidarla aynı safta yer alırken, Kıpti entelektüellerin bir kısmı Mısır yönetimine karşı muhalif cephede yer almaktadır. Göçmen Kıptiler bu iki cephenin dışında bir konumda, Mısır yönetimine eleştirel bakarken aynı zamanda muhalif cepheyi de küçümsemektedirler. Mısır'daki Kıptiler ise diaspora Kıptilerinin bu yöndeki tavır ve davranışlarının menfaatlerine zarar verdiği düşüncesindedirler. Öte yandan bir kısım Kıpti de Mısır Kıptilerinin haklı endişe ve sıkıntılarını katılmakla beraber Diaspora Kıptilerinin sert protestolarını arttırmaları halinde Kıpti görüş ve önerilerinin dikkate alınacağı kanaatindedirler.²⁰⁶

Kıpti Ortodoks Kilisesi yetkililerinin Diaspora Kıptilerinin kışkırtıcı faaliyetlerinden memnun olmadıkları zaman zaman basına verdikleri açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kilisenin hoşnutsuzluğunun göçmen Kıptilerin tavırlarını bir dereceye kadar yumuşattığı da bir gerçektir. Kahire merkezli kilisenin uyarıları zaman zaman sonuç vermektedir. Gösteriler Kıpti Kilisesinin onayıyla yapılmamaktadır ve dünya çapında bütün Kıpti Rahiplere gösterilere katılmamaları konusunda uyarılar

²⁰⁴ Sameh Fawzi, "The Coptic Idea", *Al-Ahram Weekly*, 2004, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2004/691/sc2.htm>, (15.12.2009)

²⁰⁵ Nkrumah, "Race Against Time".

²⁰⁶ A.e.

gönderilmektedir. Mısır'daki Kıptiler yurtdışındaki dindaşlarının yaptıkları faaliyetler yüzünden Mısır'da misillemelere maruz kalmaktan çekinir durumdadırlar.²⁰⁷

4.4. Problemlerin Toplum Hayatına Yansımaları

Görünen şudur ki 1960'dan başlayarak ve Ortadoğu'da yaşanan olumsuz gelişmeler bir Ortadoğu ülkesi olan Mısır'daki politik ve idari yapıyı etkisi altına almış buda toplumsal hayatta “öteki” kavramının hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar açısından ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle 1967'deki Arap-İsrail savaşından sonra radikal ve şiddet yanlısı dini akımların ve politikaların yükselişe geçmesi Mısır içinde de, zaman zaman ulus kimliğini geride bırakacak ölçüde dini ve etnik kimliklerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur.²⁰⁸

Kıptiler yaşadıkları sorunları çeşitli şekillerde dile getirmektedirler. Örneğin kırk yaşlarında bir Kıpti kadın gördüğü ayrımcılıktan şu şekilde bahsetmektedir:

“Mısırlı bir kadın olarak yetiştirildim, şimdi kendimi Kıpti olarak görüyorum. Doktora gittiğimde Kıpti'yim, resmi bir kurumda işimi halletmeye çalışırken Kıpti'yim, toplu taşıma araçlarında Kıpti'yim ve bir Kıpti olarak daha önce olmadığı kadar şimdi istenmeyen ötekiyim.”²⁰⁹

Ayrımcılığı en çok Müslüman çocuklar isminden dolayı kızıyla oynamak istemediklerinde kalbi kırılarak derinden hissettiğini söyleyen bu Kıpti kadın sözlerine şu şekilde devam ediyor: “Ben büyürken din bir ayrımcılık unsuru değildi. Hem Müslüman hem de Kıpti arkadaşlarım vardı.”²¹⁰

Öte yandan Mısırlı bir Müslüman baba, dinin eskiden bu kadar ön planda olmadığını kabul etmekle birlikte dinin hayatın önemli bir gerçeği olduğu ve inkâr edilemez öneme sahip olduğu görüşünde. Bu Müslüman baba, çocuklarını Kıpti

²⁰⁷ Nkruma, “Race Against Time”.

²⁰⁸ A.e.

²⁰⁹ Ezzad, a.g.m.

²¹⁰ A.e.

komşularıyla oynamaya teşvik etmediğini ve onlarla fazla içli dışlı olmalarını istemediğini ifade ediyor. Bunu ise, dini ayrımcılık niyetiyle değil çocuklarının kendi inançlarını muhafaza edebilmeleri, Hıristiyan inanışından etkilenmemeleri adına yaptığını belirtiyor.²¹¹

Bir başka Müslüman eskiden Hıristiyan çocuklarla top oynarken şimdi etrafında hiç Hıristiyan olmadığından yakınıyor. Ona göre bu ayrımı çıkaranlar Hıristiyanlar. Onların eskiden Müslümanlarla aynı yaşam alanını paylaşırken bugün hayatlarının kilise etrafında geçiyor olması bu ayrıma sebep olan faktör. Bu Müslüman Hıristiyanların kendini hayatlarında istemediklerini düşündüğü için kendini savunmaya aldığı ifade ediyor. Mısır çapında özellikle hem Müslüman hem de Hıristiyan çalışan kesim içerisinde bir içe dönüş olduğunu düşünülüyor.²¹²

Kıptiler, radikal Müslümanlardan gördükleri şiddete de dikkat çekiyorlar. Buna bir örnek olarak olağanüstü güvenlik önlemleri altında yapılan 2009 yeni yıl ayini gösterilebilir. Güvenlik önlemlerinin alınmasında birçok sebebin yanı sıra en etkili sebep yıl içinde Gazze ile ilgili olarak yaşanan olaylar. Güvenlik birimlerinin ortaya çıkan bu durum nedeniyle bazı Kıpti kiliselerinin iyi niyetli olmayan eylemlere maruz kalmasından çekindikleri görünüyor. Yine 2008 yılında Abu-Fana Manastırı'nda yaşananlar Kıptiler açısından endişe verici gelişmeler olarak dikkat çekmişti. Mayıs ayında bazı Kıpti rahipler otuz beş yıldır ilk olarak Abu-Fana Manastırı'nda şiddete maruz kaldılar. Yine aynı yıl içerisinde kiliselerin inşaatıyla ve dini özgürlüklerin hayata geçirilmesiyle ilgili olarak yoğun tartışmalar yaşandı ve bu gerilim yıl içerisinde sürdü.²¹³ Şiddet eylemlerini daha fazla örneklendirmek de mümkün. Örneğin; 2006 yılının Nisan ayında bir Cuma günü İskenderiye'de bir meczup tek başına üç Kıpti kilisesine saldırılar düzenledi ve bu saldırılar sonucunda bir Kıpti öldü. Bu olay Kıptilerin büyük tepkisini topladı ve iç politikada da gündeme geldi. İskenderiye'de ki Kıptiler bu olaylarda güvenlik zafiyeti olduğunu iddia ettiler ve hükümeti harekete geçmeye çağırdılar.²¹⁴

²¹¹ A.e.

²¹² Knickmeyer, a.g.m.

²¹³ Ezzad, a.g.m.

²¹⁴ Gamal Nkrumah, "Coming together", (15.12.2009).

Önceleri dini farklılıkla alakalı şiddet yukarı Mısır'daki belli köy ve mahallelerle sınırlıyken günümüzde bu sıkıntı bütün Mısır'a yayılmış durumda. Mısır'da görünen durum şu; hem kilisenin hem de caminin toplum üzerindeki etkisi artıyor ve bu sadece dini yaşantıyı değil günlük hayatı ve tavırları da şekillendiriyor. Kıptilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bir sorun çıktığında insanlar sorunu çözmek için devlet makamlarından ziyade Müslüman ve Hıristiyan din adamlarına başvuruyor.²¹⁵ Bu gün Mısır'da çoğu insan kaybedilen diyalogun yasını tutuyor diğerleri ise ayrılığın en iyisi olduğunu düşünüyor.²¹⁶

²¹⁵ Ezzad, **a.g.m.**

²¹⁶ Knickmeyer, **a.g.m.**

SONUÇ

Her toplum farklı ferdi, yerel, kültürel, dini, etnik vb. kimliklere sahip bireylerden oluşur. Ancak farklı kimlikler, ortak kimliği paylaşan bireyleri birbirlerine yaklaştırırken toplum içinde de ayrılmaya sebep olan bir faktör olarak karşımıza çıkar.

Aynı ulus şemsiyesi altında birleşmiş farklı kimliklere sahip grupların, bu farklılıklarını ön plana çıkartmak istemeleri durumunda ise toplumda gerilim ve zaman zaman da çatışmalar doğabilmektedir. Bu gerilim ve çatışmalar, toplumları millet olma şuurundan uzaklaştıran faktörler olarak karşımıza çıkar. Bu durum ise toplumda farklılıkların beslediği giderek kronik bir hal alabilecek bir kavga ortamının doğmasına sebep olmaktadır.

Ortadoğu bölgesi, sahip olduğu özelliklerinden dolayı, birçok farklı kimliğin bir arada bulunduğu ve özellikle ABD başta olmak üzere bölgede menfaati olan dış güçlerin etkisiyle her bir farklılığın ön plana çıkartıldığı, çatışma ve savaşların körüklendiği bir bölgedir.

Bir Ortadoğu ülkesi olan Mısır'da yaşayan ve küçük ama etkili bir etnik ve dini azınlık olan Kıptiler, Müslüman dünyasında Hıristiyan kimlikleriyle ön plana çıkmakta ve onları diğer Hıristiyan topluluklarından ayıran özellikleri ve farklı dini yorumlarıyla Hıristiyan dünyasında da dikkatleri üzerlerine toplamayı başarabilmektedirler. Bu çalışmada Mısır'daki Kıptiler araştırılırken ilk olarak onların tarihi kökenleri incelenmiş ve Kıpti kelimesinin anlamı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Hıristiyanlığın ilk çağlarına gidilerek Mısır'a Hıristiyanlığın giriş ve yayılış hikâyesi konu edilmiş ve bugünkü Kıptilerin hayatlarında çok önemli bir yeri olan ve Kıptilerin diğer Hıristiyan topluluklardan ayrılmasının temel sebebi olan Kıpti Kilisesinin kuruluşu, gelişimi ve Hıristiyan Kıptiler üzerindeki günümüze kadar olan etkisi incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada Kıptiler'in firavunlara dayanan tarihi köklerinden günümüze aktarılan adet ve

geleneklerinin Kıpti yaşamı üzerindeki etkisi ve yeri üzerinde de durulmuştur. Bütün bunlar incelendikten sonra Kıptilerin çağdaş Mısır ile olan ilişkileri ve Müslüman Mısır toplumu içerisindeki yerleri değişik başlıklar altında ele alınmıştır.

Tüm bu inceleme ve araştırmaların sonucu olarak da görülmüştür ki Kıpti toplumu eski Mısır'dan ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden günümüze taşıdığı gelenek, görenek ve dini inançlarını yeni nesillere aktarmakta oldukça başarılı olmuş bir topluluktur. Ancak bunu yaparken gittikçe içlerine kapanmakta oldukları ve kilise odaklı bir yaşam sürmeye başladıkları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum Ortadoğu ve Mısır'ın iç dinamiklerinden doğan ve beslenen sorunların da etkisiyle gittikçe artan bir dozda Kıptilerin ve dolayısıyla birlikte bir millet şemsiyesi altında toplandıkları Müslüman Mısırlıların da hayatlarında etkili olmuştur. Bu da onları dış güçler tarafından ilgi odağı haline getirmektedir. Aslında Mısır toplumu geçmişte, farklılıkları ön plana çıkmaya başlayıncaya kadar, aynı topraklarda büyümüş, aynı kültürle beslenmiş ve aynı ulus şemsiyesi altında birleşmiş Müslüman ve Hıristiyan unsurların bir arada barış içinde yaşamayı başarabildiği bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bütün Ortadoğu'yu içine alan gelişmeler Mısır'ı da etkilemiş ve bu anlamda Kıptiler Mısır bünyesinde Mısır'ın iç dinamikleri ve bulunduğu coğrafya göz önüne alındığında özellikle ABD'nin bölgedeki menfaatleri doğrultusunda kullanabileceği bir unsur ve Mısır içinde bir yumuşak karın haline gelmeye başlamıştır. Bu da Mısır'da günden güne ayrılıkçı rüzgârların daha da hızlı esebileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abu-Nimer, Mohammed, Khoury Amal I. ve Welty, Emily. 2007. **Unity in Diversity**, United States Institute of Peace, Washington.

Aslantürk, Zeki ve Amman, Tayfun. 1999. **Sosyoloji: Kavramlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul.

Bengio, Ofra ve Ben-Dor, Gabriel. 2007. **Minorities and the State in the Arab World**, Lynne Rienner Publishers, Washington.

Bilgin, Nuri. 1995. **Kolektif Kimlik**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

_____. 2001. **İnsan İlişkileri ve Kimlik**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

_____. 2007. **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar, Ankara.

Bilgiseven, Amiran Kurktan. 1989. **Sosyal İlimler Metodolojisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul.

Çetin, Atilla. 1998. **Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Mısır Valiliği: Osmanlı Belgelerine Göre**, Fatih Ofset, İstanbul.

Esman, J. Milton ve Rabinovich, Itamar. 2004. **Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, Çev. Zafer Avşar, Avesta, İstanbul.

Fr. Tadros Y. Malaty. 1988. **The Coptic Calendar and Church of Alexandria**, The Monastery of St. Macarius Press, The Desert of Scete.

Kalpakistan, Jack. 2004. **Identity, Conflict and Cooperation in International River**, Ashgate Publishing Company, Aldershot.

Lagendijk, Joost ve Wiersma, Jan Marinus. 2009. **Avrupa'nın Müslüman Komşuları: Türkiye, Bosna, Fas, Mısır**, Çev. Selim Önal, İletişim Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard. 2000. **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul.

Paksoy, Hasan B. 2005. **Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?** Çev. Osman Karatay, Karam, Çorum.

Schulze, Kirsten E. Stokes Martin ve Campbell, Clom. 2006. **Ortadoğu'da Azınlıklar**, Çev. Kenan Kalyon, Totem, İstanbul.

Shatzmiller, Maya. 2005. **Nationalism and Minority Identities in Islamic Societies**, McGill – University Press, Quebec City.

Somersan, Semra. 2004. **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sözen, Edibe. 1999. **Kimliklerimiz**, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Telhami, Shibley ve Barnett, Michael. 2002. **Identity and Foreign Policy in the Middle East**, Cornell University Press, NewYork.

Sürelî Yayınlar

- Bilgin, Nuri. 1995. “Kimlik Sorununda Evrenselcilik-Farkçılık Gerilimini Aşmak”, **Türkiye Günlüğü**, No.33, Ankara, ss.63–67.
- Bostancı, M. Naci. 1998. “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, **Türkiye Günlüğü**, No.50, Ankara, ss.38–55.
- Dönmez, Cengiz. 1997. “XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Orta Doğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.17, S.1, Ankara, ss.71–81.
- Erdem, Mustafa. 1997. “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.36, Ankara, ss.143–178.
- İdriz, Enes ve Uysal, Enver. 2009. “Üsküp’te Müslümanlar: Dini ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.18, S.1, Bursa, ss.591–608.
- Knickmeyer, Ellen. 2008. “Egypt’s Coptic Christians are Choosing Isolation”, **The Washington Post**.
- Kolukırmık, Suat ve Yıldırım, Ali Rıza. 2010. “Kimlik İnşasında Söylem ve Anlam İlişkisi”, **flsf Dergisi**, S:8, Isparta, s.145–158.
- Kona, Gamze Güngörmüş. 2004. “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, No.8, Antalya, ss.113–138.
- Sağır, Meral Öztoprak ve Akıllı, H. Serkan. 2004. “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.28, S.1, Sivas, ss.1–22.
- Kocacık, Faruk. 2003. “Üniversite Gençliğinde Kimlik Bunalımı: Farklılaşma ve Özdeşleşme”, **C.Ü. Sosyoloji Tartışmaları Dergisi**, S.1, Sivas, ss.1–10.

Diğer Yayınlar

DİA. 2002. “Kıptiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.25, Ankara.

İbrahim, Saad Edin. 1996. **The Copts of Egypt**, An MRG International Report 95/6, London.

Melvin M. Tumin. 1964. “Ethnic Group”, **A Dictionary of The Social Sciences**, Der. Julius Gould, William L.Kolb, The Free Press, New York.

Minahan, James. 2002. **Encyclopedia of the Stateless Nations: Ethnic and National Groups Around The World**, Greenwood Press, Westport.

Webster’s New Universal Unabridged Dictionary. 1994. Barnes and Noble Books, New York.

Yayınlanmamış Tezler

Barker, Derek Brain. 2006. **Clientelism and the Copts: An Examination of the Relationship Between The Egyptian Church and State**, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Windsor Üniversitesi, Ontario.

Oram, Elizabeth E. 2004. **Constructing Modern Copts: The Production of Coptic Christian Identity in Contemporaray Egypt**, yayınlanmamış Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, Princeton.

İnternet Yayınları

“An article about Ancient Egypt: The Coptic Period”,
[www.britishmuseum.org>Explone>Highlights](http://www.britishmuseum.org/Explone/Highlights), (20.12.2009)

Başyurt, Erhan. “Mısır-ABD Arasında Kıpti Krizi”, **Zaman**, 02 Nisan 1998,
<http://arsiv.zaman.com.tr/1998/04/02/dunya/7.html> , (13.10.2009)

Bulut, Mehmet. “Din ve Kimlik”,
http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/aylik_temmuz2000/toplum.htm,
(25.11.2009)

Dursun, Davut. “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, ss,1231–1274, iibf.kocaeli.edu.tr/ceko/ssk/kitap50/51.pdf,
(26.12.2009)

Erdemir, Akyan ve Erhan, Selahattin. “1980 Sonrası Türk Sosyal Bilimlerinde **Etnisite Kavramı**”, **V. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri**, ss,201–212,
www.metu.edu.tr/aerdemir/data/pdf/oo1.pdf, (26.11.2009)

Ezzat, Dina. “Blessed Be The People of Egypt”, **Al-Ahram Weekly**, 8–14 Ocak 2009,
<http://weekly.ahram.org.eg/print/2009/929/feature.htm>, (15.12.2009)

Fawzi, Sameh. “The Coptic İdea”, **Al-Ahram Weekly**, 20–26 Mayıs 2004,
<http://weekly.org.eg/print/2004/691/sc2.htm>, (15.12.2009)

Howeidy, Amira. “Emerging from The Shadows”, **Al-Ahram Weekly**,
19–25.Aralık.1998, <http://weekly.ahram.org.eg/1998/404/eg8.htm>, (13.10.2009)

Kona, Gamze Güngörmüş. “Orta Doğu’da Etnik Yapı ve Din”,
<http://uiportal.net/print.php?plugin:content.471>, (08.04.2010)

Margos, Samir. “Bridging the Divide”, **Al-Ahram Weekly**, 10–16 Aralık.2005,
<http://weekly.ahram.org.eg/print/2005/768/op11.htm>, (15.12.2009)

_____. “Citizens of One State”, **Al-Ahram Weekly**, 27 Nisan–3 Mayıs 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2006/792/op63.htm>, (15.12.2009)

Mekay, Emad. “Empowering the Copts”, **Al-Ahram Weekly**, 16–22 Ağustos 2007, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2007/858/fr2.htm>, (03.10.2009)

Nassar, Galal. “Two-sided Egypt”, **Al-Ahram Weekly**, , 11–17 Mayıs 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2006/794/op3.htm>, (15.12.2009)

Nkrumah, Gamal. “Coming together”, **Al-Ahram Weekly**, 20–26 Nisan 2006, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2006/791/eg6.htm>, (15.12.2009)

_____. “Keeping Coptic Fingers Crossed”, **Al-Ahram Weekly**, 23- 29 Ekim 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2008/919/eg5.htm>, (15.12.2009)

_____. “Race Against Time”, **Al-Ahram Weekly**, 17–23 Temmuz 2008, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2008/906/eg4.htm>, (21.07.2009)

Rymarz, Richard-De Souza Marian. “Maintaining Identity: An Examination of Coptic Ortodox Young Adults”, Hartford Institute For Religion Research, 2007, <http://hrr.hartsem.edu/sociology/rymarz.html> , (19.12.2009)

Sami, Salonaz. “Playing Defence”, **Al-Ahram Weekly**, 22–28 Aralık 2005, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2005/774/eg6.htm>, (15.12.2009)

Shahine, Gihan. “An American Foothold”, **Al-Ahram Weekly**, 6–12 Eylül 2005, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2007/858/fr2.htm> , (03.10.2009)

Sobhi, Samir. “Unquestioned Loyalty”, **Al-Ahram Weekly**, 19–25 Kasım 2009, <http://weekly.ahram.org.eg/print/2005/763/eg8.htm> ,(21.11.2009)

“The Christian Coptic Ortodox Church Of Egypt”, <http://www.coptic.net/EncyclopediaCoptica/>, (18.12.2009)

“Yemen’de Kırılma Yakın mı?”, **Bölgesel Risk Ve Tehdit Analizi**, Şubat.2010, <http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/yemen.pdf> , (13.04.2010)

Yıldız, Recep ve Demir, Sakine. “Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet”, ss.1–25, sbe.dpu.edu.tr/8/319.pdf, (21.11.2009)

www.copticchurch.net/easter.html, (18.12.2009)

www.sis.gov.eg/En/Default.aspx, (25.11.2009)

www.ulkeler.net/misir.htm, (25.11.2009)